

Қазақ спорт және туризм академиясы

ӘОЖ: 378.018.8:658.2:796.035.062(574)

Қолжазба құқығында

СЫДЫҚОВ НҰРБОЛ ТҰРАРҰЛЫ

**Өңірлік деңгейдегі спорттық-бұқаралық іс-шараларды ұйымдастыру
және оларды басқару (Ақтөбе облысы мысалында)**

6D010800 – Дене шынықтыру және спорт

Философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Отандық ғылыми кеңесші
PhD докторы,
қауымдастырылған профессор
Кулбаев Айбол Тиналович

Шетелдік ғылыми кеңесші:
педагогика ғылымдарының докторы,
профессор Г.Н. Голубева
(Қазан қаласы, Ресей)

Қазақстан Республикасы
Алматы, 2022

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....	3
АНЫҚТАМАЛАР.....	4
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	6
КІРІСПЕ.....	7
1 ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ САЛАСЫНДАҒЫ ӨҢІРЛІК ЖАРЫС ҚЫЗМЕТІН БАСҚАРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ- ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	16
1.1 Дене шынықтыру мен спорт саласындағы өңірлік жарыс қызметін басқаруды сараптамадан өткізу.....	16
1.2 Спорт жарыстарының пәні, мазмұны мен қызметінің ерекшеліктері.....	37
1.3 Өңірлік спорттық жарыстарды басқару қызметін дамытудың әлеуметтік-психологиялық негіздері.....	50
1.4 Ақтөбе облысына қатысты спорттық-бұқаралық іс-шаралар жүйесі қызметінің теориялық негіздемесі.....	59
Бірінші бөлім бойынша тұжырым.....	69
2 ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІ МЕН ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУЫ.....	71
2.1 Зерттеу әдістері.....	71
2.2 Зерттеудің ұйымдастырылуы.....	77
3 АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНДА СПОРТТЫҚ-БҰҚАРАЛЫҚ ІС- ШАРАЛАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІНЕ НЕГІЗДЕМЕ БЕРУ.....	78
3.1 Ақтөбе облысына қатысты спорттық іс-шаралар аясында өткізілетін жарыстар жүйесін халықпен жұмыс істеу тәжірибесіне енгізу арқылы басқаруды дамыту.....	78
3.2 Дене шынықтыруды және спортты дамытуды басқару құралы ретінде құрастырылған кешенді бағдарламаның мазмұны мен мәні.....	86
3.3 Аймақтық жарыс қызметін басқаруды ұйымдастыру іс-шараларының негіздемесі.....	100
Үшінші бөлім бойынша тұжырым.....	121
ҚОРЫТЫНДЫ	122
ТӘЖІРИБЕЛІК ҰСЫНЫСТАР.....	123
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	124
ҚОСЫМШАЛАР.....	134

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Бұл диссертациялық жұмыста келесі стандарттаға сілтеме жасалған:

1 «Дене шынықтыру және спорт туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 228-V Заңы (2017 жылғы 11 мамырдағы №65-VI өзгерістер мен толықтырулармен).

2 2018 жылғы 1 қарашадағы №17669 жоғары білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты.

3 Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Қазақстан Республикасының дене шынықтыру мен спортты дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарын бекіту туралы» 2016 жылғы 11 сәуірдегі №203 қаулысы.

4 Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау саласын дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған 2019 жылғы 26 желтоқсандағы №982 Мемлекеттік бағдарламасы.

5 «Дәрежелер беру қағидаларын бекіту туралы» 2011 жылғы 31 наурыздағы №127 бұйрығы.

6 Тұңғыш Президент – Елбасының 2014 жылғы 21 қарашадағы №103 тестілері (21.04.2017 ж. №09 тақырып редакциясы).

7 2018 жылғы 31 қазандағы №603 Жоғары және/немесе жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарына арналған «Дене шынықтыру» жалпы білім беретін пәнінің үлгілік оқу бағдарламасы.

8 Global action plan on physical activity 2018-2030 «More activity people for a healthier world». World Health Organization, 2018.

АНЫҚТАМАЛАР

Бұл диссертациялық жұмыста келесі терминдерге сәйкес анықтамалар қолданылған.

Басқару – бұл әлеуметтік өзгеріске билік жүргізу арқылы өндірістік нысанының тиімді өнімділігін арттыру үшін, оның жұмыс істеуін оңтайландыруға және сақтауға бағытталған басқарушы субъектінің жүйелі, мақсатты қызметі [1].

Басқару нысаны – бұл өмір сүрудің әлеуметтік жағдайларын жақсарту мен материалдық және рухани өнімдерді өндіруші адамдардың, олардың ұжымдарының, бірлестіктерінің, қауымдастықтардың және т. б. қызметі (белсенділігі) [1, б. 5-7].

Жарыс – бұл кез келген тірі затқа тән бәсекеге қабілетті қызметтің ең жоғары түрі [1, б. 13].

Менеджмент – бұл ғылым және шеберлік арқылы басқару.

«Менеджмент» ұғымы:

- 1) адамдармен қарым-қатынас үлгісі, тәсілі;
- 2) басқару өнері және билік;
- 3) ерекше түрдегі біліктілік және әкімгершілік дағдылар;
- 4) басқару органы, әкімгершілік бірлігі [1, б. 7-8].

Спорттық менеджмент – нарықтық жағдайдағы дене мәдениеті және спорттық бағыттағы ұйымдарды, мекемелерді тиімді басқарудың теориясы мен практикасы, дене шынықтыру спорттық бағыттағы ұйымдарды басқарумен, дене шынықтыру-спорттық қызметтерді өндіретін ұйымдармен іс жүргізетін арнайы салалық менеджменттің түрі [1, б. 9].

Спорт менеджері – нарық жағдайында жұмыс істейтін спорт ұйымындағы басты тұлға [1, б. 12].

Спорттық жарыс – жеке тұлғаның дене бітімінің жетілуіне қол жеткізу құралы және көрініс формасы [1, б. 14].

Спорт – тәрбие, даярлық және коммуникативтік қызметтерді іске асыра отырып, қоғам мүддесіне қызмет ететін, бірақ адамның тұрақты мамандығы (кәсібі) болып табылмайтын қызмет [1, б. 19-20].

Спорттық іс-шараларды басқаруды ұйымдастыру - жарыс жүйесінде арнайы басқару қызметін ұйымдастыру мен қамтамасыз ету бойынша ведомстволық ережелер мен ұсыныстарды жасап, бекітіп, іс-жүзіне енгізу.

Бірегей стандартты қызмет құжаттарын қолдану – есеп беру үлгісін, бірегей спорттық жіктеменің, спорттық жарыс хаттамаларының және т.б. шарттары мен ережелері туралы құжаттамалы ақпаратты жан-жақты қолдану.

Мамандарды кәсіби деңгейде даярлау - түрлі деңгейлі мамандарды кәсіби дайындаудың оқу орындарын (инструктор, бакалавр, маман, магистр және т.б.) бекіту және оқу орындары мен қосымша білім беру ұйымдарын қаржылық қамтамасыз ету.

Дене шынықтыру және спортты басқарудың аймақтық органдарының жарыстар өткізудегі басты міндеті – халықты дене

шынықтыру және спортпен шұғылдануға баулудың орындалуын қамтамасыз ете отырып, түрлі кезеңдерде жарыс өткізуді ұйымдастыру

БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

ҚР – Қазақстан Республикасы.

ОРМБЖМ – Олимпиадалық резервті мамандандырылған балалар мен жасөспірімдер мектебі.

ОРК – Олимпиадалық резерв колледжі.

КМБ – Кешенді мақсатты бағдарлама.

БЖСМ – Балалар мен жасөспірімдер спорт мектебі.

МИК – Мектеп-интернат колледжі.

ЖСШМ – Жоғары спорттық шеберлік мектебі.

ОРДО – Олимпиадалық резервті даярлау орталығы.

БҚММУ – Батыс Қазақстан мемлекеттік медицина университеті.

АӨМУ – Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті.

МЖӘ – Мемлекеттік жекшешелендірілген әріптестік.

ОБ – Облыстық бюджет.

БАҚ – Бұқаралық ақпарат құралдары.

ДШСК – Дене шынықтыру-сауықтыру кешені.

КІРІСПЕ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында «...қазіргі қоғамның басты талаптарының бірі – басқару қызметінің құзыреттілігі» екендігіне баса мән беруі бүгінгі таңдағы дене шынықтыру және спорт саласын басқаруға қойылатын талаптардың бірі екендігі айдан анық [2].

Дене шынықтырумен үнемі және жүйелі түрде шұғылдану маңызын көтеру барлық жастарды оған тартумен анықталады. Оны бұл жерде спорт резервін дайындау және дене тәрбиесінің алдында тұрған міндеттерді шешудегі шарттар ретінде қарастыру қажет. Ал дене тәрбиесінің алдында тұрған міндеттердің қатарында оны басқару мәселесі де айқын көрінеді.

Соңғы жылдарда Қазақстандық және әлемдік дене шынықтыру мен спорттағы болып жатқан цифрлық өзгерістер осы саланың ұлттық жүйесіндегі қатынастардың сапалық өзгерістерінің негізі болуда.

Сол себепті де ғылыми білімнің заманауи деңгейі дене шынықтыру және спорт саласын басқару мен ұйымдастыруда басқарудың жалпы теориясын қолдану қажеттілігін туындатады. Дене шынықтыру мен спорт мамандарының дене шынықтыру-спорттық ұжымды, оқу-жаттығу процесін, спортшы тұлғасының дамуын және т.б. спортшыға қажетті қабілеттер мен қасиеттерді өз деңгейінде басқару үшін оның бойында жоғары педагогикалық білімнің болуымен қатар білім берудегі басқару саласынан арнайы білімінің, біліктерінің болуы қажет етіледі. Осыған байланысты дене шынықтыру және спорт саласындағы мамандарды даярлауға жаңа талаптар ұсынылады.

Дене мәдениеті мен спортты басқару тек адамдардың дене қабілеттілігін дамытуға бағытталған арнайы амал мен әдістердің жиынтығы және «адамның мақсатты қимыл қызметін» ғана басқару емес. Дене шынықтыру мен спортты басқару нысанына көптеген нақты дене шынықтыру мен спорт мекемелері, атап айтқанда - спорттық мектептер, спорттық, фитнес-клубтар, спорт түрлері бойынша (футбол, хоккей, баскетбол, волейбол және т.б) спорттық командалар, алаңдар, спорттық-сауықтыру орталықтары, спорттық одақтар және т.б кіреді.

Қазіргі ХХІ ғасырда, бір жағынан, дене шынықтыру және спортта алғы шептегі басқару технологиялары мен менеджмент әдістері кеңінен таралуда. Осыған байланысты біздің дене шынықтыру және спорт саласына оның мекемелерін басқару жолдарын жақсы білетін біліктілігі жоғары менеджерлер өте қажет.

Екіншіден, бүгінде республикамыздың білім беру жүйесі әлемдегі білім беру кеңістігіне еніп келу жағдайында. Бұл білім беру сапасы мен құрылымын өзгертуге алып келді. Ол өз кезегінде білім беру жүйесіне қойылатын талаптардағы және тұлғаны тәрбиелеуде қоғамның әлеуметтік сұранысындағы өзгерістерді де аңғартты. Осындай сұраныстардың бірі - спорттық жарыс қызметі.

Спорттық іс-шаралар – миллиондаған адамдар қызығатын және соған ұмтылатын іс-шара. Кәсіптің бұл тармағы оның ең құнды тауары болып табылады. Тауардың бағасы мен табыстылығы спорттық менеджердің кәсіби шеберлігі мен талантына тікелей байланысты. Спорттық жарыстардан келіп түскен қаражаттар спорт пен дене тәрбиесі саласына қайтуы аса маңызды, бұл өз кезегінде адамдардың денсаулығына пайдалы әсер етеді. Спорттық жарыстарды нәтижелі басқару үшін басқарушылық құзыреттілік қалыптастырылуы керек. Осыған байланысты аймақтағы жарыстарды басқару қызметін дамыту арнайы зерттеулерді қажет етеді, дене шынықтыру және спорт саласындағы жарыстардың өңірлік басқару қызметін дамыту өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау негізінде анықталған өңірлік спорттық-бұқаралық іс-шаралар қызметінің көпқырлылығы осы зерттеу үшін жетекші ғалымдардың әдіснамалық маңызы бар еңбектерінің жан-жақтылығын көрсетті. Мұның өзі ғылыми түрде талданған психологиялық-педагогикалық әдебиеттер сараптамасы көрсеткендей, қазіргі уақытта ғылыми әдебиетте берілген мәселені көтеруге және шешуге қажетті білімнің ауқымды көлемі жинақталған. Оларды төмендегідей етіп жинақтап көрсетуге болады.

Басқарудың тұжырымдамалық, теориялық және әдістемелік негіздерін, ғылыми негіздегі ережелерін, әлеуметтік жүйедегі басқару заңдылықтарын, өзіндік ерекшеліктерін шетелдік, отандық ғалымдар С.А. Архипова [1, с. 30-32], С.Н. Братановский [3], В.М. Выдрин [4], В.Д. Гончаров [5], А.С. Соколов [6], В.У. Агеев [7], В.Н. Зуев [8], С.И. Гуськов [9], В.И. Жолдак [10], В.Г. Камалетдинов [11], В.В. Кузин [12], И. Переверзин [13], В.С. Родиченко [14], С.Г. Сейранов [15], С.С. Филиппов [16], В.А. Черепов [17] және т.б. еңбектерінде қарастырылған.

Басқару мәселесінің ежелгі грек философтарынан бастап, түркі ғұлама ойшылдарының еңбектерінде қарастырылғаны туралы, олардың құнды жазбаларындағы мемлекеттік басқарушының рөлі, ізгілікті басқару, басқарудың адамгершілік қағидалары жайлы ой-пікірлерін топтастыру, жіктеу мәселелері С.И. Калиева [18], А.Н. Көшербаева [19], Т.А. Ботағариев [20] және т.б. отандық ғалымдардың еңбектерінде көрініс тапқан.

XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басында дене шынықтыру мен спорттың түрлі нысандарын басқару мәселелері бойынша бірнеше ірі зерттеулер жүргізілді. Соның ішінде спорттық жарыстар ғылыми зерттеу нысаны ретінде көптеген авторлардың еңбектерінде көрініс тапқан. Алыс және жақын шет елдік ғалымдар С.А. Важенин [21], В.К. Пельменев [22], В.И. Михайлев [23], В.А. Голов [24], М.Д. Гуляев [25], В.В. Новокрещенов [26] және т.б. дене шынықтыру мен спорттың өңірлік жүйесін басқаруды әртүрлі бағытта өздерінің ғылыми еңбектерінде қарастырып өтті.

Кейінгі жылдардағы еңбектер дене тәрбиесі мәселелерімен шұғылданған белгілі ғалымдар мен мамандардың жалпы теориялық ережелеріне сүйенгенін көрсетті. Сонымен бірге зерттеуге алынған мәселенің ғылыми маңыздылығын

айқындау үшін біздер сол бағыттағы педагогикалық әдебиеттерге сараптама жүргізуді жөн деп көрдік.

Қазақстанда спорттық-бұқаралық іс-шаралар негізіндегі спорттық жарыс қызметі, әсіресе өңірлік жарыс қызметі педагогикалық басқару тұрғысынан алғанда аз зерттелген, сондықтан жүйелі түрде зерттеуді, іс-жүзінде қолданысқа енгізуді қажет етеді.

Дегенмен де соңғы жылдардағы жүргізілген зерттеулер аз да болса, осы сала бойынша жүргізіліп жатқан жұмыстың барлығын көрсетеді. Бұл жұмыстар дене шынықтыру және спорт саласын басқару бойынша бірнеше бағытты қамтиды:

– жалпы білім беретін мектептерде спорттық-бағдарланған дене тәрбиесін іске асыру ерекшеліктері (С.С. Жекенов) [27];

– спорт маркетингінің шетелдік тәжірибесіне пайымдама жасап, дене шынықтыру-сауықтыру қызметіндегі маркетингке шолу жасау (А.Б. Дошыбеков) [28];

– спорт түрлері бойынша жарыс өткізу дайындығын ұйымдастыру, спорттық жарыстарды басқару негіздері (А.Т. Кулбаев) [29];

– дене шынықтыру және спорт ұйымдарындағы қызмет көрсету сапасын жетілдіру (Т.Б. Искаков) [30] және т.б.

Байқағанымыздай, көрсетілген еңбектерде көбінесе дене шынықтыру және спорт саласын басқару мәселелері кеңінен қарастырылған. Біз зерттеуге алып отырған дене шынықтыру және спорт саласы бойынша өңірлік спорттық-бұқаралық іс-шаралар негізіндегі жарыс қызметін басқару мәселелері аталған жұмыстарда қарастырылмаған. Сол себепті де, жоғарыда айтылған жұмыстарды қарастыра келе, біздің зерттеу жұмысымыздың бұл көрсетілген зерттеу еңбектерінен өзіндік ерекшелігі бар екенін байқадық. Атап айтқанда ол ерекшеліктер:

– зерттеу жұмысында дене шынықтыру және спорт саласы бойынша өңірлік жарыс қызметін басқару;

– спорттық жарыс қызметінің түрлері, дене шынықтыру және спорт саласындағы өңірлік басқару қызметі, оның рөлі;

– өңірлік жарыс қызметін басқаруды дамытудың теориясы мен тәжірибесі.

Философиялық, психологиялық, педагогикалық, тарихи-педагогикалық әдебиеттерге, докторлық және кандидаттық диссертацияларға жасалған талдау біздің зерттеуге алған тақырыбымыз бойынша арнайы жұмыстың жоқтығын және бүгінгі күнге дейін педагогикалық әдебиеттерде өңірлік жарыс қызметін басқару мәселесін терең зерттеудің қажет екенін көрсетті. Сондықтан өңірлік жарыс қызметін басқаруды көрсететін толық және шынайы мәліметтер мен материалдарды білмей, қолданбай бүгінгі таңдағы қоғамның әлеуметтік сұранысына сай келетін зерттеуге алынған құбылысты жетілдіру мәселесін шешу мүмкін емес.

Міне, осыдан бүгінгі таңда біздің еліміздің дене шынықтыру-сауықтандыру саясатына сай спорттық-бұқаралық іс-шаралар негізіндегі

спорттық жарыс қызметін басқаруды дамыту қажеттігі, теория мен тәжірибенің сұранысына байланысты қолдануға болатын мәселелердің өз дәрежесінде зерттелінбеуі белгілі дәрежеде қарама-қайшылықтың бар екенін байқатады.

Аталған қарама-қайшылық зерттеу **мәселесін** айқындайды және қоғамдағы болып жатқан өзгерістер ұстанымынан ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде зерттеуге алынған мәселенің өз дәрежесінде зерттелмеуі, берілген мәселенің шешімін іздестіру бұл мәселенің өзекті екенін көрсетіп, зерттеу тақырыбын «Өңірлік деңгейдегі спорттық-бұқаралық іс-шараларды ұйымдастыру және оларды басқару (Ақтөбе облысы мысалында)» деп алуға мүмкіндік берді.

Зерттеу болжамы: егер, дене шынықтыру және спорт саласы бойынша спорттық-бұқаралық іс-шараларды басқарудың теориялық-әдіснамалық бағыттары негізделіп, оны ұйымдастыру мен басқару әдістемесі анықталса, онда, болашақта әр өңірде спорт түрлері бойынша өткізілетін іс-шараларда спорттың жекелей түрлері өзіндік түр сипатымен айқындалып, көптеген спорт түрлері ерекшеленеді, өйткені спорт түрлері бойынша өңірлік спорттық-бұқаралық іс-шараларды ұйымдастырудың инновациялық әдістемесі айқындалады.

Зерттеудің жетекші идеясы: дене шынықтыру және спорт саласы бойынша спорттық-бұқаралық іс-шаралар қызметін басқаруды зерттеу өткізілетін жарыстарды басқару тиімділігін арттырып, адамның денелік жетілдірілуі, жоғары спорттық нәтижелерге қол жеткізуі, дені сау, дене тұрғысынан дамыған ұлтты қалыптастыру ұстанымы басым келетін дене шынықтырумен шұғылданушылар санын арттыруға жағдай жасайтын өңірлік дене шынықтыру және спорт саласын басқару қызметінің жоғары деңгейін қамтамасыз етеді.

Зерттеу нысаны: Ақтөбе облысы бойынша өткізілетін спорттық бұқаралық іс-шаралар.

Зерттеу пәні: өңірлік деңгейде өткізілетін спорттық-бұқаралық іс-шаралар.

Зерттеу мақсаты: өңірлік деңгейдегі (Ақтөбе облысы мысалында) спорттық-бұқаралық іс-шаралар негізіндегі спорттық жарыс қызметін ұйымдастыру мен оларды басқарудың теориялық және әдістемелік негіздемесін беру.

Зерттеу міндеттері

1. Ғылыми және әдістемелік дереккөздерді талдау негізінде спорттық-бұқаралық іс-шараларды жоспарлаудың теориялық негіздерінің күйін және заманауи даму кезеңіндегі негізгі бағыттарын зерттеу.

2. Ақтөбе өңірі тұрғындарына арнап жүйекұраушы факторлардың өзара байланысына негізделген спорттық іс-шаралар жүйесін жасау.

3. Ақтөбе облысында дене шынықтыру мен спортты дамытуды спорттық-бұқаралық іс-шара ретінде басқару құралы ретінде арнайы бағдарлама құрастыру.

4. Спорттық-бұқаралық іс-шаралар жүйесін халықпен жұмыс істеу тәжірибесіне енгізу арқылы дене шынықтыру мен спорт саласы бойынша жарыс қызметін басқаруды дамыту.

Зерттеу әдістері. Қойылған міндеттерді шешу теориялық және эмпирикалық әдістердің жиынтығымен қамтамасыз етілді. Теориялық әдістердің ішінде: ғылыми және ғылыми-әдістемелік әдебиеттерге салыстырмалы түрде сараптама жүргізу және жинақтау. Эмпирикалық әдістер ретінде: педагогикалық бақылау, педагогикалық эксперимент, сауалнама, математикалық статистика әдістері.

Зерттеудің әдіснамалық және теориялық негіздерін әдіснамалық мәні бар іргелі философиялық, әлеуметтану, жалпы ғылыми және педагогикалық ережелер (теориялар, тұжырымдамалар, ережелер), спорт түрлері бойынша өткізілетін спорттық-бұқаралық іс-шараларды ұйымдастыру ісін жоспарлау мен басқарудағы кәсіби жаттықтырушылық іс-әрекет, теория мен тәжірибенің бірлестігі туралы, кәсіби даярлықты жүйелі талдау, инновациялық әдіс-тәсілдер құрайды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы мен теориялық маңыздылығы. Зерттеудің ғылыми жаңалығы мен теориялық маңыздылығы оның ерекшеліктерін ескере отырып, өңірлік деңгейде дене шынықтыру мен спорт саласы бойынша жарыс қызметінің ұтымды жүйесін қалыптастыру мәселелерін жүйелі түрде қарау арқылы анықталады. Облыс өңіріндегі дене шынықтыру мен спорттың жай-күйіне жүргізілген сараптама ел ішіндегі дене шынықтыруды дамытудың заманауи әлеуметтік-педагогикалық, ұйымдастырушылық күйлерін анықтауға және негіздеуге мүмкіндік берді.

Ақтөбе өңіріндегі дене шынықтыру мен спорт саласындағы спорттық-бұқаралық іс-шаралар қызметінің дамуын басқарудың маңызды құралдарының бірі болып табылатын кешенді бағдарламаны әзірлеу технологиясы теориялық тұрғыдан негізделген. Ақтөбе облысында спорттық-бұқаралық іс-шаралар негізінде дене шынықтыру мен спортты дамытудың кешенді бағдарламасын іске асырудың нәтижелерін талдау негізінде дене шынықтыру және спорт саласындағы өңірлік жарыс жүйесін одан әрі жетілдірудің негізгі бағыттары анықталды.

Жұмыстың тәжірибелік маңыздылығы ғылыми негізделген әдістерді негіздеумен, әзірлеумен және қолданумен байланысты, бұл жалпы облыс өңірінде дене шынықтыру мен спорт жүйесін спорттық-бұқаралық іс-шаралар негізінде жетілдіруге, дене шынықтыру мен спортқа әсер етудің ұйымдастырушылық пен басқарушылық жолдары мен әдістерінің кешенін анықтау мен тәжірибеге енгізуге мүмкіндік берді.

Зерттеу жұмысын жүргізу барысында алынған нәтижелер мен дәлелдемелерді жоғары оқу орындарының дене мәдениеті мамандығында, спорттық клубтар және балалар мен жасөспірімдердің спорт мектептерінде (БЖСМ), олимпиадалық резервті мамандандырылған балалар мен жасөспірімдер мектебінде (ОРМБЖМ), олимпиадалық резерв колледжінде (ОРК) қолдануға болады.

Автордың жеке үлесінің мәні диссертация тақырыбы бойынша ғылыми мен ғылыми-әдістемелік әдебиеттерге сараптама жүргізу мен жинақтауда; алдын-ала және қалыптастырушы педагогикалық экспериментті ұйымдастыру мен жүргізуде, зерттеу нәтижелерін статистикалық өңдеуден өткізуде, зерттеу нәтижелерін оқу-жаттығу процесі мен спорт тәжірибесіне енгізуде, зерттеу нәтижелерін халықаралық ғылыми конгрестер мен конференция материалдарында, білім мен ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған мерзімді басылымдарда, оның ішінде халықаралық рецензияланатын ғылыми журналда жариялауда, спорт тәжірибесіне ғылыми еңбек нәтижелерін енгізуде.

Қорғауға ұсынылатын негізгі ережелер

1. Ақтөбе облысының өңірінде дене шынықтыру және спорт жүйесін жетілдіру осы аймақтың ерекшеліктерін ескереді. Бұл ерекшеліктерге мыналар жатады: өңір тұрғындарының басқа елдердің өкілдерімен жан-жақты байланыстарына жағдай жасайтын аймақтың геосаяси жағдайы; қала тұрғындарының қоныстану тығыздығы; аймақтағы халықтың шоғырлануының жоғары деңгейі.

2. Өңірлік дамытудың әлеуметтік-экономикалық жағдайларының сандық пен сапалық сипаттамалары (экономикалық, демографиялық, әлеуметтік және т.б.), облыс тұрғындары арасында дене шынықтыру-сауықтыру мен спорттық-бұқаралық жұмыстың дамуын бағалаудың объективті, субъективті көрсеткіштерін жүйелеу (дене шынықтырумен, спортпен шұғылданушылардың саны, мамандармен қамтамасыз ету, дене даярлығының деңгейі және т.б.) аймақта дене шынықтыру мен спортты дамыту тұжырымдамасын қалыптастыру негізіне алынған.

3. Ақтөбе облысында дене шынықтыру мен спортты дамытудың кешенді бағдарламасы өңірдің ерекшелігін ескере отырып, спорттық-бұқаралық іс-шаралар негізінде дене шынықтыру мен спортты жетілдірудің басым бағыттарын анықтайды. Әрбір бағыт мақсаттарды, міндеттерді, анықталған проблемаларды, оларды шешу шаралары мен құралдарын қамтиды. Басым бағыттар: адамдардың білім беру, ақпараттық-насихаттық және экономикалық құралдармен дене бітімін жетілдіруге қажеттілігін қалыптастыру; мектепке дейінгі, мектептегі, орта және жоғары кәсіптік білім беру мекемелеріндегі дене тәрбиесі; жаңа формациядағы кәсіби және қоғамдық мамандармен қамтамасыз ету; дене шынықтыру-сауықтыру мен спорт ғимараттары желісін дамыту; тұрғылықты жері бойынша дене шынықтыру.

4. Облыс өңірінде дене шынықтыру және спорт жүйесін спорттық-бұқаралық іс-шаралар негізінде одан әрі жетілдіру аймақтық пен салалық құқықтық нормаларды үйлестіруді, команданың сұраныстарын, жабық және ашық спорт кешендерін салу бағдарламаларын, дене шынықтыру мен спортты қаржыландырудың қосымша көздерін іздеуді ескеретін жаңа мамандықтар бойынша дене шынықтыру мамандарын даярлау мен қайта даярлауды қамтиды.

Зерттеудің сенімділігі зерттеу нәтижелерінің талапқа сай теориялық-әдіснамалық және тәжірибелік тұрғыдан дәлелденуімен, жұмыс мазмұнының ғылыми аппаратқа сәйкестілігімен, зерттеу пәнімен сәйкес әдіс-тәсілдерді қолдануымен, эксперимент бағдарламасының мақсатқа сәйкестілігімен, көрсеткіштер нәтижелерін қорытындылауымен, алынған нәтижелер мен тұжырымдардың тәжірибегі ендірілуімен қамтамасыз етіледі.

Өңірлік деңгейге қатысты спорттық-бұқаралық іс-шаралар жүйесі негізінде дене шынықтыру мен спорт саласы бойынша жарыс қызметін басқаруды дамытуға эксперименталды негіздеме берілді. Зерттеу жұмысының негізгі тұжырымдары, теориялық және тәжірибелік нәтижелері отандық, алыс және жақын шет ел басылымдарында жарық көрді.

Зерттеу жүргізу кезеңдері.

Бірінші кезең, яғни сараптама жүргізу кезеңінде (2017-2018 жж.) зерттеу мәселесі айқындалып, зерттеудің ғылыми және ұғымдық аппараты құрылды, материалдар жиналды. Зерттеу мәселесіне байланысты теориялық-әдіснамалық, әдістемелік еңбектерге талдау жасалынып, шетелдік және отандық тәжірибелер бойынша материалдар жүйеленді, Қазақстанда және шетелдерде дене шынықтыру мен спортқа әсер ететін, жүзеге асыратын, нормативті-құқылы, ұсынылымды, заңды актілердің контент-сараптамасы анықталды. Зерттеудің ғылыми аппараты нақтыланды.

Екінші кезеңде (2018-2019 жж.) өңірлік спорттық-бұқаралық іс-шаралар қызметін ұйымдастыру мен басқаруға байланысты сауалнамалар әзірленді, диагностикалық бақылау, әңгіме жүргізілді; зерттеу әдістемелеріне толықтырулар мен түзетулер енгізіліп, тәжірибеден өткізілді; зерттеу жұмыстарының аралық нәтижесі қорытындыланды, спорттық-бұқаралық іс-шаралар негізінде спорттық жарыстарды ұйымдастыру мен басқаруға байланысты жаңашылдық іс-әрекетін ұйымдастыруда басқару жүйесінің маңыздылығы анықталды.

Үшінші кезеңде (2019-2020 жж.) зерттеу жұмыстары, алынған мәліметтерді өңдеуден өткізу, жүйелендіру және сипаттама беру, теориялық тұрғыдан талқылау жүзеге асырылды. Зерттеу қорытындысы бойынша ғылыми-әдістемелік еңбектер жарияланды. Диссертация қойылатын талап бойынша рәсімделді.

Барлық жағдайларда зерттеудің бастапқы идеясы, әдістемелік тәсілдер, алынған материалдарды талдау және оларды түсіндіру автордың диссертациялық зерттеуге қосқан жеке үлесін құрайды.

Зерттеу базасы: Ақтөбе Облыстық мамандандырылған ұлттық спорт түрлерінен БЖСМ, су спорт түрлері бойынша «Достық» ОБЖСМ, жекпе-жек спорт сарайы, Мұз арена, қысқы спорт түрлері бойынша ОМБЖСМ.

Зерттеу нәтижелерін жариялау. Диссертация тақырыбы бойынша барлығы 7 ғылыми еңбек жарық көрген. Оның 2 мақала Scopus базасына енген шет елдік басылымында, 3 - ҚР БЖҒМ Білім және Ғылым саласындағы бақылау Комитеті ұсынған ғылыми басылымдарда, 2 - халықаралық конференциялар материалдары жинақтарында жарияланды.

Апробациядан өткізу және ғылыми нәтижелерді практикаға енгізу
Диссертациялық зерттеудің негізгі ережелері келесі материалдарда ұсынылды:

1. Халықаралық ғылыми-практикалық «Инновации в образовании, физической культуре, спорте и туризме» атты конференция (Алматы), 2020.

2. «Олимпиадалық спорт және барлығы үшін спорт» атты Халықаралық конгресс (Қазан), 2020.

Диссертация тақырыбы бойынша жүргізілген зерттеулердің қолданбалы маңыздылығы спорттық практикаға енгізудің 3 актісімен (Қосымша А) расталады.

Диссертацияны ресімдеу Қазақстан Республикасының Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің талаптарына сәйкес орындалды, диссертацияның негізгі мәтіні 151 беттен тұрады, 18 кесте мен 11 суреттен тұрады. Жұмыста ғылыми-әдістемелік әдебиеттердің 160 дереккөзі пайдаланылды.

Диссертациялық зерттеу мәтінінде автор журналдардың келесі мақалаларында жариялаған материалдар пайдаланылды.

Journal of Physical Education and Sport (JPES) журналында (Scopus):

5. Sydykov N., Kulbaev A. Modular training optimization for sports managers // Modular training optimization for sports managers // Journal of Physical Education and Sport (JPES). -Vol.19 (3). Art. 251. -P. 1715 – 1719. 2019 online ISSN: 2247 - 806X; p-ISSN: 2247 – 8051; ISSN - L = 2247 - 8051.

Авторлардың үлесі: жұмыс идеясы, экспериментті жоспарлау және өткізу, деректерді жинау және өңдеу, мақала жазу – Сыдықов Н.; кеңес беру, мақаланы редакциялау – Кулбаев А.

2. Kuderiev Zh., Beknazarov Zh., Kasymbayeva J., Shonov E. Sh., Minarbekov D.I., Sydykov N.T. The influence of Qazaq Kuresi classes on the management of the level of reserves of the athletes' body // Cypriot Journal of Educational Sciences. – 2021. - Vol. 16. - Issue 6. - P. 3147-3155. DOI:10.18844/cjes.v16i6.6514

Авторлардың үлесі: жұмыс идеясы, зерттеу жүргізу, деректерді жинау және өңдеу, мақала жазу – Сыдықов Н.; кеңес беру және мақаланы редакциялау – Кудериев Ж., Бекназаров Ж., Касымбаева Ж.; теориялық талдау үшін материал дайындау – Минарбеков Д.И.

ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған дене шынықтыру теориясы мен әдістемесі ғылыми-теориялық журналында:

3. Сыдықов Н., Кулбаев А.Т. Дене шынықтыру және спорттық менеджмент негіздері // Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. - 2019. - № 1 (55). -Б. 33-36.

Авторлардың үлесі: жұмыс идеясы, зерттеу жүргізу, деректерді жинау және өңдеу, мақала жазу - Сыдықов Н.; кеңес беру және мақаланы редакциялау - Кулбаев А.Т.

4. Сыдықов Н., Кулбаев А.Т., Абдреимова К.А. Спорттық менеджменттің ерекшеліктері // Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. - 2019. -№ 2 (56). Б. 88-92.

Авторлардың үлесі: жұмыс идеясы, зерттеу жүргізу, деректерді жинау

және өңдеу, мақала жазу - Сыдықов Н.Т.; кеңес беру және мақаланы редакциялау - Құлбаев А.Т.; теориялық талдау үшін материал дайындау - Абдреимова К.А.

5. Сыдықов Н.Т., Құлбаев А.Т., Келдіқұлов Ғ.К., Абдреимова К.А. Жоғары білікті спортшыларды даярлауды басқаруды ұйымдастыру // Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. - 2019. - № 3 (57). -Б. 147-151.

Авторлардың үлесі: жұмыс идеясы, зерттеу жүргізу, деректерді жинау және өңдеу, мақала жазу - Сыдықов Н.Т.; кеңес беру және мақаланы редакциялау - Құлбаев А.Т., Келдіқұлов Ғ.К.; теориялық талдау үшін материал дайындау - Абдреимова К.А.

Халықаралық конференциялар материалдарының жинақтарында:

6. Сыдықов Н.Т., Құлбаев А.Т., Абдреимова К.А. Роль средств рекламы и пропаганды в управлении // XXIV Междун. науч. конгресс «Олимпийский спорт и спорт для всех»: мат. – Казань, 2020. – С. 471-475.

Авторлардың үлесі: жұмыс идеясы, зерттеу жүргізу, деректерді жинау және өңдеу, мақала жазу - Сыдықов Н.Т.; кеңес беру және мақаланы редакциялау - Құлбаев А.Т.; теориялық талдау үшін материал дайындау – Абдреимова К.А.

7. Құлбаев А.Т., Кельдикулов Ғ.К., Сыдықов Н.Т., Талкыбаев Б.И., Казанкапов А.Б. Анализ состояния и эффективности системы международных соревнований, проводимых в Республике Казахстан // Междун. научно-практ. конф. ««Инновации в образовании, физической культуре, спорте и туризме»: мат. - Алматы, 2020. – С. 229-232.

Авторлардың үлесі: жұмыс идеясы, зерттеу жүргізу, деректерді жинау және өңдеу, мақала жазу - Сыдықов Н.Т.; кеңес беру және мақаланы редакциялау - Құлбаев А.Т.; теориялық талдау үшін материал дайындау – Кельдикулов Ғ.К., Талкыбаев Б.И., Казанкапов А.Б.

1 ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ САЛАСЫНДАҒЫ ӨНІРЛІК ЖАРЫС ҚЫЗМЕТІН БАСҚАРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

1.1 Дене шынықтыру және спорт саласындағы өнірлік жарыс қызметін басқаруды сараптамадан өткізу

Басқару ұғымының ғылыми эволюциясын кеңінен, әрі нақты ұғыну үшін басқару туралы ой-пікірлердің о бастан даму және өркендеу бағыттары туралы анық, айқын ұғымды иелену керек.

Басқару идеясының генезисін зерделеуде адамзат тарихында қайталанбас ізін қалдырған, қоғамның қарқынды дамуына зор үлесін қосқан ертеде пайда болған әлем өркениеттерін ескерген жөн. Оларды:

1. Ежелгі Таяу Шығыс
2. Ежелгі Қиыр Шығыс
3. Ежелгі Азия
4. Батыс өркениеті деп топтастыруға болады.

Басқару ұғымының негізі ежелгі философтар еңбектерінен бастау алады. Конфуций (551-478 жж. б.д.д.) – «ізгілікті басқаруға» мән беріп, «Кісілікті тұтқан әмірші Темірқазық жұлдыз сияқты – табаны таймайды, ал қалған жұлдыздар байланады да, айналады да жүреді» немесе: «Кісілік жөнімен басқарсаң, Рәсім орайымен жасасаң, халық елбіреп тұрады, һәм арын сақтайды, құлдық ұрады» деп қоғам мүшелері арасында міндеттерді бөлуде қатаң әлеуметтік жіктелу иерархиясы деп түсіндіреді. Ұлы ұстаз өсиеттерінің негізгі ұстанымдары: *мейірімділік, жомарттық, сабырлық, кісілік, заңмен басқару, әділ болу* [31].

Ғұлама Платон (427-343 жж. б.д.д.) – мемлекетте әрбір қоғам мүшесі өз ісімен шұғылдану қажет екендігін айтып, идеалды мемлекетте жеке меншік жоқ, әйелдер мен еркектердің құқықтары бірдей, мемлекетті тек қана күшті және адал адамдар басқарады деп, «заң күші жүрмейтін, өзгеге бағынушы мемлекет құрдымға кететіндігін», адамды басқара білу «өте күрделі және еңбекпен қолжеткізуші білік» екендігін атап өтеді [32].

Аристотель (384-322 жж. б.д.д.) «әрбір мемлекет белгілі бір қоғамдық тұрғылықты орын» екендігін дәлелдеп, Платонның идеалды мемлекетіне сын айтып, жеке мүлік және қоғамдағы отбасын сақтау қажеттілігін қорғау керектігіне көңіл бөлген [33].

«Екінші ұстаз» атанған Әбу Насыр әл-Фараби (870-950 ж.ж.). – идеалды мемлекет қандай болу керектігін ойланып, басқару рөліне және оның адамгершілік құндылықтарына басты назар аударған [34].

Сондай-ақ, түркі ғұлама ойшылдарының бірі Жүсіп Баласағұни басқаруды «ел басқару ісінің қыр-сырын білу, ел басқарудағы әділеттіліктің болуы және ел мүддесін ойлайтын адал басшының бейнесін көрсету арқылы құт дарыған, ізгілікті қоғам орнату» десе [35], Қожа Ахмет Иассауи [36], Ахмед Иүгінеки [37], Махмуд Қашқари [38] өздерінің еңбектерінде ел басқару мәселесіне,

мемлекет басқарушысының кемелденген, парасатты адам болу керектігіне мән беріп, олардың бойында болуға қажетті адамгершілік сапаларды көрсеткен.

Қазақстандық зерттеуші ғалым Кеңес Бердалиевтің Кл.кіші Джорджтың зерттеу жұмыстарын қарастыра келе, басқарудың бірнеше жақтарын анықтағанына көз жеткіздік [39]. Ғалымның пікіріне талдау жасай келе, оны төмендегідей кестеге түсірдік (кесте 1).

Кесте 1 - К. Бердалиев бойынша басқару мәселелері

Авторлардың пікірлері мен жылы	Басқару мәселелері
Б.з.д. 5 мың жыл, шумерлер	Шумерлердің басқару мәселесі бойынша негізгі үлестері жазу, фактілерді тіркеу болған;
4000 жылы мысырлықтар	Мысырлықтар жоспарлаудың, ұйымдастырудың және бақылаудың керек екендігін мойындайды
2600 жылы, мысырлықтар	Бұл кезде мысырлықтар басқаруды орталықтандандыру керек деп, соған қарай көбірек көңіл бөледі;
1100 жылы, қытайлар	Қытайлар ұйымдастырудың, жоспарлаудың, басшылықтың және бақылаудың қажеттігіне назар аударады;
400 жылы, Сократ	Сократ өз пікірлерінде менеджменттің әмбебаптығының принциптерін қалыптастырады;
900 жылы, Әл-Фараби	Әл-Фараби еңбектерінде басшылыққа талап қояды;
1832 жылы, Ч.Баббедж	Ғалым ғылыми тәсілдемеге ерекше мән беріп, мамандандырудың айрықша маңыздылығын көрсетеді, сөйтіп еңбекті бөлуді, еңбек қозғалысы мен оның уақыт шығынын зерттеуді, соған байланысты өзіндік құндарды есептеуді айтады

Философиялық және тарихи-педагогикалық әдебиеттерді талдау барысында басқару ұғымын қалыптастырудың бірнеше тарихи кезеңдерден тұратынын байқадық. Ғылыми менеджменттің даму тарихында бірнеше мектептердің пайда болып, басқару теориясына үлкен үлес қосқан ерекше назар аударады. Солардың бірі – *ғылыми менеджмент мектебі*.

Басқарудың ғылыми мектебін негізін салушылардың (1885-1920ж.) (Ф. Тэйлор, Ф. Гилбрет, Л. Гилбрет, Г. Эмерсон, Генри, Кант) пікірінше, басқару – бұл ерекше мамандық, ал ол туралы ілім – дербес пән. Олар логикалық талдау мен бақылауды қолдана отырып, жұмысты тиімді орындау үшін жекелеген операцияларды ғылыми жетілдіруді ұсынады, ғылыми басқаруды ұстанады. Ғылыми басқару әдістерінің бірінші кезеңі – жұмыстың мазмұнын талдау және оның негізгі компонентін анықтау екендігін көрсетеді. Өндірістің өнімі мен көлемін үлкейте отырып, жұмысшыларды белсендіру мақсатымен ынталандыруды жүйелі қолдануды ұсынды [40].

Өткен ХХ ғасырдың бас кезінде басқару теориясы қазіргі кезде кеңінен қолданылып жүрген «менеджмент» ұғымымен толықтырылады. Шетелдік ғалымдар Ф.У. Тейлор [41], М.Э. Фоллет [42], М. Вебер [43], Н. Винер [44], И. Ансофф [45], М. Портер [46] т.б. «менеджмент» деп басқарушының өз қол астындағы жұмыскерлерінің интеллект қорын өз кәдесіне жарату арқылы

көздеген мақсатына жетуі деп дәлелдейді. Кеңінен пайымдай келгенде менеджмент – бұл ғылым және шеберлік арқылы басқару.

«Менеджмент» сөзі алғашқыда атқа міну және оларды басқару деген мағынаны білдіретін. Бұл сөздің негізінде «to menegi» (басқару) деген сөзді білдіретін ағылшын етістігі. Қазіргі заманның теориясы мен практикасында менеджмент сөзі жекелеген жұмысшылармен, жұмысшылар тобымен, еңбек ұжымымен, әртүрлі әлеуметтік ұйымдармен жүргізілетін басқару үрдісін білдіреді. Нарық экономикасы дамыған елдерде-менеджер жоғары ақылы мамандықтардың біріне жатады. Менеджменттің мемлекеттің практика және теориясында әлеуметтік басқару жүйесінің негізгі құрылымы қоғамдық дамудың объективті факторлары болып табылады.

«Менеджмент» ұғымы Қазақстанда соңғы жылдары біздің елімізде нарықтық қатынастар қалыптасуының басында ағылшын тілінен сөздік қорымызға енді. Сондықтан да бірінші кезекте шетел мамандарының бұл ғылым туралы базалық түсініктерін талдап көрейік. Мысалы, «Менеджмент бойынша Халықаралық анықтамасы» (1990ж) «менеджмент» ұғымын капитал, ғимараттар, материалдар және еңбек сияқты ресурстарды тапсырылған мақсатқа максимальды тиімділікпен жету үшін тиімді пайдалану және үйлестіру ретінде түсіндіріледі. Іргелі Оксфорд сөздігінде (2005ж.) «менеджмент» ұғымына келесі түсіндірмелерді береді: 1) адамдармен қарым-қатынас үлгісі, тәсілі; 2) басқару өнері және билік; 3) ерекше түрдегі біліктілік және әкімгершілік дағдылар; 4) басқару органы, әкімгершілік бірлігі [47].

Мұндай көзқарасты дене мәдениеті мен спортты басқару бойынша мамандар да нақтылайды. Ғалымдардың пікірлерін саралай келгенде, спорттық менеджменттің де төмендегідей өзіндік ерекшелігі бар екенін байқаймыз.

Спорттық менеджмент – бұл осы заманғы нарықтық жағдайдағы дене мәдениеті және спорттық бағыттағы ұйымдарды, мекемелерді тиімді басқарудың теориясы мен практикасы. Спорттық менеджмент – дене шынықтыру спорттық бағыттағы ұйымдарды басқарумен, дене шынықтыру спорттық қызметтерді өндіретін ұйымдармен іс жүргізетін арнайы салалық менеджменттің түрі болып табылады. Сондықтан да спорттық менеджменттің маңызды элементі дене мәдениеті және спорт саласының жүйелендіруші нысандары дене шынықтыру–спорттық ұйымдар болып табылады. Сонымен менеджмент тұрғысынан дене мәдениеті және спорт – тек қана адамның мағыналы қозғалыс қызметінің тек қана мағыналы түрі емес бұл спорт мектептерін, спорттық клубтар, спорт түрінен спорттық командалар, спорттық сауықтыру орталықтары, стадиондар спорттық федерациялар және тағы басқа басқару жүйесі дене шынықтыру – спорттық ұйымдардың қызметтерінің өнімдері дене жаттығулары және спортпен айналысудың ұйымдасқан түрлері, бағдарламалары, спорттық көріністер және тағы басқалар [48].

Дене шынықтыру-спорттық бағыттағы кез келген ұйымның негізгі элементі шартты түрде ұйымдастырушылар (менеджерлер) мен орындаушылар болып бөлінетін адамдар болып табылады. Ұйымдастырушылардың (басшы – менеджерлердің, спорт менеджерлерінің) міндеті жұмыстың орындалуын

басқару және бақылау, орындаушылардың (жаттықтырушылардың, дене тәрбиесі оқытушыларының және т.б.) жұмысы - дене жаттығуларымен және спортпен айналысатын еңбек онысандарына педагогикалық ықпал ету болып табылады [49].

Осының ішінде спорт менеджері – нарық жағдайында жұмыс істейтін спорт ұйымындағы басты тұлға. Басқару қызметі – дене шынықтыру мен спортты дамытудың маңызды факторларының бірі. Басқару қызметінің жекелеген элементтері дене шынықтыру және спорт қызметкерлерінің барлық санаттарына тән: жаттықтырушыларға, оқытушыларға, дене шынықтыру мұғалімдеріне, нұсқаушыларға және т.б. Оған тарифтік-біліктілік сипаттамаларда көзделген дене шынықтыру-спорт қызметкерлерінің түрлі санаттарының лауазымдық міндеттерін талдап, көз жеткізуге болады.

Мысалы:

– спорт түрі бойынша *жаттықтырушы-оқытушы* спорттық мектепке, секцияға, дене шынықтырумен және спортпен шұғылданғысы келетін адамдар тобына қабылдауды жүзеге асырады; оқу-жаттығу процесінің қауіпсіздігін қамтамасыз етеді; даярлықтың жылдық және ағымдағы жоспарларын әзірлейді. Жүйелі есеп, талдау, жұмыс нәтижелерін жалпылау жүргізеді;

- білім беру мекемелерінің *дене шынықтыру жөніндегі нұсқаушысы* білім алушылардың (тәрбиеленушілердің) оқу және оқудан тыс уақытта белсенді демалысын ұйымдастырады; педагог қызметкерлер мен ата - аналардың қатысуымен дене шынықтыру-спорттық мерекелер, жарыстар, денсаулық күндері және сауықтыру сипатындағы басқа да іс-шараларды ұйымдастырады және өткізеді; үйірмелер мен спорт секцияларының жұмысын ұйымдастырады; спорттық бағыттағы қосымша білім беру мекемелерімен және спорт мекемелерімен байланысты жүзеге асырады; дене шынықтыру белсенділерінің қызметін жандандырады [50].

Қазіргі уақытта дене тәрбиесі университеттерінде «Ұйымдастырушылық менеджмент» мамандығының қалыптасу процесі жүріп жатыр, оның көптеген аспектілері бар: даярлық мазмұнын үнемі жаңартып отыру; маманның жеке басының дамуына, оның проблемаларды көруге, басқарушылық қызмет процесінде туындайтын қарама-қайшылықтарды түсінуге және жеңуге байланысты оқытудың жаңа технологияларын енгізу. Бұл тәсілдің ерекшелігі мұғалімнің оқыту іс-әрекетін оқушының белсенді танымдық іс-әрекетіне дейін кеңейту болып табылады.

Дене тәрбиесі университеттерінің міндеті - білім беру жүйесін едәуір өзгерту және дайын білімді беру ғана емес, осы білімді қолдану бойынша практикалық дағдыларды дамыту қабілетін қалыптастыру. Сондықтан дайын білім оқушыларға берілген кездегі дәстүрлі біліктілікті арттыру схемасы онша тиімді емес. Дәстүрлі білімді беру әрдайым адамды дайын болуға және проблемаларды анықтауға және талдауға, оларды шешу жолдарын өз бетінше анықтауға итермелемейді (Джековиц & Козловский, 2019).

Соңғы жылдары тәрбиешілердің назары оқушылардың өзіндік танымдық іс-әрекетіне үлкен орын беретін модульдік оқытуға аударылды. Педагогикадағы

модульдік ұғым модуль ретінде белгіленген оқу материалының бір бөлігінің бүтіндігін, толықтығын және құрылымдық логикасын білдіреді.

Оқытудың модульдік технологиясы бойынша студенттердің оқу пәндерінің жеке жинақталған бірліктерінің мазмұнын саналы және тұтас игеруін қамтамасыз ететін оқу курстарын оқу процесін (Revel & Arnesano, 2014) жүйелік жобалау және енгізу әдісі болып табылады (Капела және басқалар, 2015) [51].

Спорт мектептерінің менеджерлеріне арналған білім берудің модульдік жүйесінің мәнін анықтау үшін Роджер мен Джорджтың (2017) зерттеулеріне осы немесе басқа шамаларға қатысты бірқатар ғылыми еңбектерді толығырақ қарастырайық.

Кәсіби қайта даярлау бағдарламасы кәсіптік қызметтің жаңа түрін жүзеге асыруға, жаңа біліктілікке ие болуға қажетті құзыреттілікті алуға бағытталған. Fişekçioğlu мен Dumanreveals (2010) зерттеулері дене тәрбиесі және спорт мамандарының қосымша кәсіптік білім беруді модернизациялау мәселелері.

Біз автордың «дене шынықтыру және спорт саласындағы мамандардың қосымша кәсіби білімінің қазіргі жағдайы қоғамдық өмірдің өзгеріп отырған әлеуметтік-экономикалық жағдайларына кадрларды даярлау мен қайта даярлаудың ұйымдастырушылық және мазмұндық негіздерінің сәйкес келмеуіне байланысты пайдаланылмаған елеулі резервтермен сипатталады» [52] деген ойына толығымен қосыламыз.

Balafoutas et al. (2019) модельдік, бағдарламаланған және проблемалық оқытуды, сондай-ақ оқушылардың өзін-өзі тәрбиелеу процесін қолдану арқылы қосымша білім беру процесінде оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруды ұсынады. Қосымша білім беру ұйымы өңірдің мамандардың қосымша білім алу қажеттілігін ескеруге және алынған білімді олардың кәсіби қызметіне енгізу туралы Кері байланыс алуға мүмкіндік беретін шарттар жасау негізінде дене тәрбиесі және білім беру жүйесінің тиісті ведомстволарымен және ұйымдарымен тығыз өзара іс-қимылда жүзеге асырылуы тиіс (Aidt, 2006). Eakins et al (2017), қосымша білім беру жүйесіндегі басқарушылық дайындық мазмұнының ерекшелігін ескере отырып, менеджерлерді даярлаудың әлеуметтік маңыздылығын көрсетеді. Ол «жекелеген шаруашылық жүргізуші субъектілердің өркендеуі ғана емес, тұтастай мемлекеттің өмір сүруі» басшының құзыреттілігіне, кәсіпқойлыққа, даму анықтай білуге, нақты мақсаттарға қол жеткізуге және оларға іске асыруға байланысты екенін баса айтады [53].

Әрі қарай қосымша білім беру жүйесінде менеджерлерді даярлау мақсатты аудиторияның ерекшелігіне және оқу бағдарламаларының мазмұнына байланысты өзіндік сипаттамаларға ие. Басқару құзіреттілігін қалыптастыру басқару бағдарламасын жобалау процесінің негізі болуы керек, сондықтан бұл процесс қарапайым білім беру шеңберінен алыстайды (Zhang, 2019).

Chandrasekaran e (2019) жоғары оқу орнында спорт менеджерін даярлаудың заманауи қазақстандық мәселелерін қарастыра отырып, спорт менеджерлерін даярлау сапасын арттыру перспективаларын анықтайды. «Бұл:

саладағы басқару мен ақпараттық қамтамасыз етудің компьютерлік технологияларын меңгеру, терең зерттеу мынадай қолданбалы басқару пәндерінің тізбесін кеңейту: дене шынықтыру-сауықтыру ұйымы кеңсесінің жұмысын ұйымдастыру; тиісті сертификат бере отырып, дене шынықтыру-спорт ұйымдарындағы аудит және бухгалтерлік есеп» [54].

Басқарудың ұзақ жылдардағы эволюциясындағы ғылыми тұрғыда *әкімшілік-классикалық мектеп (1920-1950 ж.ж.)*. басқарудың негізін салған А. Файольдің есімімен тікелей байланысты. Ол француздың ірі компаниясын басқарушы, 1916 ж. басқарудың принциптерін айқындап, оны ғылыми теориялық жағынан негіздеген ғалым. А. Файоль «Общая и промышленная администрация» атты негізгі еңбегінде әкімшілік қызметін талдаудың жалпы тәсілдемесін жасауға талпынды.

А. Файольдың пікірі бойынша, әкімшілік өзіне төмендегідей қызметтерді (қызметтерді қамту арқылы әлдеқандай кең аумақтағы қызметті білдіретін басқару ісінің бір бөлігін) қамтиды:

- өндірістік;
- коммерциялық;
- қаржылық;
- кредиттік;
- есептік, бухгалтерлік;

– әкімшілік [55]. Бұл қызметтер бүгінгі таңда да басқару мәселесінің негізгі бөлімдері болып саналуда.

Басқару туралы идеяны тағы да кеңінен ойластырған ғалым Л. Урвик [56] және т.б. оның ізбасарлары болды. Олардың ерекшелігі – басқарудың әлеуметтік салаларына көп көңіл бөлген жоқ. Осы мектептің жасауымен басқарудың әмбебап қағидасы құрылды. Бұл екі негізгі саланы – ұйымды басқарудың оңтайлы жүйесін, жұмысшыларды басқарумен ұйымның құрылымын жасауды қамтиды.

Басқарудың «классикалық» мектебі одан әрі өндірісті оңтайландыру, басқарудың жалпы мәселелерін зерттеу деп аталатын екі негізгі бағытта дамыды. Бұл арада Г. Эмерсонның, Л. Урвиктің, М. Вевердің, Г. Фордтың еңбектерін бөліп көрсетуге болады.

Өндірісті ұйымдастыру мен басқарудың күрделі міндеттерін шешу үшін қажет болатын кешенді тәсілдеменің мақсатқа лайықты болатынын, әрі оның қажеттілігін алғаш рет Г. Эмерсон айтты. Оңтайландыруға тиімділік тұрғысынан қарастыру тән. Тиімділік дегенде, шығындар мен нәтижелер арақатынасындағы ең көп шамадағы пайданы ұғуға болады. Бұл тұжырымдамаға артынан «шығын – шығарылым» үлгісін жасаған американың экономисі де қосылды.

Л. Урвик басты назарын формалды тұрғыдан ұйымдастыруды құратын қағидаларды әзірлеуге аударды. Онысы бүгінгі таңда да өзінің өзектілігін жоғалтқан жоқ. Құрылымдағы адамдардың сәйкестігі, арнайы штабтың құрылуы, құқық пен жауапкершіліктің салыстырмалылығы, бақылау

диапазоны, мамандандыру, нақтылық және т.б. Бұлар оның тұжырымдамасының негізгі ерекшелігі болды.

Осы мектептің өкілі, неміс әлеуметтанушысы М. Вебер (1864-1920) – ұйымдағы биліктің құрылымы мен лидерлік мәселелерге жете назар аударды [47, с. 25-28]. Ол – «бюрократия» терминінің авторы.

«Форд моторс» компаниясының негізін қалаған америкалық кәсіпкер Генри Форд (1863-1947) «Моя жизнь, мои достижения» еңбегінде өз өндірісінің негізгі принциптерін былайша қалыптастырды [57]:

- іскерлікте әкімшілік аз болсын, әкімшілікте іскерлік мол болсын;
- дайын өнімдерді алып-сату (жалдаптық) нақты іспен үш қайнаса сорпасы қосылмайды, ол «заң жолымен жобаға ұрлықтың әдетті түрі» ретінде болады;
- барлық адам тең деп санайтын қағидадан артық адамзатқа зиянды әрі ақылға сыймайтын ұғым жоқ шығар, сірә;
- біреудің ісіне қол сұғу – қылмыс, өйткені ол басқа бір адамның үстінен арам жолмен пайда табумен бірдей әрі қара күштің үстемдігін орнатады;
- көптің пайдасына арналған жұмысты қара басыңның қамынан жоғары қойма. Пайдасы болмаса, ешқандай іс алға баспайды. Пайда табуда ешқандай жаманшылық жоқ [58].

«Басқарудың классикалық теориясы» өткен ғасырдың 1930 жылдарына дейін алдыңғы қатарда болды. Кейіннен, яғни өткен ғасырдың 30-50 жылдары арасында тарихи аренада «басқарудағы қатынас теориясы» пайда болып, классикалық теорияға қарағанда, адамдардың арасындағы қарым-қатынас мектебінің негізі салынды. Сөйтіп, қарым-қатынасты дамытатын себеп және тұлға қатынастарының психологиясына ерекше назар аударылды. Бұл бағыттың Батыс, әсіресе, АҚШ-та кеңінен танымал болуы қоғамға демократиялық басқару элементтерін енгізуді қолдады. Дегенмен бұл идея өз кезегінде қолдау таба алмай, көптеген басқа: жүйелілік теориясы, ұйымдастыруды дамыту теориясы тағы басқа бағыттарға орын берді.

Олардың өкілдері М.П. Фоллет, Г. Мюнстерберг, М. Вебер, Э. Дюрнгейм және Гелтон Мейо болды. Бұл мектеп кейін жүріс-тұрыс, адамның мінез-құлқын зерттейтін ғылым болып есептелді. Менеджментті – басқа адамның көмегімен жұмысты орындауын қамтамасыз ету деп түсіндірді. Олардың ғылымға қосқан үлесі – адамзат ресурстарының тиімділігін өсіру арқылы ұйымның, басқарудың нәтижелігін арттыру фактілерін тұжырымдады.

Бұдан кейінгі «Эмпирикалық басқару» мектебі де өз кезіндегі күшті мектептердің бірі болды.

Бұл мектеп өкілдерінің мәлімдеуінше, басқару саласындағы ғалымдардың негізгі міндеті – тәжірибе материалдарын жинап алу, қорытындылау әрі осының негізінде басқарушының ұсыныстарын әзірлеу болып табылады.

«Эмпирикалық мектеп» өкілдерінің пікіріне сүйенсек, басқарушының еңбегі кәсіпорынның басқа қызметкерлерінде болмайтын екі ерекшелікпен сипатталады.

Бірінші ерекшелік – басқарушы қолдағы бар қордан тұтас бір бүтін жасауы керек.

Екінші – ол әрбір шешімі мен әрекетінде болашаққа, яғни ұйымды дамытудың келешегіне бағдарлануы қажет.

Бұл мектеп өкілдерінің пікіріне ден қоятын болсақ, басқарушы техникалық немесе гуманитарлық бейінді бір жақты маман иесі болмауы керек, яғни тар аяда шектеліп қалуы болмайды екен. Ол басқарудың іс жүзінде жалпы ғылыми негізделіп, сынақтан өткен әдістері мен тәсілдерін меңгеруі қажет.

Осы бағытты ұстанған, ғылыми еңбекпен шұғылданған - «Эмприкалық мектептің» белгілі өкілдері болды. Қорыта келгенде, басқарушылар басқарудың әртүрлі міндетті істерін жүзеге асыру үшін оларға нақты ұсыныстарды әзірлеу іс-тәжірибесін талдауда «Эмприкалық мектеп» қажет деп санайды. Олар басқаруды кәсіби деңгейге көтерудің қажеттілігін дәлелдейді. Сонымен қатар «Эмприкалық мектептің» өкілдері осы заманғы құрылыстың жаңа тұжырымдамаларын әзірлеуге жете көңіл бөледі.

Аталған мектептердің қатарында «Жаңа» деп аталатын мектеп ғылымға басқару әдістері мен дәл ғылымдардың аппаратын енгізуге ұмтылуымен сипатталады. Осы бағытта жаңа мектептің қалыптасуы кибернетиканың пайда болуымен және операцияларды зерттеумен байланысты. Бастапқыда операцияларды зерттеу сандық талдаудың тәсілдерін әзірлеу ісіне тура келді [57, б.4].

Сараптамалық талдау көрсеткендей, біз аталған мектептердегі басқарудың құнды мәселе екендігіне көз жеткіздік. Жоғарыда аталған ғалымдардың пікірлерімен келісе отырып, басқарудың мәні зор екендігін атап өтеміз, өйткені басқарушылар өз ұжымында ұйымдастырушылар бола тұрып, әлеуметтік өмірге бейімделуге қажетті бірқатар басқарушылық қабілеттерге ие болатындығына көзімізді жеткіздік. Бұл бағытта дене шынықтыру және спортты басқару мәселесінің де өзіндік орны бар.

Теорияда басқарудың белгілерін анықтайтын әртүрлі ағымдар және әртүрлі басқару мектептері бар. Бұл тараушадағы біздің мақсатымыз – сол ағымдарға талдау жасап, дене шынықтыру және спорт саласын басқарудағы мәселелерді шешу және олардың маңызын анықтау.

Сонымен, дене шынықтыру және спорт саласын бойынша басқарудың екі негізгі деңгейі бар екендігін байқадық. Оның бірінші деңгейі – дене шынықтыру және спорт саласын ұйым ретінде басқару болса, екінші деңгейі – спорттық жарыстарды басқару.

Дене тәрбиесі әлеуметтік құбылыс ретінде адамзат қоғамының бүкіл тарихи кезеңін қамтиды, бұл – адамның өзінің табиғатын қайта құру жөніндегі, адамдардың тіршілік әрекетінің әр түріне дене даярлығын қалыптастырудағы қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыру жөніндегі қызметінің үрдісі мен нәтижесі. Сонымен қатар, дене шынықтыру және спорт адам қызметінің айырықша, өзіндік түрін көрсете отырып, қоғамдық өндіріске, адамның тұлға ретінде қалыптасуына, қоғамдық қатынастардың дамуына белгілі бір әсерін тигізеді

Дене шынықтыру мен спортты дамытуды ұйымдастыру, жетекшілік жасау және басқарудың аса өзекті мәселелерін зерттеу бұрыннан бері және қарқынды жүргізілуде. Мысалы, С.Н. Братановскийдың [3, б. 17], С.А.Важениннің [21, б. 6], В.В. Новокрещеновтың [26, б. 11], зерттеулері дене шынықтыру мен спортты дамыту, басқару тиімділігін арттыру мәселесін шешудегі әдіснамаға немесе әртүрлі бағыттарға арналған.

Дене шынықтыру мен спорттың сала ретіндегі қасиеттерінің бірі – ол өзінің спорт және дене шынықтыру-сауықтыру жұмысы процесінде иерархиялық болып табылатын өзара іс-қимылы, яғни олардың бір бөлігі басқаларды басқаруды жүзеге асырады, бұл ретте олардың қызметінің мақсатқа бағыттылығы мен үйлестірілуі айқын көрінеді.

Арнайы әдебиетте дене шынықтыру мен спортты басқару органдарының жүйесін талдауға көп көңіл бөлінеді. Біздің зерттеуіміздің тақырыбы үшін С.А. Важенин [21, б. 9], С.Н. Братановский [3, б. 22], В.В. Новокрещенов [26, б. 15] сияқты ғалымдардың көзқарасы маңызды болып табылады.

Ғалым А.М. Банников өз зерттеу жұмысында дене шынықтыру мен спортты басқару органдарының жүйесін анықтап, «...дене шынықтыру мен спортты ерекше және құқықтық нысандарда дамыту жөніндегі қызметтерді жүзеге асыру үшін орталық және жергілікті муниципалдық, мемлекеттік органдардың қатаң белгіленген байланысында өзара іс-қимыл жасайтын және қоғамдық спорт ұйымдарының жүйесімен тығыз байланысты» болуы керектігін атап көрсетті [58, б.15].

Бұл ретте, дене шынықтыру және спортты басқару органдары жүйесін құрудың маңызды өлшемі бұқаралық спорт пен жоғары жетістіктер спортын дамытудың мақсаттары мен міндеттері болып табылады. Осы міндеттерді шешуді мақсат ұстану осы дене шынықтыру және спорт саласы бағыты бойынша түсініктер ауқымын кеңейтетіні сөзсіз.

Көптеген еңбектерде спорт ғылымында дене шынықтыру мен спортты басқару органдарының жүйесін зерттеу әдіснамалық бағыт ретінде жүйелік тәсіл теориясының негізінде жүзеге асырылатыны анық көрсетілген, бұл «басқару органдарының жүйесі» ұғымы, оның құрылымы, орындалатын қызметтері, жүйе құрылымдарының арасындағы ішкі және сыртқы ақпараттық байланыстар, басқару жүйесінің пайда болу және даму тарихы туралы нақты түсінік береді.

Дене шынықтыру және спорт салалық әлеуметтік басқару нысаны ретінде халықтың дене бітімін жетілдіруді жүзеге асыратын мамандандырылған мемлекеттік мекемелердің, қоғамдық бірлестіктер мен коммерциялық ұйымдардың жиынтығы болып табылады. Әрине бұл жерде осы аталмы ұйымдардың үйлесімді жұмысы талап етіледі. Тек өзара байланыстық деңгейде ғана белгілі бір нәтижеге қол жеткізуге болады.

Кез келген әлеуметтік басқару жүйесінде басқару нысан болып табылады. Басқару объектісі субъектіні, оның құрамын, құрылымын, қызметін анықтайды. «Ғылыми басқару міндеті субъектіде басқару объектісін мүмкіндігінше дәлірек

жаңғырту болып табылады, әйтпесе қоғамдық жүйенің оңтайлы жұмыс істеуі мен дамуы мүмкін емес», – деп атап өтті академик В.Г. Афанасьев [59].

Ресей Федерациясында және оның субъектілерінде дене шынықтыру-спорт саласын басқаруды жетілдіру мәселелерін қарастырумен В.Н. Зуев [8, с. 65], В.К. Пельменев [22, с. 66], В.А. Голов [24, с. 67], Г.З. Аронов [60], В.В. Малышкин [61], В.В. Новокрещенов [26, с. 70], А.М. Банников [62] және т.б. айналысты. Бұл ретте олар негізінен дене шынықтыру мен спорттың бұқаралық түрлерін қарастырды.

Авторлардың көпшілігі дене шынықтыру мен спортты тиімді басқару үшін белгілі бір жағдайлар қажет деген пікірде. Олардың арасында:

- қажетті нормативтік-құқықтық қамтамасыз ету;
- дене шынықтыру-спорттық іс-шаралар жүйесі;
- бұқаралық ақпарат құралдарын тиімді пайдалану;
- сабақ үшін дамыған материалдық-техникалық базаның болуы;
- жеткілікті қаржылық қамтамасыз ету;
- дене шынықтыру және спорт саласындағы тиімді орталық және жергілікті мемлекеттік басқару органдарының болуы;
- дене шынықтыру және спортты дамытудың мақсатты бағдарламасының болуы;
- дене шынықтыру және спортты басқарудың мемлекеттік, муниципалдық және қоғамдық органдарында білікті кадрлардың болуы;
- халықаралық спорттық байланыстарды қолдау;
- басқару қызметін қажетті ақпараттық құралдармен қамтамасыз ету;
- геосаяси және мәдени ерекшеліктерді есепке алу;
- орталық мемлекеттік органдармен муниципалдық және облыстық дене шынықтыру және спортты басқару органдарының өзара іс-қимылын атап өтуге болады.

Осы сала бойынша ғылыми еңбектер нәтижесі бойынша ТМД елдерінде нарықтық қатынастардың қалыптасу жағдайында дене шынықтыру мен спортты басқару теориясы мен тәжірибесінің негізін қалады.

Ол дене шынықтыру және спорт саласындағы басқару тәжірибесінде мемлекеттік және қоғамдық деп аталатын екі негізгі нысанның жинақталғанын көрсетіп өтті.

Бірінші нысан мән-жаймен байланысты, ол дене шынықтыру және спорт саласы – мемлекеттік негізде ұйымдастырылған қазіргі қоғамда бар және дамып келеді. Қоғамдық басқару көбінесе азаматтардың мемлекеттік емес спорт бірлестіктерінің ішкі ұйымдастыру қызметін реттеуге, сондай-ақ қоғамдық қауымдастықтарға берілген мемлекеттік органдардың кейбір қызметтерін жүзеге асыруға бағытталған. Мемлекеттік басқару нысаны арқылы мемлекеттің дене шынықтыру мен спортты дамыту жөніндегі қызметі іске асырылуда. Бұл қызмет алуан түрлі, құқықтық және құқықтық емес ықпалдар арқылы іске асырылатын басқару қызметінің ауқымдылығы мен көлемімен ерекшеленеді. Құқықтық тетіктер аппараттың белгілі бір заңдық салдарлар туғызатын іс-әрекеттерді орындауын болжайды. Бұл ретте басқару органдарының заң

актілерін шығаруға байланысты өкілеттіктерінің мемлекеттік-билік сипаты көрінеді. Құқықтық емес тетіктер – бұл заңды салдарды тудырмайтын ұйымдық қызметтің әртүрлі нысандары (мысалы, бағыныштыларға нұсқау беру). В.Н. Уваровтың (1994) қорытындысы бойынша дене шынықтыру және спортты басқару органдарының әртүрлі орындаушылық-өкімдік қызметін дене шынықтыру және спортты басқару органдары арқылы жүзеге асыруға болады:

- 1) нормативтік актілерді белгілеу;
- 2) нұсқаулық өкімдер шығару;
- 3) ұйымдастыру іс-шараларын өткізу [63].

КСРО мен Ресейде дене шынықтыру мен спортты басқарудың қазіргі формаларын талдау, әртүрлі жылдары олардың дамуын болжау әрекеттері бойынша бірқатар жұмыстар жүргізілді.

Оның бұл пікірі біздің елімізде мазмұны жағынан өте бай және дене шынықтыру мен спортты басқарудың алуан түрлі тарихи жүйесі қалыптасқан, келесі ұйымдық үлгілер түрінде жұмыс істейді деген қорытындыға әкеледі:

- 1) оқу орындарының әртүрлі типтерінде мемлекеттік бағдарламалар бойынша дене тәрбиесін жүзеге асыратын мемлекеттік мекемелердің жүйесі;
- 2) ерікті түрде ұйымдастырылған бұқаралық дене шынықтыру-спорт қозғалысының жүйесі;
- 3) жоғары білікті спортшылар мен спорт жеткіншектерін даярлау мекемелерінің жүйесі;
- 4) халықтың дене жаттығуларымен және спортпен дербес шұғылдану жүйесі [13, с. 32].

Әрбір бөлінген түрінің мақсатты бағытын, олардың жұмыс істеу технологиясын және өзара байланысын талдай отырып, автор олардың барлығы бір-бірімен органикалық байланысты, бірыңғай басқару жүйесінің элементтері болып табылады деген қорытынды жасайды. Осы қорытынды негізінде келесі болжамдық қорытынды жасауға болады: дене шынықтыру мен спортты басқару және оны мамандандыру жүйесін саралау процесі жалғастырылады және әрбір модель толық тырысуда болады, сонымен қатар неғұрлым аяқталған ұйымдастырушылық безендіруді алады. Біздің ойымызша, дәл осы жағдай заманауи Қазақстанда орын алады.

Дене шынықтыру-спорт қызметін басқару жүйесінің жекелеген буындарындағы ұйымдастырушылық-басқару түрлеріне қатысты ой қозғап, оған сараптама жүргізген жөн. Онда заманауи спорттың ұйымдық құрылымы талданды, спорт ұйымдарының (БЖСМ, ЖСШМ және т.б.) қызметі мысалында оны одан әрі дамытудың негізгі проблемалары, жаттықтырушылар мен спорт функционерлерінің қызметінде мақсатты басқару әдістері көрсетілді [64].

В.В. Новокрещенов (2006) Удмуртия аймағын мысалға ала отырып, дене шынықтыру және спортты басқаруда түрлі жақтардың өзара іс-қимылына толық талдау жүргізеді. Автор аймақтағы дене шынықтыру және спорт саласын тиімді басқаруға кедергі келтіретін факторларды бөліп көрсетеді [26, с. 75]. Оларға қала (аудан) әкімшілігінің құрылымындағы бейімді комитеттің жеткіліксіз мәртебесі, комитет қызметкерлерінің жеткіліксіз штаты, оның

Кесте 2 - Ресей ғалымдарының өңірлік дене шынықтыру мен басқару жүйесіне берілген көзқарастарының салыстырмалы сипаттамасы

Ғалымдар	Дене шынықтыру және спортты басқару және өңірлік басқару бағыттары
Соколов И.А., Пельменев В.К.	Аймақтық деңгейде дене шынықтыру мен спорттың даму тенденциялары, аймақтағы дене шынықтыру және спорт жүйесін одан әрі жетілдіру өңірлік, муниципалдық және салалық құқықтық нормаларды үйлестіруді, аймақтың сұраныстарын ескеретін жаңа мамандандырулар бойынша дене шынықтыру мамандарын даярлау мен қайта даярлауды, жабық, ашық спорт кешендерін салу бағдарламасын, дене шынықтыру мен спортты қаржыландырудың қосымша көздерін іздестіруді қамтиды.
Носков С.	Аймақта мақсатты кешенді бағдарламаларды әзірлеу және енгізу дене шынықтырумен шұғылданушылардың көпшілігінің және спортшылардың шеберлігінің өсуіне, бұқаралық сипаттағы спорт түрлерін дамытуға ықпал етеді деп біледі.
Булатов Р.А.	Заманауи инфрақұрылымды дамыту үшін аймақта ірі заманауи спорт сарайын салу (қонақ үйлер, мейрамханалар, жолдар, спортшылардың, көрермендердің, туристердің қауіпсіздік қызметі және т.б.); инвесторларды тарту үшін тиісті ауданда туристік-рекреациялық үлгідегі ерекше экономикалық аймақ құру ұсынылады.
Рябенко Г.В.	Дене шынықтыру-сауықтыру қызметтері маркетингінің тиімділігін бағалау муниципалдық дене шынықтыру және спорт мекемесінің жұмыстары: – спортпен тұрақты айналысатын балалар, жасөспірімдер мен жастар үшін жағдай жасауға және денсаулықты нығайтуға бағытталған шаралар кешенін жүзеге асыру; – салауатты өмір салтына баулу; – облысқа, қалаға, клубқа мақтаныш сезімін тәрбиелеу; – шеберлік деңгейін одан әрі арттыру үшін перспективалы шұғылданушыларды анықтау; – салауатты өмір салтын насихаттау, дене шынықтыру және спортпен шұғылдануға тарту арқылы мүмкіндігі шектеулі адамдардың бос уақытын ұйымдастыру айтылады.
Николаев М.А., Махотаева М.Ю.	Аймақ келесі қасиеттерге ие болуы керек: – әлеуметтік-экономикалық және экологиялық дамудың кешенділігі; – дене шынықтыру және спорттық инфрақұрылымдарды, аудандық спорт жүйесін дамыту; – аймақта тұрып жатқан халықтың үйлесімді дамуы үшін жағдайлар жасау қабілеті.
Гуляев М.Д.	Өңірде азаматтардың денсаулығын, әлеуметтік әл-ауқаты мен өмір сүру сапасын жақсарту, аймақ ерекшеліктерін ескере отырып, дене шынықтыру, бұқаралық спорт және жоғары жетістіктер спорты жүйесін одан әрі дамытуға мемлекеттік және қоғамдық құрылымдардың назарын аудару және оңтайлы өзара іс-қимылын қамтамасыз ету қарастырылады.
Приходко В.И., Жданов О.Н., Свистунов С.В.	Дене шынықтыру және спортты ұйымдастыру және басқару әдістері, нысандары, басқару қызметтерінің қосымшалары зерттелді.

қызметкерлерінің еңбекақысының жеткіліксіз болуы, қалада (ауданда) дене шынықтыру мен спортты дамыту бағдарламасының болмауы, қала (аудан) басшылығында дене шынықтыру мен спорт саласына жеткілікті түрде көңіл бөлінбеуі, халықтың қызығышылығының жеткіліксіз есебі, дене шынықтыру-спорт басқарушылары біліктілігінің төмендігі, дене шынықтыру және спорт басқармасының нормативтік-құқықтық базасының жеткіліксіздігі, дене шынықтыру және спорт саласын басқаруда биліктің әртүрлі деңгейлері арасындағы өзара іс-қимылдың болмауы жатады.

V.L. Parkhouse [65], G. Comfort [66], J. Higgins, [67], G.S. Kenyon [68], J. Wiemeyer [69], Ch A. Bucher [70] еңбектері бойынша жоғары білікті спортшыларды даярлаудың шетелдік жүйелерінің жұмыс істеуіне жүргізілген талдау Еуропа мен АҚШ-та спорттық менеджменттің жақсы дамығанын көрсетеді.

Беріліп отырған ғалымдардың еңбектеріндегі жүйеленген көзқарастар, біз қарастырып отырған дене шынықтыру мен спортты өңірлік басқарудағы кәсіби ерекшеліктердің, яғни өңірлік басқару қызметінің маңызының зор екендігін көрсетеді. Олай болса, дене шынықтыру мен спортты басқару және аймақтық басқару қызметі бір-бірінің дамуына тікелей ықпал ететіндігі айдан анық.

Жоғарыда көрсетілген шетелдік ғалымдардың жұмыстарындағы талдау қазақстандық ғалымдар еңбектерінде де жалғасын тапты. Қазақстандық ғалымдардың зерттеулері де дене шынықтыру және спорт ұйымдарын басқару мен қызмет көрсетуде олардың ерекшеліктерін жан-жақты қарастыра келе, оның маңызын ашып көрсетіп, теориялық-тәжірибелік қызметтерін атап айтқан.

Ғалым Н. Асанов өзінің зерттеу еңбегінде: «Басқару проблемасын шешудегі негізгі жағдайларды есепке алу, жоғары білім беру мекемелеріндегі басқарудың тиімділігін қамтамасыз ететін, біздің ойымызша, бірқатар міндеттер теориялық постулаттарды тұжырымдауға мүмкіндік береді», – дей келе, басқарудың бірнеше анықтамасын бөліп көрсетеді. Оның пікірінше: «...басқару мақсаттылығымен, жүйелілігімен, болжамдылығымен, кезектілігімен сипатталса, онда тиімді болады. Басқару мынадай талапты қанағаттандырса, яғни, нысанның күрделілігі мен субъектінің мүмкіндігі сәйкес келсе, объективті өлшемдер бар болса, адамдық факторлар есептелсе, тиімді болып табылады. Басқару – ұйымдастыру құрылымына және ұйымдастыру механизміне басқару қызметі арқылы жобалануы, жазылуы, сипатталуы және жүзеге асырылуы мүмкін» деп ой қорытады [71].

П.Н. Крыкбаев студенттердің дене тәрбиесіндегі ұйымдастырушылық-басқарушылық біліктіліктерін талдап, студенттерде ұйымдастырушылық-басқарушылық және коммуникативтік біліктіліктерін қалыптастырудың құрылымын жасап, моделін ұсынған [72].

С.К. Мустафин өз зерттеуінде жоғары дәрежелі ауыр атлеттердің дене даярлығын басқарудың теориялық және әдістемелік негіздерін анықтай келе, дене дамуының, күш көрсеткіштерінің, икемділік көрсеткіштерінің өзара байланысы спорттық нәтижеге жетудің жолы деп есептейді [73].

Л.А. Асмолова қазіргі информациялық технологиялар арқылы студенттердің дене тәрбиесін басқаруға теориялық негіздеріне талдау жасап, студенттердің дене тәрбиесі процесіндегі танымдық іс-әрекетін басқаруды ашып көрсеткен [74].

М.Н. Шепетюк жоғары дәрежелі дзюдошылардың жаттығу процесіне жасалатын кешенді бақылауды басқаруға ерекше көңіл аударған. Ғалым кешенді бақылау әдістерін түрлендіре отырып, дзюдошылардың жаттығу үрдісін жоспарлау мен түзету жұмыстарының әдістемесін ұсынған [75].

С.В. Кудашов спорттық жетілу кезеңіндегі волейболшылардың даярлығын басқаруды жетілдіруге көңіл бөлген және өз зерттеуін «ҚР дене шынықтыру және спортты дамытудың 2001-2005 ж. Мемлекеттік бағдарламасымен» байланыстыра көрсеткен [76].

Ж.А. Юмашева «Дене шынықтыру және спорт» мамандығы бойынша білім сапасын басқаруды жүзеге асыру жүйесін қарастырып, СМКОО технологиясын пайдаланудың концепциясын жасаған және СМКОО технологиясын оқу процесіне енгізу әдістемесін дайындады [77].

Ж.М. Андасова таэквондомен шұғылданушылардың, жоғары дәрежелі спортшылардың спорттық даярлығын басқарудың технологиясын жасап, моделін ұсынған [78].

И.П. Сивохин өз зерттеу жұмысында жаттықтыру іс-әрекетіне кешенді бақылау негізінде жоғары дәрежелі ауыр атлеттердің даярлығын басқаруды айқындап, жаттықтыру процесінің бағдарламасын ауыр атлеттердің жас ерекшеліктеріне сай жасаған және Қазақстан ұлттық құрамасының ұйымдастырушылық-әдістемелік шарттарын жасаған [79].

А.С. Жуманова өз зерттеу жұмысын көркем гимнастикамен айналысушы жас спортшылардың оқу-жаттықтыру процесін басқаруға барысындағы техникалық даярлықтарын, көркем гимнастикаға дайындық кезіндегі психологиялық аспектілерді, көркем гимнастикадағы жарыс қызметтерінің ерекшеліктерін айқын көрсете білген [80].

Е.С. Ибраимов боксшылардың жарыс алдындағы даярлықтарын басқаруды зерттеу барысында боксшылардың жаттығуын жетілдіруді және оны жоспарлауды анықтап, жарыс алдындағы дайындықтың эксперименталдық бағдарламасын жасаған, оның тиімділігін тәжірибеде зерттеп, дәлелдеген [81].

Б.О. Джанбырбаев жоғары дәрежелі дзюдошылардың оқу-жаттықтыру процесін басқаруды дайындықтың әр кезеңінде жүзеге асыруды мақсат етіп, олардың психикалық күйін, техникалық даярлықтарының және жеке даярлықтарының тиімділігін көрсете алған [82].

Б.Н. Болдырев спорттық жарыстардағы шығыс жекпе-жегіндегі ақпаратты -коммуникативтік менеджменттің тәрбиелік тиімділігін, оның өзіндік ерекшелігін, құрылымын анықтап, ғылыми, әдістемелік, нормативтік және кадрлық жағынан қамтамасыз етуді көрсеткен, спорт журналистеріне, кәсіби жаттықтырушыларға, төрешілер мен инструкторларға арнап концепциялар ұсынған [83].

Е.С. Никитинский ҚР туристік іс-әрекеттің басқаруын негізге ала отырып, оның теориясы мен әдістемесін нақтылаған, туризмді дамытудың және оны жүргізудің жолдарын нақтылай алған. Қазіргі кездегі туристік кадрларды дайындаудың ғылыми негіздерін, заманауи күйі мен мәселелерін анықтаған [84].

В.Н. Авсиевич пауэрлифтингпен шұғылданушы жастардың жаттықтыру процесін басқару барысында жас спортшылардың үш түрлі жас кезеңдеріндегі динамикасын, дәрігерлік-педагогикалық тестісін және жарақаттану деңгейінің көрсеткіштерін анықтап, күш қабілеттерін дамыту әдістемесін жасаған [85].

Г.В. Тен докторлық диссертациялық зерттеуінде жоғары дәрежелі дзюдошылардың техникалық-тактикалық жетілдіру мәселелері бойынша ғылыми-теориялық тұрғыда талдау жасаған, спортшылардың тұлғалық қасиеттерін ескере отырып, кешенді тапсырмаларды ойластырып, тиімділігін эксперимент арқылы дәлелдеген [86].

О.Ю. Комаров зіл тас (гир) спорты бойынша жоғары дәрежелі спортшылардың дене даярлығын басқарудағы спортшылардың шектілік күш дәрежесін анықтап, олардың бағалау статистикасын жасаған, әдістемесін ұсынған [87].

В.Т. Чуйконың жетекшілігімен білім беру мекемелері жағдайында дене шынықтыру процесін ұйымдастыру және қалыптастыру әдістемесін құрастыруға талпыныстар жасалған [88]. Бұл жоба бойынша қозғалыс ойындары ұйымдастырылған жарыс іс-әрекетінің бір түрі ретінде оқу-тәрбие процесінің маңызды элементі болып табылады деген қорытынды жасайды.

Ғалымдар Ж.Л. Садықова [89], А.И. Абдулхасанов [90] өз еңбектерінде дене шынықтыру және спорт саласын басқаруға байланысты тұжырымдар жасап, білім беру мекемелерінде дене шынықтыруды ұйымдастыру мен қалыптастыру әдістемесін, оқушылардың дене мәдениетін қалыптастыру тұжырымдамасын, мектеп оқушыларының дене дамуы мен дене даярлығына әртүрлі спорт сабақтарының әсерін қарастырған.

Е.А. Абылкасымова [91], А.С. Сисенбаева студенттер мен оқушылардың салауатты өмір салтына құндылық қатынасын ашып көрсетіп, олардың салауатты өмір салты туралы білімдерін қалыптастыру туралы ой қозғады [92].

Ал, ресейлік зерттеуші С.И. Филимонова «Физическая культура и спорт – пространство, формирующее самореализацию личности» атты кітабында спорттың ерекшелігі туралы мәселені қозғай отырып: «Адамның спорттағы жағдайының бірегейлігі – бұл әлеуметтік қызметтің жалғыз ресми саласы, ол ең алдымен жеке тұлғамен жарысқа түсуді талап етеді, оның ережелері алдын-ала келісілген және ол осы жарыста жеңіске жетуге тырысады» деп тұжырым жасайды. Әрине, ол атап өткендей, тұлғааралық жарыстар басқа әлеуметтік салаларда – жұмыста, өнерде, ғылымда, саясатта және т.б. болады, алайда, жоғарыда аталған іс-әрекеттерден жарысты алып тастау олардың болмысын жоймайды, өйткені бұл олардың нақты негізі емес. «Өзінің негізгі құрамдас элементі – жарыстарсыз спорттық іс-әрекет өзінің мағынасы мен ерекшелігін толығымен жоғалтады» деп спорттық жарыстарға ерекше мән береді [93].

Спорттық жарыстардың негізі – ежелгі олимпиадалық ойындар. Жарыс өткізу гректің Пелопс есімді жас жігіттің патша қызына қол жеткізуге талпынуынан басталды. Күйеу баланы таңдау үшін ең алғаш рет арбамен жарысу түріндегі сайыстың тұсауы кесілді. Жеңіске жеткен Пелопс жеңіс құрметіне арнап олимпиада өткізуді ұйғарады.

Грекиядағы Олимпиадалар бастала салысымен-ақ спортшылардың және төрешілердің «аузын алу» қасиеті пайда болды. Бұған қатысы барларға айыппұл салынып, жиналған қаржыға Зевстің мүсіні тұрғызылды. Осы күнге дейін сақталып қалған мүсінде «Ақшамен емес, аяғыңның шапшаңдығымен және денеңнің мықтылығымен жеңе алатындығыңды көрсет» деп жазылған (Э. Кейс).

Олимпиаданың ержесінде «Ойындарға басы бос болып туылған, қолын «қанға боямаған», құдайдың қарғысына ұшырамаған кез келген грек қатыса алады» деп келтірілген еді. Осы негізде Олимпиадалық ойындардың барлық азаматтардың мерекесі болғандығы туралы және атлет тек қана өз атынан, эллин ретінде ғана емес, нақты бір аймақтың азаматы ретінде шыққандығын келесі бір фактіден көруге болады: жүргізуші сайыстан алдын әрбір ойыншының атын, елін атап, жанкүйерлер мен төрешілерге қарап «Олимпианың бақытты қонақтары, сіздер барлығыңыз осы атлеттің басы бос және лайықты азамат екендігімен келісесіздер ме?» деп сұрақ қоятын болған. Ойыншылардың қатарына ел азаматтығынан айырылып қалғандар, атап айтқанда: ант бұзғандар, адам өлтіргендер, салық төлемеушілер, ісі сотты болғандар енгізілмеді. Тек қана ел азаматы еместер ғана емес, эллин еместер – тек қана құлдар емес, «тонаушылар» да енгізілмеді [94].

Ежелгі Грекияда Олимпиадалық ойындар өткізілуі кезінде барлық соғыс атаулы тоқтатылды. Жаңа дәуірге дейінгі алғашқы мыңжылдықтың басында гректер спортты соғысқа қарсы қою амалын құрды.

Бертін келе, спорттық жарыстардың ауқымы да кеңейе түсті. Соның бірі – спорттың, жарыс процестерінің және төрешіліктің заманауи қоғам мәдениетінің қарқынды дамуының маңызды және шешімді себептерінің бірі дене тәрбиесін мектепте білім беру бағдарламасына енгізу болды. Бұл құбылыстың негізін қалаушы – колледж ректоры Т. Арнольд еді. Оның мектепте жүргізілген тәрбиесі реформасындағы басты үлесі – жасы үлкендер мен күшті жасөспірімдердің әлсіздер мен жасы кішілерді ренжітіп, үркітіп-қорқытпай, керісінше олардың қорғаушысы, жөн айтар жанашырлары болуында жатыр.

Сайысты жарыстар – спорттық қызметтердің басты ұйымдастырушылық түрі, спорттың мәні. Түрлі жарыстар адамның тұрмыс-тіршілігіне ертеден-ақ бекем еніп алды: бұл жарыса жүгіру, доппен ойындар, қазіргі уақытта жер беті тұрғындарының бұқаралық ақпарат құралдарын қолдана отырып назарын аударып, қызығушылығын белсендіріп отырған жекпе-жек және Олимпиадалық ойындар.

Біздің ойымызша спорттық жарыстар адамдар арасында ежелден-ақ қызығушылық танытып, ел сүйіспеншілігіне айналып, ел ішінде кеңінен

тараған, сөйтіп, халық жұдырықтасудан батырлық танытып, ептілігін көрсеткен, батылдығымен көзге түскен азаматтарына құрметпен қараған.

Біздің осы ойымызды 3-кестеде берілген ғалымдардың анықтамалары дәлелдейді. Берілген анықтамаларда спорттық жарыс тұлғаның кіріктірілген қасиеті, намысы, жеке сапасы, мінездемесі тұрғысынан айқындалған.

Кесте 3 - Ғалымдардың «спорттық жарыс» ұғымына берген анықтамалары

Автор	Анықтама
Н.И. Визитей	Кез келген спорт түрінің және бүтіндей спорттың әлеуметтік сала ретіндегі мәнін «таза» түрде өткізілетін сайыс ретіндегі жарыстық қызмет құрайды.
С.В. Брянкин	Спорттық жарыс өзінің қызықтырушылық қасиетімен, жеңімпаздарды анықтап, оларды спорттық жарысқа тартуымен қызықты.
В.И. Жолдақ	Спорттық жарыс жүйесін жоспарлаумен, реттеумен және қадағалаумен басқару басты қызмет болып табылады.
В.С. Келлер	Спорттық жарыс жүйесі - моральдық ережелер және әлеуметтік ортаның сипаттамаларымен байланысын көрсететін адами қатынастардың өзіндік моделі.
В.Г. Никитушкин	Спорттық жарыс – бұл кез-келген тірі затқа тән бәсекеге қабілетті қызметтің ең жоғары түрі.
Л.П. Матвеев	Спорттық бәсекелестік – жеке тұлғаның дене бітімінің жетілуіне қол жеткізу құралы және көрініс формасы.

Спорттық жарыстардың бірқатар өзіне тән қасиеттері болады:

– сайыстардың бәсекелестік деңгейінің ретті артуы мен спортшылардың жетістігіне қойылатын талаптардың құрылу жүйесі;

– спортшылар әрекеті құрамын, олардың орындалу шарттарын және жетістіктерді бағалау тәсілдерін (жарыс ережелерін) бірлестіру;

– спортшылардың іс-әрекеттерін антогонистік емес бәсекелестік қағидаларына сай шектеу.

Жалпы алғанда, жарыстық қызмет бәсекелестіктің бір түрі болып табылады және максималды жетістікке қол жеткізуіне қарай спорттық қызмет субъектілерінің (спортшылардың) мақсатты белсенділігі ретінде анықталуы мүмкін.

С.В.Брянкиннің пайымдауынша спорттық жарыстардың қызмет түрлері:

- орындардың сатылы мәнін анықтау, спортшылармен, командалармен жұмыс жүргізу; жеңімпаздарды айқындау;

- рекордтарды тіркеп отыру, коммуникативтілік, экономикалық, реактивтілік, дәрежелілік, әлеуметтендіру қызметтері және т.б. айқындаудан тұрады [95].

Өңірлік спорттық ойындарға, ең алдымен, әлемнің кез келген аймағында өткізілетін кешенді спорттық жарыстар кіреді. Оларға географиялық белгілері бойынша біріккен елдер қатысады және жекелеген аймақтардағы Олимпиада ойындарының кішірейтілген көшірмесін білдіреді. Сонымен қатар, тілдік, дүниетанымдық немесе діни сияқты басқа белгілермен жасалған ойындар да

бар. Алайда ұйымдастырушылардың қатысушы елдер арасындағы саяси және экономикалық байланыстарды тереңдетуге деген ұмтылысы басты фактор болып қала береді. Бір қызығы, бұл ойындар, әдетте, Халықаралық Олимпиада комитетінің қамқорлығы арқылы оның қағидалары мен ережелеріне сәйкес өтеді және әлемнің осы аймақтарында спортты дамытуға қызмет етеді. Жарыстар, сондай-ақ Олимпиада ойындары салтанатты ашылу және жабылу рәсімдерімен, қорытындылаумен сипатталады, ал жарыс бағдарламасына олимпиадалық спорт түрлері де, Олимпиада ойындарының бағдарламасына кірмейтін, бірақ қатысушы елдерде танымал ойындар да кіреді.

Өңірлік спорттық жарыс жүйесін жоспарлаумен, реттеумен және қадағалаумен қатар, басқару басты қызмет болып табылады, мәні бойынша басқару қызметінің субъектілері мен объектілерін, оларға сәйкес функционалды құқықтар мен міндеттер бере отырып, анықтау болып табылады [96].

Өңірлік спорттық жарыс қызметін басқаруға қатысты спорттық іс-шараларды ұйымдастыру төменде көрсетілген қызметтерден құралады:

- жарыстарға даярлау мен өткізу бойынша басқару органдарының негізгі қызметтері;

- жарыстарға дайындау мен өткізу бойынша ұйымдастыру комитеттерін құру;

- түрлі деңгейлі әкімшілік органдары қызметінің мазмұнын анықтау [97].

Жарыстар жүйесін салалық басқару органдарының негізгі қызметтері

Жарыстар жүйесін салалық басқару органдарының негізгі қызметтері кез келген деңгейлі және ауқымды ұйымдар мен өндірістерде жүзеге асырылады. Бұл жерде қызметтің нақты мақсатты бағыттылығы мен мазмұны жергілікті жағдайларға, қызмет жайына және берілген ұйымның немесе өндірістің ауқымына қарай біршама өзгеріп отырады. Спорттық жарыстарды басқару бойынша атқарылатын қызмет түрлері:

- *дене шынықтыру мен спорт саласындағы әкімшілік басқару.* Дене шынықтыру және спорт саласында өз деңгейінде мемлекеттік саясат құру. Саланы басқарудың аймақтық органдардың субъектілерін басқаруға жататын жарыстарды өткізу мәселелері бойынша аймақ заңдары мен басқа да нормативті-құқылы актілердің жобасын дайындау. Сәйкес органдармен бірлесе нормативті-құқылы негізді және дене шынықтыру-спорттық ұйымдардың, сондай-ақ, басқару органының заңды деңгейінде қарастырылатын басқа ұйымдардың қызметін реттейтін нормативті-құқылы негіздері мен құжаттарын дайындауға қатысу. Дене шынықтыру-спорттық қозғалыстардың, дене тәрбиесі мен жарыс қызметтері жүйесінің дамуы мен қызмет етуінің құқылы негіздері мен әкімшілік реттелуін сақтау. Ведомстволық нормативті және таратылымды актілерді дайындау;

- *басқаруды ұйымдастыру.* Жарыс жүйесінде арнайы басқару қызметін ұйымдастыру мен қамтамасыз ету бойынша ведомстволық ережелер мен ұсыныстарды жасап, бекітіп, іс-жүзіне енгізу.

- *бірегей стандартты қызмет құжаттарын* – есеп беру үлгісін, бірегей спорттық жіктеменің, спорттық жарыс хаттамаларының және т.б. шарттары мен

ережелері туралы құжаттамалы ақпаратты жан-жақты қолдану. Тұрғындарды дене шынықтыру және спорт құралдарымен, тікелей спорттық іс-шаралар арқылы сауықтыру бойынша аймақтық бағдарламаны жасау;

- дене шынықтыру мен спорттың, спорттық жарыстардың дамуын *болжау мен жоспарлау*, дене шынықтыру-спорттық қозғалыстың, дене тәрбиесі жүйесінің дамуы мен қызмет етуінің қағидалары мен болашақ бағдарламаларын жасау. Халықтың салауатты өмір сүру салтын қалыптастыру;

- *мамандарды кәсіби деңгейде даярлау*. Түрлі деңгейлі мамандарды кәсіби дайындаудың оқу орындарын (инструктор, бакалавр, маман, магистр және т.б.) бекіту және оқу орындары мен қосымша білім беру ұйымдарын қаржылық қамтамасыз ету. Оқыту, тәрбиелеу, іріктеу, орналастыру, дәрежесін арттыру, кәсіби қызметін атқаруды қадағалау. Дене шынықтыру-спорт саласы мамандарын аттестациядан өткізу. Ведомстволы оқу ұйымдарын аттестациядан және аккредитациядан өткізуге қатысу.

- оқу орындарын білім беру стандарттарының федералдық құрылымдарымен *бағдарламалы-әдістемелік* қамтамасыз ету; тұрғындарды денелік тәрбиелеудің мемлекеттік жүйесіне немесе қоғамдық өзіндік спорттық қозғалысына дәрежелі деңгейде негіздеме беру. Жарыс қызметтері бойынша негізгі бағдарламалы құжаттарды орындау технологиясын нақтылайтын бірегей оқу жоспарларын, бағдарламаларын, нормативті орындаушылық қызметті, арнайы және жекелей әдістемелік ұсыныстарды жасауды қамтамасыз ету.

Типтік бағдарламалы-әдістемелік құжаттарды жасап, енгізу жарыстарды өткізудегі талаптарды жүзеге асыруды және нәтижелерге қол жеткізуді қамтамасыз етеді;

- *ғылыми-зерттеу жұмыстары*. Салалы ғылыми-зерттеу жұмысын жоспарлау, бағдарлау және ұйымдастыру;

- *дене шынықтыру мен спортты насихаттау*. Дене шынықтыру мен салауатты өмір салтын насихаттаудың келешекті кешенді бағдарламаларын басқа да қызығушылық танытушы ұйымдармен жасау, дене шынықтыруды және спортт бұқаралық ақпарат құралдарының және коммуникацияның барлық құралдарын қолдана отырып үгіт жұмысын жүргізу;

- спорттық іс-шараларды өткізуге арналған *материалдық-техникалық базаны дамыту*. Материалдық-техникалық қамтамасыз етуге арналған сұраныстарды айқындау және тапсырыстарды қалыптастыру. Сұраныстардың қамтамасыз етілуін қадағалау. Дене шынықтыру мен спорттың материалдық-техникалық базасы дамуы саласындағы нарықтық қарым-қатынасты жетілдіру;

- дене жаттығуларымен, спортпен шұғылданушыларды және жарыстарға қатысушыларды *медициналық-биологиялық қамтамасыз етуді ұйымдастыру*. Денсаулық сақтау ұйымдары алдына нақты талаптар мен міндеттер қою. Спортпен шұғылданушыларға сәйкес ұйымдармен бірлесе диспансерлік қызмет көрсету жағдайларын жасау. Спортпен шұғылданушылардың міндетті медициналық тексерістен өкізілуін, дәрігерлік бақылау жүргізілуін қадағалау. Допинг-бақылау іс-шараларын жүргізуге қатысу;

- *басқару әрқашан адамдардың санасы мен қызметіне байланысты.* Басқару – бір адам ғана емес, бірнеше адамдардың арасындағы сана мен қызмет арасындағы делдал. Басқару қандай да бір ортақ істі жүргізу немесе өзекті мақсатқа жету үшін адамдардың ұжымдық күш-жігері қажет болған кезде де пайда болады. Сондықтан басқару өз табиғатына сай өмір сүруге қажетті аса маңызды отбасы, өндіріс, меншік, мемлекет, құқық, мораль, дін және басқа да институттар сияқты, адамдардың өмір сүруін қамтамасыз ету және өз қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін құрылған қоғамдық институт болып табылады.

Дене шынықтыру және спорт саласындағы басқаруға мамандар В.И. Жолдак пен С.Г. Сейрановтар «басқару - бұл әлеуметтік өзгеріске билік жүргізу арқылы өндірістік объектінің тиімді өнімділігін арттыру үшін, оның жұмыс істеуін оңтайландыруға және сақтауға бағытталған басқарушы субъектінің жүйелі, мақсатты қызметі» деп анықтама береді [98].

Қоғамда басқаруды субъективті фактор шегінде адамдардың өзара іс-әрекеті жүзеге асырады. Басқару арқылы, ең алдымен, адамдар өзара байланысты, бірлескен күш-жігермен ұжымдық және қоғамдық өмірдің «матасын» қалыптастырады. Адамдар арасында басқаруды туындататын нәрселер материалдық заттар, техникалық құралдар, технологиялық процестер, әлеуметтік құндылықтар, рухани шығармашылық өнімдері, дене шынықтыру мен спорттың материалдық немесе рухани құндылықтары, оның ішінде көрнекті спорттық жетістіктер, ғылыми жаңалықтар және т. б. болуы мүмкін, бірақ басқарудағы тараптар тек адамдар болады [59, с. 35].

«Басқару» ұғымының анықтамасынан біреудің екінші біреуге әсерін, яғни оның басқару субъектісі ретінде әрекет ететінін және біреудің ол әсерді қабылдайтынын, оларға бағынатынын және бұның басқару нысаны болып табылатынын анықтауға болады. Басқару субъектісі әрдайым дене, туыстық, материалдық, зияткерлік, заңдық, әлеуметтік, ақпараттық және т.б. басқалардан артықшылығы бар адамдар мен олардың құрылымдары болатын билік иесі болады. Басқару ғысандары – бұл өмір сүрудің әлеуметтік жағдайларын жақсарту мен материалдық және рухани өнімдерді өндіруші адамдардың, олардың ұжымдарының, бірлестіктерінің, қауымдастықтардың және т. б. қызметі (белсенділігі).

Басқаша айтқанда, басқарылатын нысандардың шығуында (жұмыс істеуінің объективті нәтижесінде) жеке және қоғамды қажеттіліктерді қанағаттандыратын (немесе оған қабілетті), сондай-ақ адамның өмір сүру инфрақұрылымын қолдайтын тұтынушылық құндылықтар құрылады. Басқару субъектілері мен объектілері өзара байланысты, өзара тәуелді. Басқару түрлері басқару субъектілері бойынша жіктеледі, өйткені олар басқару әсерін қалыптастырады және іске асырады – қоғамдық процестер мен қарым-қатынастарды, сананы, мінез-құлқын және адамдардың қызметін мақсатты болжайды, ұйымдастырады және реттейді. Басқару мәселелері бойынша арнайы басылымдар кейбір белгілер бойынша басқаруды топтар мен түрлерге бөледі. Басқарудың алты негізгі түрін атап көрсетуге болады [99].

«Дене шынықтыру және спорт саласын басқарудағы өзара іс – қимыл» санатын қалыптастырмас бұрын, «ұйымдастырушылық-педагогикалықөзара іс-қимылдың» жалпы санатын талдап көрейік. Ю.А. Конаржевский педагогикалық жүйелерді басқарудың негізгі педагогикалық қағидаларының арасында басқарудағы жүйелілік пен тұтастық қағидасы басшы мен педагогикалық ұжым қызметіндегі барлық басқару қызметінің өзара әрекеттестігінсіз мүмкін еместігін айтады [100].

И.И. Переверзин дене шынықтыру мен спортты дамытуды басқарудағы жүйелілік қағидаты дене шынықтыру-спорт ұйымын бір қатардан тұратын және сыртқы ортамен өзара әрекеттесетін тұтас әлеуметтік жүйе ретінде қарастыру қажеттілігін анықтайды. Бұл принцип әлеуметтік-педагогикалық мәселелерді шешудің қаржылық және материалдық-техникалық мәселелерімен тығыз байланысын болжайды [101].

- *сыртқы және ішкі байланыстар.* Сыртқы ұйымдарда, соның ішінде халықаралық спорт бірлестіктерінде өкілеттік орнату. Спортшының халықаралық жарыстарға, сондай-ақ, мамандардың халықаралық конгрестерге, семинарларға қатысуын ұйымдастыру. Шетелдік серіктестермен коммерциялық қарым-қатынас орнатуды реттеу.

Қазіргі уақытта барлық спорттық жарыстар уақыты халықаралық ережелермен шектеледі.

Оларды спорт түрлері бойынша ұлттық федерациялар, жергілікті спорттық ұйымдар, спортшылар және басқа адамдар ұстанады. Бұл қасиет төмендегідей ерекшеліктерімен сипатталады:

- бапкерлердің дәрежесін арттыру;
- құрама командаларды дайындауды материалдық тұрғыдан қамтамасыз ету талаптарын жасау;
- спорттың барлық түрлерін Олимпиадалық ойындар бағдарламасы бойынша қатар дамыту [102].

Дене шынықтыру және спортты басқарудың аймақтық органдарының жарыстар өткізудегі басты міндеті – халықты дене шынықтыру және спортпен шұғылдануға баулудың орындалуын қамтамасыз ете отырып, түрлі кезеңдерде жарыс өткізуді ұйымдастыру.

Жарыстарды түрлі кезеңдерде ұйымдастыру басқарудың үш деңгейінің өзара әрекетін қарастырады. Олар: республикалық, өлкелік, облыстық және аймақтық; қалалық және аудандық; дене шынықтыру ұжымы. Осы үш деңгейдің әрқайсысы дене шынықтыру ұжымдарындағы бұқаралық бастаудан қалалық және аудандық және одан жоғары деңгейлерде өткізілетін іс-шараларды ұйымдастыру мен өткізудің сәйкес міндеттерін шешуге қатысты өзінің орындаушы органдарының бөлімдері, ұйымдары және қызметтері болады.

Жарыс қызметі спорттық іс-әрекеттің бөлігі ретінде жарыс деңгейінің дәйекті өсуімен және сапа жетістіктеріне қойылатын талаптарға сай жарыстар құруымен сипатталады.

Көріп отырғанымыздай, осы әрбір деңгейдің арнайы қызметтерді орындауда өзіндік маңызы бар және олардың өзара әрекеті бір жыл бойы жүзеге асырылады. Сонымен бірге, ұйымдастыру мәселелерін шешуде оны басқару деңгейлері ескеріле отырып, нақты бір реттілік болады. Берілген процесс аймақтық деңгейге сәйкес, сондай-ақ, олар атқарушы ұйымдарды анықтайтын және сонысымен де заңды қызметтерді атқарып, арнайы спорттық базаны құруға және басқа бағыттар бойынша жарыстарды өткізуге қажетті қаржы бөлетін ұйымдарды анықтайтын дене шынықтыру мен спортты басқарудың аймақтық органдардың шешімдерін қабылдамай мүмкін болмайды.

Бүгінгі күні дене шынықтыру-спорт ұйымдары мен мемлекеттік және жергілікті билік деңгейлерінің Қазақстандағы спорт пен бұқаралық дене шынықтыруды дамыту бойынша басқару процесі өзара іс-қимылы бұрын-соңды болмаған өрлеулерді қабылдады және өзінің құрылымы мен мазмұнын үнемі кеңейту үстінде.

Жоғарыда айтылғандарды саралай келе, дене шынықтыру және спорт саласын басқару – бұл әрбір атқарылатын жұмыс бойынша қойылған мақсаттарға жету қабілеті, ол еңбек, интеллект және қол астындағы адамдардың мінез-құлқы, жұмыс атқаруының себептері. Басқару жүйесі – бұл жоғарыда келтірілген басқарудың қағидалары, қызметтері, әдіс-тәсілдері, ақпараттық жағынан қамтамасыз ету технологиялары, техникалық тұрғыдан жабдықтау, сонымен қатар құқықтық тұрғыдан қамтамасыз ету болып табылады.

Сондықтан спорт жарыстарын талқылау барысында осы мәселенің қарастырылуы тиіс деген пікірімізбен қорытынды жасап, жұмысымыздың келесі тараулары мен бөлімдерінде оның теориялық астарлары мен практикалық шешілу жолдарын сипаттайтын боламыз.

1.2 Спорт жарыстарының пәні, мазмұны мен қызметінің ерекшеліктері

Спорт – адам өміріндегі көп қырлы құбылыс. Ежелгі уақытта пайда болған спорт адамзат қоғамымен бірге дамып, оның қажеттіліктеріне, қоғамның техникалық дамуы мен мәдениетіне жауап берді. Қазіргі уақытта спорт күрделі әлеуметтік құбылыс болып саналады. Адам дамуының өнімі және нақты әлеуметтік жағдайларға байланысты әртүрлі белгілерді ала отырып, әлеуметтік мәдениеттің элементтеріне жатады.

Спорт дене шынықтырудың органикалық бөлігі және қоғамда алдын ала анықталған қимыл-қозғалыс әрекеттерінде жарыс арқылы қабілеттілікті одан әрі барынша айқын көрсету үшін, қарқынды мамандандырылған дайындыққа бағытталған, адамдардың ойын дене іс-әрекеті үшін құрылатын немесе пайдаланылатын материалдық және рухани құндылықтардың жиынтығы болып табылады.

Демек, спорт – тәрбие, даярлық және коммуникативтік қызметтерді іске асыра отырып, қоғам мүддесіне қызмет ететін, бірақ адамның тұрақты мамандығы (кәсібі) болып табылмайтын қызмет.

Әлемдік спорттағы спорттық жарыстар жылжымалы, динамикалық жүйені білдіреді.

Белгілі бір спорт түрі бойынша спорттық жарыстар жүйесі спорт түрін дамыту барысында қалыптасады және оның ерекшелігімен анықталады. Спорттың бір түрі бойынша спорттық жарыстар құрылымындағы ең жалпы заңдылық иерархияда жатыр, жарыстардың көпшілігі клуб, аудан, қала, облыс, аймақ, республика, әлемдік жүйе сияқты қағидат бойынша өткізіледі. Соңғы кезде изоморфизмге ұмтылу үрдісі пайда болды [103]. Бұл жарыстың жаңа формаларының пайда болуына байланысты бірқатар спорт түрлері бойынша жарыстар күнтізбесінің кеңеюінен көрінеді.

Тұрақтылық пен өзгергіштік спорттық жарыстар жүйесіне тән қасиет болып табылады. Тұрақтылық жаттығу процесін және спортшылардың жарысқа дейінгі даярлығын мақсатты және нәтижелі құруға мүмкіндік береді. Өзгергіштік, яғни жарыс жүйесін өзгерту – бұл спорттық жарыстар жүйесін жақсарту тәсілі. Дегенмен, өзгергіштік мотивациялануы керек. Бәсекелестік жаттығулар бағдарламасын қалыптастыру мәселесі спорттық жарыстар жүйесінің өзгергіштігімен байланысты. Бұл процесс іс жүзінде үздіксіз жүргізіледі.

Жарыс қызметінің мазмұны

Жарыстық қызмет өзіне тән ережелерге, қимыл әрекеттерінің мазмұнына, жарыстық күрес тәсілдеріне және нәтижелерді бағалауға сәйкес әртүрлі спорт түрлеріндегі спортшылардың мүмкіндіктерін көрсетуді және бағалауды көздейді.

Жарыс өткізілуінің белсенділігі спортшының денесіне үлкен әсер етеді, бұл оның экстремалды қозғалтқыш режимімен, эмоционалды күйзелісімен және стресстік әсерімен байланысты. Жарыс әрекеттің құрылымын зерттей отырып, зерттеушілер оның сатылық сипатын атап өтеді.

Спорттық жарыстар жүйесі әлеуметтік-экономикалық ортамен тығыз экономикалық, ақпараттық байланыса отырып, белгілі бір ұйымдастырушылық көрсеткіштерге ие болады. Спорттық жарыстар жүйесінде ұйымдастырылу дәрежесінің көрсеткіші ретінде спорттық-техникалық нәтижелердің жалпыланған деңгейі қабылданады.

Спорттық жарыстар жүйесін басқаруда оларды өткізу ережелері мен шарттары белгілі бір рөл атқарады. Жарыс жүйесін басқару мынадай жолдармен жүзеге асырылады:

1) жарыстарды өткізу шарттарының – жаттығулар бағдарламаларының, қатысушылар құрамының, сынақ жүйесінің, спорттық-бұқаралық іс-шаралардың күнтізбелік жоспарының және басқа элементтердің өзгеруі;

2) жарыс ережелері мен белгіленген нормаларды өзгерту;

3) спорттық жарыстар жүйесінің материалдық-техникалық қамтамасыз етілуінің өзгеруі;

4) спорттық жарыстар жүйесінің ішкі байланыстарындағы өзгеріс.

Спорттық жарыстар жүйесін басқару процесінде мыналар орын алады:

а) спорттың әлеуметтік институтындағы өзгерістер;

б) спорттық нәтижелердің деңгейі және олардың өзгеру сипаты спорттық ұйымдардың қызметіне тиісті түзетулер енгізу қажеттілігіне алып келеді [104].

Жарыстарда көрсетілген спорттық жетістіктер ұлттың спорт саласындағы беделін көрсетеді. Спортты ұлттық беделдің маңызды факторларының бірі ретінде дамытуға болады. Даулы қозғалыста даулы жарыстың клуб чемпионатынан әлемдік біріншілікке дейінгі барлық деңгейлері беделді деп саналады.

Спорттық жарыстар жүйесінде міндетті спорт түрлерін және таңдау бойынша спорт түрлерін қоса алғанда, бірнеше спорт түрлері бойынша өткізілетін кешенді жарыстарға (спартакиадаларға) маңызды орын беріледі. Спорттық жарыстардың мұндай жүйесі кең таралған, тартымды және спорттық ұйымдар үшін өте қол жетімді [105].

Спорттық жарыс – бұл спортшылардың жетістіктерін салыстыру және спорт түрлері бойынша спорттық жарыстардың ережелеріне және спорттық іс-шараларды ұйымдастырушы бекіткен осы жарыстар туралы ережеге сәйкес жеңімпаздарды анықтау мақсатында спорттық іс-шараларды ұйымдастырушы өткізетін іс-шара, бұл дене шынықтыру және спорт саласындағы орталық атқарушы орган белгілеген талаптарға сәйкес келеді.

«Спорттық жарыс» ұғымы спорт теориясында негізгі факторлардың бірі ретінде қарастырылады. Бұл тұжырымдаманы түсіндіру қызметтің жалпы теориясына, оның түрлері мен құрылымына негізделген, ол өз кезегінде екі жақты қарастырылады.

Жарыс – бұл кез келген тірі затқа тән бәсекеге қабілетті қызметтің ең жоғары түрі. Байқаудың мәні адамның әлеуметтік және биологиялық табиғатында жатыр. Өткізілетін жарыстарды қоғамда нақты өмір сүретін, жарыстың моральдық ережелері және әлеуметтік ортаның басқа да сипаттамаларымен байланысын көрсететін адами қатынастардың өзіндік моделі ретінде қарастырады [106].

Жарыс қызметін белгілі бір қарсылық жағдайында және осы қызметтің белгіленген ережелеріне сәйкес, қарсыласты жеңуге қол жеткізуге бағытталған бәсекелестік әрекеттер арқылы бағытталған сана-сезіммен бақыланатын спортшының психологиялық және дене белсенділігі ретінде қарастыруға болады.

«Жарыс қызметі» спортшылардың, жаттықтырушылардың және мамандардың жаттығу процесін және ресми жарыстардың жағдайына әсер ететін басқа да факторларды неғұрлым толық іске асыру жөніндегі бірлескен қызметі деп айтылады. Бұл қызметтегі басты кейіпкер әрқашан жарыс арасындағы күрес кезінде эмоционалды тәжірибені бастан кешіретін спортшы болады және бұл оның спорттық мансабындағы ең жақсы нәтижені көрсетуге ынталандырады [107].

«Спорттық жарыс қызметі» спортшылардың, жаттықтырушылардың және мамандардың жаттығу процесін және ресми жарыстардың жағдайына әсер ететін басқа да факторларды неғұрлым толық іске асыру жөніндегі бірлескен қызметі деп айтылады. Бұл қызметтегі басты кейіпкер әрқашан жарыс

арасындағы күрес кезінде эмоционалды тәжірибені бастан кешіретін спортшы болады және бұл оның спорттық мансабындағы ең жақсы нәтижені көрсетуге ынталандырады.

Сонымен спорттық жарыс қызметі дегеніміз – адамның дене бітімі деңгейіндегі, сана-сезімнің кейбір аспектілерін дамытудағы, спорттық дайындық деңгейінің артықшылықтарын анықтау мақсатында ұйымдастырылған адамдардың ойын түріндегі бәсекесі. Спорттық жарыс барысында спортшының дене дайындығы дәрежесі мен қозғалыс икемділігінің басымдылығы айқындалады, жарыс белгіленген ереже шеңберінде жүзеге асырылады.

Жарыс қызметі адамның мүмкіндіктерін білудің және этикалық қатынастарды қалыптастырудың маңызды факторы, сондай-ақ адамдар немесе адамдар топтары арасындағы қарым-қатынас нысаны болып табылады.

Жарыс қызметі – спортшыны даярлаудың мақсаты, құралы және әдісі. Бұл спортшының белгілі бір қабілеттерін объективті салыстыруға және олардың максималды көріністерін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін қызметі жүзеге асырылатын арнайы сала.

Жарыс қызметі спорттың маңызды ерекшелігін құрайды. Жарыс қызметінің мазмұны және жоғары спорттық нәтижеге әкелетін факторлар спортшылардың дайындығын жоспарлау кезінде негізгі нұсқаулық болып табылады.

Спорттық жарыстардың мақсаты – мықты спортшылар мен командаларды анықтау, жалпы спорт шеберлігін жетілдіру, дене шынықтыру мен спортты насихаттау, спорт ұйымдарының, жаттықтырушылардың, спортшылардың, төрешілердің қызметін объективті бағалау.

Жарыс қызметінің құрамына мыналар кіреді:

1. Жарыс әрекеттері (мысалы, жеңіл атлетикада – қашықтыққа жүгіру, найза лақтыру және т.б.);

2. Жарыс кезіндегі спортшының кешенді мінез-құлық формалары (техникалық, физикалық, тактикалық, психикалық және т. б. дайындық түрлерінің көрінісі).

Жарыс қызметінің мәні – ең мықты спортшылар мен ұжымдарды құру және оларды бірінші орыннан екінші орынға дейін иерархиялық баспалдақтың сатыларына бөлу.

Спорттық жарыстар әлеуметтік өмірдің құбылысы ретінде кез-келген бәсекелестік қызметте (еңбек, оқу және т.б.) қолданылатын төмендегідей: жариялылық, нәтижелердің салыстырмалылығы және тәжірибені іс-жүзінде қайталау мүмкіндігі сияқты негізгі қағидаттарға бағынады:

1. Жариялылық жан-жақты ақпаратпен, көрермендердің қатысуымен қамтамасыз етіледі. Бұл бәсекелестердің мінез-құлқын қоғамдық бақылауға жағдай жасайды, тәжірибе алмасудың бір түрі болып табылады.

2. Нәтижелердің салыстырмалылығы жарыс ережелерінің әрекетімен, спорттық жетістіктерді тіркеудің объективті тәсілдерімен, барлық бәсекелестер үшін жағдайлардың теңдігімен қамтамасыз етіледі.

3. Жарыстарда тәжірибені қайталау мүмкіндігі олардың кезеңділігімен, дәстүрлілігімен, күнтізбенің тұрақтылығымен, жарыстарға іріктеу және рұқсат беру ережелерімен анықталады. Бұл қағида спорттық шеберліктің жоғары деңгейінде өсу мен тұрақтандыру үшін ғана емес, сонымен бірге барлық бәсекелестік белсенділікті арттыруында да маңызды болып есептеледі [108].

Спорттық жарыстар: ішкі және сыртқа болып бөлінетін қызметтің екі түрін жүзеге асырады.

Спорттық жарыстың ішкі қызметтері оның негізгі өнімі – нәтижесі бойынша анықталады. Осыған байланысты, басты сала ретінде сайысқа түсуші спортшылар-спортшылар мен командалардың сатылы орындарын анықтау басты сала болып табылады.

Спорттық жарыстың сыртқы қызметіне өнегелік-реттуші, гедонистикалық және коммуникативті қызметтер мен босаңсу, көңіл-көтеру қызметі жатады.

Ішкі қызметтердің жүзеге асырылуындағы ең өзекті мәселе жарысқа қатысушылардың коммуникативтілігі мен келесі бағыт бойынша кері байланыстың болуы: «спортшы-спортшы» және «спортшы-төреші», ал сыртқы қызметтердің жүзеге асырылуындағы: «спортшы-көрсермен», «көрсермен-көрсермен».

Жарыстар педагогикалық, спорттық, әдістемелік және қоғамдық-саяси мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Спорттық жарыстар кезінде дене тәрбиесі мен спорттағы сияқты педагогикалық міндеттер де шешіледі.

Жарыс – спортшының дене даярлығын арттырудың тиімді шараларының бірі. Спорттық жарыстардың ерік-жігерді қалыптастыру үшін маңызы зор. Жарыс қызметі спортшылардың әртүрлі спорт түрлеріндегі мүмкіндіктерін олардың өзіне тән ережелеріне, қимыл-қозғалыс әрекеттерінің мазмұнына, бәсекелі күрес әдістеріне және нәтижелерді бағалауға сәйкес көрсетуді және бағалауды қамтамасыз етеді.

Кейбір зерттеуші ғалымдардың еңбектерінен спорттық қызметтің келесі түрлерін ажыратуға болады:

1) бұқаралық спорт немесе «баршаға арналған» спорт – ұйымдастырылған және (немесе) өз бетінше сабақтар өткізу, сондай-ақ дене шынықтыру іс-шаралары мен бұқаралық спорттық іс-шараларға қатысу арқылы азаматтардың дене тәрбиесі мен дене бітімін дамытуға бағытталған спорттың бір бөлігі;

2) балалар мен жасөспірімдер спорты – спорттық дайындықты жүзеге асыратын ұйымдарда кәмелетке толмаған азаматтарды спорттық даярлауға, сондай-ақ он сегіз жасқа толмаған немесе осы мақсатта спорттық даярлаудың федералдық стандарттарында көрсетілген өзге жасқа толмаған спортшылар негізгі қатысушылар болып табылатын спорттық жарыстарға осындай азаматтардың қатысуына бағытталған спорт бөлігі;

3) жоғары жетістіктер спорты – спортшылардың ресми Бүкілқазақстандық спорттық жарыстарда және ресми халықаралық спорттық жарыстарда жоғары спорттық нәтижелерге қол жеткізуіне бағытталған спорт саласы;

4) кәсіби спорт – кәсіби спорттық жарыстарды ұйымдастыруға және өткізуге бағытталған спорттың бір бөлігі [109].

Бұл спорт түрлерінің әрқайсысы өзіндік мақсаттарының ерекшеліктерімен және жетекші қызметтерімен; тиімділікті бағалау өлшемдерімен; материалдық-техникалық қамтамасыз ету және шұғылданушылар контингентінің ерекшеліктерімен; әрбір аталған спорт түрімен айналысатындар үшін маңыздылығымен анықталады [110].

Әлемде ең көп таралған спорт түрі – бұқаралық спорт. Ол азаматтардың әртүрлі санаттарын қамтиды, олардың қызметі денсаулықтың алдын алуға және жақсартуға, дене бітімінің дамуына, спорттық дағдылар мен қабілеттерді жетілдіруге, дене бітімін жақсартуға бағытталған. Бұқаралық спорт – адамдардың көп бөлімін қамтитын кең ауқымды спорттық қызмет. Бұқаралық спорттың негізгі категорияларын қысқаша сипаттамасы:

– мектеп спорты және студенттік спорт. Бұл спорт түрлері оқу-тәрбие процесіне енгізілген, сондықтан олардың негізгі мақсаты базалық дене даярлығын беру және оқушылар мен студенттердің дене қабілеттерінің тиімділігін арттыру.

– кәсіби-қолданбалы спорттың қызметі ерекше қимыл дағдыларын құрумен және кәсіби қызмет үшін басым маңызды дене қасиеттерін дамытумен сипатталады (өрт-қолданбалы спорт, құтқарушылар үшін спорт, әскери, теңіз, көпсайыс, жауынгерлік және шығыс жекпе-жектерінің әртүрлі түрлері және т.б.).

– кондициялық спорт қатысушылардың оңтайлы дене жағдайын, жұмысқабілеттіліктің қажетті деңгейін және олардың жеке дағдыларын сақтау үшін қолданылады.

– сауықтыру-рекреациялық спорт ағзаны сауықтыруға және қалпына келтіруге, жарақаттар мен аурулардан кейін төзімділіктің оңтайлы деңгейін сақтауға бағытталған.

– бейімделу спорты мүгедектерге бағытталған, оналту құралы ретінде әрекет етеді, мүгедектерді әлеуметтік пайдалы қызметке тартады, эмоционалды разряд ретінде қызмет етеді, дене қызметінің төзімділігін арттырады.

Л.П. Матвеевтің жіктемесіне сәйкес, жарыс тақырыбының ерекшеліктеріне және қимыл белсенділігінің сипатына негізделген, спорттың 6 түрі көрсетіледі. Олар:

1. шұғылданушылардың психофизикалық қасиеттерінің шекті көрінісімен, белсенді қимыл-қозғалыс қызметімен сипатталатын спорт түрлері (көптеген спорт түрлері);

2. міндетті түрде арнаулы техникалық жүріп-тұру құралдарын (автомобиль, мотоцикл, яхта, ұшақ және т. б.) басқару жөніндегі іс-қимылдарды қамтитын спорт түрлері);

3. дене белсенділігі арнайы қарудан нысананы зақымдау ережелері жүйесіне бағынатын спорт түрлері (оқ ату, садақ ату, дартс және т. б.);

4. спортшының модельдік-конструкторлық қызметіне негізделген спорт түрлері (авиамодельдік, кемемодельдік және т. б.);

5. қарсыластың дерексіз-логикалық шабуылымен сипатталатын спорт түрлері (дойбы, шахмат, көпір және т. б.);

6. негізгі мазмұны қимыл әрекеттері болып табылатын спорт түрлері (спорттық бағдарлау, биатлон, теңіз көпсайысы, қазіргі бессайыс және т.б.) деп бөлінеді.

Сондай-ақ, спортты қатысушылардың дене, техникалық және тактикалық қабілеттерінің көрінісі түріне қарай жіктеуге болады. Бұл бөлімде алты кіші топ бар:

1) шапшаңдық-күштік (секіру, спринтерлік жүгіру, лақтыру, ауыр атлетика, велосипедтік спринт және т. б.);

2) күрделі үйлестіру (мәнерлеп сырғанау, акробатика, гимнастика, тау шаңғысы спорты, суға секіру және т. б.);

3) циклдік, олар кеңістікке орын ауыстыруда төзімділік көрінісімен сипатталады (жүгіру, жүзу, шаңғы жарысы, есу, тас жол веложарысы және т. б.);

4) спорттық ойындар (футбол, волейбол, су добы, теннис және т. б.);

5) жекпе-жек (бокс, күрес, семсерлесу және т. б.);

6) көпсайыс [111].

Көріп отырғанымыздай, спорттық қызметті саралау спорт түрлері бойынша жіктелуіне байланысты ажыратылады. Сонымен қатар, спорт түрлері қысқы және жазғы, олимпиадалық және олимпиадалық емес ойындар болып бөлінеді.

Осылайша, спорт – бұл өзіндік пәні, ережелері, белгілі бір тәртібі немесе әрекет ету тәсілі бар тәуелсіз бірлік ретінде қалыптасқан спорттық іс-әрекеттің тарихи қалыптасқан түрі екенін атап өтуге болады. Спорттың алуан түрлілігіне және олардың танымал болуына байланысты кез-келген адам өзіне қолайлы нәрсені таба алады және дене және рухани жағынан дами алады.

Жарыс қызметі кез-келген адам іс-әрекетінің басқа түрлері сияқты төменде келтірілген жағдайларды:

– мақсат (бәсекелес іс-әрекеттің нәтижесінде жарысқа қатысушы ұмтылуы керек модельді білдіреді);

– құрал (мақсатқа жетуге бағытталған спортшылардың әдістері мен әрекеттері);

– нәтижені (бұл бәсекелестік қызметтің нақты түрінде қол жеткізілетін спорттық нәтиже) айқындайды.

Жарыстарға қатысудың негізгі міндеті – қатысушының дене, техника-тактикалық және психологиялық мүмкіндіктерін көрсету, ал таңдап алынған спорт түрі маңызды рөл атқармайды, бірақ жарыстың сапасымен және алынған нәтижелермен байланысты болады.

Осы міндеттердің барлығы жарыс қызметіне тән және спортшы ағзасының функционалды ресурстарын терең жұмылдыруды қажет ететін ерекше жауапты жарыстар жағдайында максималды көріністерге жетеді.

Зерттеу мәселесі бойынша Н.В. Ямбаеваның зерттеуі бойынша жасалған талдаулар спортшылардың жарыс қызметіне әсер ететін жағдайларға келесі факторлардың жататынын көрсетті, олар төмендегі 4-кестеде келтірілген [112].

Жарыс қызметінің сипаттамасы.

Кесте 4 - Н.В. Ямбаева бойынша жарыс қызметіне әсер ететін факторлар

Факторлар	Сипаттамасы
Жарысты өткізу орны мен уақыты	<ul style="list-style-type: none"> - жарыс өтетін спорт ғимараты орналасқан қала (тактикалық міндеті «өз»-«бөтен» алаң); - өткізу уақыты (таңертең, күндіз, кешке); - жарыс кестесі (үйреншікті, үйреншікті емес); - спорт базасының спортшылардың тұрғылықты жерінен қашықтығы; - демалыс орындарының болуы және сапасы және қалпына келтіру үшін жағдайлар және т. б.
Жанкүйерлердің мінез-құлқы	<ul style="list-style-type: none"> - жарысты өткізудің белгілі бір психологиялық фоны жасалады; - жанкүйерлердің реакциясы спортшының жағдайына әсер етеді, өйткені жарысты өткізудің оң немесе теріс эмоционалды фоны жасалады
Құрал-жабдықтар	<ul style="list-style-type: none"> - жабынның сапасы (жасанды, табиғи); -жарықтандыру сипаты (табиғи, жасанды, сондай-ақ оның орналасуы); - құралдар-жабдықтардың сапасы (заманауи, ескірген) ескеріледі.
Жарыстарды өткізудің географиялық орналасуы	<ul style="list-style-type: none"> - климаттық және географиялық ерекшеліктері (жарыс қызметін жоспарлау кезінде ескеріледі; - спортшылардың климаттық жағдайларға бейімделуі (жылу және жоғары ылғалдылық); - уақытша айырмашылықтар спортшылардың қозғалыс және вегетативтік қызметтерінің қалыптасқан тәуліктік ырғағына әсер етеді).
Төрешіліктің ерекшеліктері	<ul style="list-style-type: none"> - жарысты білікті және объективті төрешілікпен ұйымдастыру (жеке жарыстардың және барлық жарыстардың нәтижесіне әсер етеді).
Команданың жаттықтырушылар құрамының мінез-құлқы	<ul style="list-style-type: none"> - жарыстың барысына жаттықтырушының тактикалық араласуы ескеріледі және соған сәйкес бәсекелестік іс-әрекеттің жоспарын түзету мүмкін болады; - жаттықтырушылар құрамы эмоцияларға берілмей, спортшылардың бәсекелестік әрекеттерін өзгертуге әсер етудің әртүрлі нұсқаларын алдын-ала жоспарлауы керек, өйткені бұл дұрыс емес шешімдерге, жанжал жағдайларына, жарыстың тиімді техникалық-тактикалық схемасының бұзылуына әкелуі мүмкін.

«Жарыс қызметі» аясында жарыс мақсаты мен объективті логикасын жүзеге асыру үшін әрекет ететін жарыс барысындағы спортшының іс-қимылы жатады. Осыған байланысты бұл қызметтің құрамына жарыс қызметі және жүйелі формаға біріктіретін оның жарыс барысындағы іс-қимылы кіреді.

Жарыс қимылы бірінші өз бойына жалпы логикасын сіңірген жарыс қимылының жалпы құрылымдарын көрсетеді. Сонымен бірге жарыс барысында спортшының спорттық мақсатын жүзеге асыруы да әсер етеді. Мұнда айта кететін негізгілердің бірі спортшының жоспардан тыс әрекеті және жоғарыда айтылған логикаға бағынбауы жарыс қимылы бола алмайды, толықтай сипатталмайды. Жарыс қызметінің мағынасын түсіну үшін оның сатылық сипатқа ие екенін ұмытпау қажет. Олар жарыс қызметінің психологиялық және биофункционалдық жағдайын көрсетуге негізделген. Жарыс қызметін сипаттауда жарыс тұрақтылығын құру, қимыл мотиві, алдағы қимылдарға эмоционалды даярлық және тәжірибелік жаттығудың старт алды сатыға құрылуы ерекше мәнге ие болады.

Жарыс барысында алдын ала жасалған модель мен дайындық шынайы жағдайға байланысты нақтыланып, түзетулерге ұшырайды. Ал жарыс аяғында спортшының жарыс барысында жұмсаған биоқуаты мен басқа да шығындары әртүрлі жүйеде қайта қалпына келеді. Спортшының жарыс қызметінің барысында «шиеленіс», «өзара рефлексия» және «қабілетін жоғалту мүмкіндігі» сияқты қырлары да бой көрсетуі мүмкін.

Жарыс барысындағы шиеленіс спорттық даярлығы бар спортшылар мен спортпен айналысушылар арасында жеңісті ұстап қалуға деген ұмтылысты білдіреді. Бұл жарыс қызметінде сайысқа жоғары екпін беру мүмкіндігіне ие болады және спортшының бәсекелесімен тура байланыста болмаған жағдайында немесе іштей қарама-қайшылықтарға (өзімен өзі) толы болған кезде жиі кездеседі.

Спорттағы рефлексияда спортшының шешім қабылдауы және оны жүзеге асыруда қарсыласының, топтың, әріптесінің ойы мен ниетін алдын ала білуі (таба немесе түйсіне білу қажет) және өзінің жауапты іс-әрекетін жоспарлауы қажет. Рефлексия спорттық жарыстарда маңызды спорт сапасы ретінде қарастырылады, өйткені ол жеке көріністерге ие, сөйтіп, оның қызметін, командалық серіктестердің қызметін және қарсыластың тактикасын көрсетуге мүмкіндік береді. Спортшының рефлексивтілігінің спорттық іс-әрекеттегі жетістіктерге әсері олардың жарыс алдындағы психикалық күйлердің ерекшеліктерімен де байланысты болуында.

Спорттық жарыс мүмкіндігін жоғалту – бұл спортшының алдын ала ойластырылған іс-әрекетінің жүзеге аспай қалу мүмкіндігі. Бірақ бұл ойынды жүргізуден, алдын ала жоспарлаудан бас тарту деген сөз емес. Жоспарлы жағдайды қарсыластың енгізген жаңа күрес тактикасы емес, сонымен бірге жанкүйерлердің әрекеті мен құралдардың жағдайы, ауа райының қолайсыздығы мен басқа да жағдайлар бұзуы мүмкін. Спортпен шұғылдану және спорттық жарыстарға қатысу бір-бірімен тығыз байланысты.

Спорттық жарыс міндеттері негізінен жаттықтыру барысында шешіледі, яғни спорттық жарыстар дене, техникалық, тактикалық даярлықты жетілдіруге, тәрбиелік міндеттерді шешуге мүмкіндік береді. Бірақ жарыс жағдайындағы спортшы ағзасы мен психикасында болатын өзгерістер әдеттегі сабақтарға тән деңгейден басым болады.

Жарыс қызметінің техникасы.

Жарыстың шығармашылық техникасы түсінігінің аясында спортшы іс-әрекетінің алғашқы бүтіндей түрі болып табылатын орындалу әдістері жатады. Ол осы және басқа да қимылдарды жинақтайтын іс-әрекеттің мағыналы негізі, кеңістіктік-уақыттық, қимылдың динамикалық және ырғақтық құрылысы болып табылады.

Ұзақ уақыттық және ойластырылған жаттығу жарыс қимылының техникасын пісіреді, жетілдіреді, ағзаның индивидтік морфофункционалды ерекшеліктерін тудырады, сонымен бірге спортшының ерекше техникалық шеберлігін қалыптастырады.

Спорттағы жарыстардың түрлерін, оларды жүйелеудегі жіктеу тәсілдерін бірнеше топқа бөлуге болады.

Спорттық жарыс нұсқаларының біртұтас мәні және бірнеше шарттылығы. Спорттың мәні мен спортшының жарыс қызметінің сипаттамаларын жалпы қарастыру барысында спортта қолданылатын әртүрлі жарыстардың ортақ, бірыңғай жарыстармен қатар өзіндік ерекшеліктері бар екендігі атап өтілді.

Олар, басқалармен қатар, жеке қызметтерменмен, спорт саласындағы белгілі бір қажеттіліктерді қанағаттандырудағы нақты рөлі және олардың түрлері: ұйымдастыру, құру, жүргізу тәсілдерімен ерекшеленеді. Оларды белгілі бір жүйеде реттеу үшін белгілі бір типтегі жарыстарды пайдалануды, олардың типтік жағдайдағы қатынасы мен реттілігін негіздейтін негізгі факторлар мен жағдайларды есте ұстаған жөн.

Спорттың мәнінен туындайтын спорттық жарыс қызметінің әмбебап мақсаты, жоғарыда айтылғандай, жарыстардың спорттық және тиімді қабілеттерін салыстырмалы түрде объективті анықтау, осы негізде спорт саласындағы жеке және әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыру болып табылады. Бұл кез келген спорттық жарысқа белгілі бір дәрежеде тән. Алайда, спорттың көп функционалдылығына байланысты және жарыстарды ұйымдастыру жағдайындағы айырмашылықтар олардың жеке қызметтерінде бірдей дәрежеде көрінбейді, олардың кез келгені басым, анықталатын болады, атап айтқанда, керемет қажеттіліктерді қанағаттандыру қызметі немесе үгіт-насихат функциясы немесе тіпті коммерциялық мүдделерді қанағаттандыру және т.б. Бұл ұйымдастыру жолдарына, құрылыс әдістеріне және нақты жарыстардың жеке ерекшеліктеріне әсер етеді [113].

Жарыс қызметінің ерекшеліктері

Бірнеше зерттеулерді талдай келе, көптеген зерттеуші авторлар спорттық жарыстардың басты ерекшеліктеріне төменде көрсетілген жағдайларды жатқызады:

1) жарысқа қатысушылардың, қызмет көрсететін жекебасылық және басқалардың қызметін қатаң реттеу;

2) төтенше жағдайларда болатын іс-әрекеттің көп функционалдығы, көп құрылымы және көп процессуалдығы;

3) әр жарыста жеңіске деген ұмтылыста көрінетін күрес, қарама-қайшылық, антагонистік емес бәсекелестік, бәсекелестік процесінің болуы, максималды нәтижеге жету;

4) әрбір спортшы және күрес процесінің өзі үшін және қол жеткізілген спорттық нәтиже үшін жоғары қоғамдық және жеке маңыздылығы;

5) нәтиже үшін тікелей күрес жағдайында (көбінесе спортшының мүмкіндіктерінен асып түсетін) денелік және психикалық шиеленістерден туындаған қызметтің жоғары эмоциялық аясы;

6) әркім қарсыластарынан артықшылыққа қол жеткізуге және сонымен бірге оларға қарсы әрекет етуге ұмтылатын бәсекелес қарсыластардың тікелей немесе жанама өзара іс-қимылы; шарттардың теңдігі және белгілі бір стандартты қолдана отырып, әр қатысушының нәтижелерінің салыстыру критерийлерімен таныс және сөйлеу нәтижесін бағалауға мүмкіндігі бар басқа спортшылардың нәтижелерімен салыстырылуы;

7) нәтижелердің салыстырмалылығы жарыстар туралы мұқият әзірленген ережелер мен нұсқаулардың, білікті төрешілер институтының, спорттық жетістіктерді тіркеудің техникалық құралдары мен дағдыларының болуы арқасында мүмкін болады. Жарыстарға қатысудың тең жағдайлары және жеңімпазды әділ анықтау спорттық әлеует неғұрлым толық және еркін ашылатын, спорттық-техникалық және рухани құндылықтармен ықтимал сенім мен риясыз алмасу үшін алғышарттар жасалатын әлеуметтік–адамгершілік орта қалыптастырады;

8) орындалуы спортшыға «разрядты спортшы», «спорт шебері», «халықаралық дәрежедегі спорт шебері» және «еңбек сіңірген спорт шебері» атақтарын беруге құқық беретін белгілі бір нысандар мен талаптардың болуы [114].

Жоғарыда айтылғандардан жарыстардың спорттың өзіндік өзегі және сонымен бірге даярлықтың тиімді құралы болып табылатындығын байқадық. Оларға, басқа да құрылымдар сияқты тапсырмаларды шешуге мүмкіндік беретін, жаттығу жүйесінің көмегімен жүзеге асырылмайтын өзіндік ерекшеліктері тән және олар оны басқалардан ерекше етіп көрсетіп тұрады.

Егер спорттағы әртүрлі жарыстардың ерекшеліктерін анықтайтын себептер мен жағдайлардың қысқаша тізімін жинақтау қажет болса, онда кем дегенде мынаны есте ұстаған жөн:

– негізгі мақсат, дәреже, бедел деңгейі және жарыстың ауқымы, яғни, жергілікті, аймақтық немесе одан да кең;

– қатысушылар құрамының ерекшеліктері: жалпы саны, жасы, жынысы, біліктілік және басқа да ерекшеліктер;

– қатысуға рұқсат беру шарттары, олар алдын-ала іріктеу кезеңдері қарастырылған ба, жоқ па, рұқсат белгілі бір жетістіктің алдын-ала көрсетілуіне байланысты ма, т.с.с.;

– жарыстың нәтижесін анықтау тәсілі: барлық қалған қатысушылардың жеңімпаздарын, нәтижелерін және дәрежелік орындарын анықтау;

– регламент, ұйымдастыру тәртібі және оның нақты қалыптасатын тәртібі: жарыс барысы бойынша жарысатындарды олар көрсететін нәтижелерге байланысты шығарып тастау немесе шығармай;

– бір жолғы, бір реттік немесе екі және одан да көп кезеңдік старттар, оларды старт аралық үзілісті кезеңдермен кезектестірудің «тығыздалған» не «сиретілген» тәртібі және т. б.;

– жарыстың уақыты, орны, материалдық-техникалық және арбитраждық шарттары, оның көрермендері және айналасында қалыптасқан эмоционалды және әлеуметтік «атмосфера» [115].

Осындай бірнеше шарттылық және өзгергіштікпен, тіпті бір спорт түріндегі жарыстар да бір-бірінен түбегейлі ерекшеленіп отырады. Ол үшін дұрыс пайымдау, олардың көптүрлілігін талдау және практикалық мақсат үшін олардың маңызды белгілері бойынша нақты жіктемесі болуы керек.

Спорттық жарыстарды жүйелеудегі жіктеу тәсілдері. Арнайы әдебиеттерде жарыстарды қандай да бір түрде топтастыруға көптеген әрекеттерді таба аламыз. Олардың барлық жағынан біртұтас және толығымен қанағаттанарлық жіктемесін құру әлі мүмкін болмады, бұл олардың түрлері мен ұйымдастыру әдістерінің нақты әртүрлілігін ескергенде таңқаларлық емес. Оған жақындау кезінде спорттық жарыстардың әртүрлі белгілерінің жиынтығын қамтитын бірқатар жіктеулердің дамуы маңызды рөл атқарады. Мұндай міндетті жіктеу топтары өте көп болуы мүмкін. Олардың кейбіреулерінде спорттық жарыстардың 20-дан астам жіктеу белгілері бар [116].

Спорттық жарыстардың жалпы жіктемесін құру кезінде әдіснамалық тұрғыдан, ең алдымен, екі талапқа сүйену керек: біріншіден, тұтастай алғанда спорт үшін спорттың барлық түрлерін анықтайтын объективті маңызды белгілерді алу, екіншіден, оны бір сызықты, бір деңгейлі емес, көпдеңгейлі «көпқабатты» түрде немесе, кез-келген жағдайда, бір өлшемді емес, бірақ әр түрлі деңгейлерде маңызды белгілердің дәйекті бөлінуімен құру керек.

Спортта қолданылатын жарыстардың бастапқы типологиялық тобы ретінде спорттың мәніне сүйене отырып, жарыстың екі түрін, атап айтқанда: спорттық жарыстардың барлық нақты белгілерімен сипатталатындарды және осындай белгілердің жеке немесе сериясы жоқ адамдарды бөліп көрсету керек. Олардың біріншілерін жоғарыда «нақты спорттық» жарыстар деп атадық, ал екіншілері «субспорт» деп аталды. Осыған байланысты нақты спорттық жарыстар, басқаша айтқанда, жеке жарысу қызметімен толық кешенді болады, оған тән қасиеттер оның ресми мәртебесін білдіреді. Яғни, жарыс қызметі жарысқа қатысушылардың жарысқа қабілетті көзқарастарын жандандыру, жарыстық қызметтің құрамын, оларды орындау шарттары мен

жетістіктерді бағалау әдістерін біріздендіру, бәсекелес емес жарыс қағидаттары бойынша жарысқа қатысушылардың мінез-құлқын реттеу, спорттық нәтижелер дәрежесін анықтайтын спорттық іс-шаралар жүйесіне ресми қатысуды қамтамасыз ететіндей етіп ұйымдастырылу және жүзеге асырылуымен сипатталады.

Жарыстарды өткізуді ұйымдастырудың негізгі ұғымдары мен жалпы ережелері

Қазіргі спорт ғылымында спорттық жарыстарды төменде көрсетілген бағытта қарастырады:

– спорт өмірдің көпжақты құбылысы, оның негізінде спортшылардың жарысы және оның тікелей қатысушылары мен серіктестерінің (жаттықтырушылар, төрешілер, жанкүйерлер және т. б.) қарым-қатынасы бар, олардың мінез-құлқы спортта қалыптасқан нысандарда ұйымдастырылған;

– қол жеткізілген нәтижелерді көрсетудің, жекелеген спортшылар мен командалардың жетістіктерін бағалаудың және салыстырудың объективті тәсілі;

– спортшыларды даярлау жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі және спорттық даярлықты құру үшін бағдар;

– әр спортшының немесе спортшылар тобының спорттық нәтижелерін анықтауды қамтамасыз ететін бірқатар құрылымдарды қамтитын үлкен күрделіліктегі әлеуметтік жүйе; спорттың функционалды және құрылымдық өзегі;

– ерікті қасиеттерді дамытуға, спорттық күреске үйретуге, жаттығу барысын бақылауға арналған жаттығу процесінің органикалық бөлігі;

– адамның мүмкіндіктерін білудің және этикалық қатынастарды қалыптастырудың маңызды факторы, адамдар немесе адамдар топтары арасындағы қарым-қатынас нысаны;

– ерекше, жасанды, шартты жағдайларда өтетін, жарысқа қатысушылардың жеке басының денсаулығы мен қадір-қасиетін қорғауға және бәсекелестер үшін тең жағдай жасау, белгілі бір ережелерді енгізу, сондай-ақ олардың орындалуын қадағалайтын адамдар (төрешілер) негізінде олардың қасиеттері мен қабілеттерін біріздендірілген салыстыруды, объективті бағалауды қамтамасыз етуге арналған жарыс;

– адам қызметінің нәтижелерін белгілі бір стандартпен салыстыру негізінде әлеуметтік бағалаудың бір түрі, ол басқа адам, топ, сол адамның өткен қызметі немесе қызметтің идеализацияланған деңгейі болуы мүмкін.

Спорттық даярлық саласындағы жетекші мамандардың бірі Л.П. Матвеев спорт теориясына тән «спорттық жарыс» және «спорттық сайыс» сияқты ұғымдарды түсінудің маңыздылығын атап өтті. Бір жағдайда, олар – реттелетін жарыс түрінде ұйымдастырылған спортшылардың нақты спорттық және қол жетімді мүмкіндіктерін жарысқа қабілетті салыстыру процесін көрсеткен кездегі синонимдер. Екінші жағынан алғанда, «спорттық жарыс» ұғымы «спорттық сайыс» ұғымына қарағанда әлдеқайда кең, өйткені СЖ тек

спортшылардың (спорттық командалардың) жарысқа қабілетті қызметін - олардың жарысын ғана емес, сонымен бірге:

- мүдделі тұлғалардың: жаттықтырушылар, төрешілер, жанкүйерлер, журналистер және т. б. сайысқа жанама қатысуы;

- спорттық жарыстарға байланысты тікелей қатысушылар мен қатысушылар арасындағы өзара қарым-қатынастар;

- спорттық өмірдің осы ажырамас оқиғасына тапсырыс бере отырып, бәсекелестік қызметті ұйымдастыр түрлері, қатысушылар мен қатысушылардың мінез-құлқы және олардың арасындағы қатынастар [117].

Спорттық жарыс қызметі қоғамдық өмірдің құбылысы ретінде спортшылардың өз қызметінің қоғамдық маңыздылығын түсінуімен байланысты болады. Бұл ұжым алдындағы жауапкершілік сезімінен немесе басқа да үлкен адамдар қауымдастығынан, соның ішінде ел, халық алдындағы жауапкершіліктен көрінеді. Спорттық жарыс жеке тұлғаның дене бітімінің жетілуіне қол жеткізу құралы және көрініс түрі деп анықталады.

Сонымен, спорттық жарыс – бұл қарапайым өмір жағдайларында емес, арнайы жасанды түрде жасалған шартты жағдайларда өтетін жарыс. Ол:

- а) жарысқа қатысушыларды қайғылы салдардан, олардың денсаулығына зиян келтіруден, жеке басының қадір-қасиетін қорлаудан қорғау, демек, жарысты адамгершілікке айналдыру;

- б) қарсыластар үшін тең жағдай жасау және сол арқылы олардың қабілеттерін біркелкі салыстыру, объективті бағалау мүмкіндігін қамтамасыз ету.

Спорттық жарысты мұндай етіп ұйымдастыру олардағы көрсетілген ережелердің сақталуын қамтамасыз ететін және жарыстың нәтижелерін бағалайтын ерекше тұлғаларды (төрешілерді) енгізуді көздейді.

Қорыта келгенде, спорттың адамдар өміріндегі, әсіресе заманауи қоғамдағы маңызды элементі жарыс болып табылады. Спорттық жарыс қызметі – екі немесе одан да көп қарама-қарсы жақтардың, адам немесе адамдар арасындағы және кейбір табиғи құбылыстардың, яғни жанды да, жансыз да заттардың арасындағы басымдылық үшін күрес.

1.3 Өңірлік спорттық жарыстарды басқару қызметін дамытудың әлеуметтік-психологиялық негіздері

Спорттық жарыстар жүйесі спортшылар мен көрермендердің мүдделерін ескере отырып, спортты дамытуды ынталандыру мақсатында белгілі бір принциптер мен заңдылықтарға негізделген жарыстарды жоспарлау, ұйымдастыру және өткізу тәртібін білдіреді.

Спорттық жарыс шығармашылық процесс ретінде көрінеді. Бұл жарыстың бәсекелестік жағдайлардағы шешім қабылдаудың эвристикалық сипаты сияқты қасиетіне сендіреді. Спорттық жарыстардың шығармашылық процесс ретінде екі жағы бар:

- 1) спортшының өзі үшін жаңа спорттық құндылықтар жасауы;

2) спорттық ақпарат алушы спорт әуесқойына шығармашылық құндылықтар жасау [118].

Спорттық жарыстың тиімділігінің маңызды өлшемі тәрбиелік фактор ретінде көрінеді, ал оның қаншалықты шығармашылық екендігі адамды бұрын құрылған шығармашылық құндылықтардың жиынтығымен, жаңа мазмұнмен байыта отырып, көрсетуінен байқалады.

Спорттық жарыстың ақпарат алушыға әсері өте зор. Бұл спорттық және спорттық - сауықтыру іс-шаралары мен спорттық жарысты көрермен ретінде қарау арасында объективті қарама-қайшылық бар екендігіне байланысты. Өйткені, спортшылар мен көрермендер бірыңғай әрекеттің қатысушылары болып табылады.

Спорттық жарысқа қатысу белгілі бір іс-әрекетке қажеттілікті жүзеге асырудың ерекше түрі ретінде қарастырылады, жарыс барысында қатысушыға өзін тұлға ретінде көрсетуге мүмкіндік беріледі.

Спорттық жарыс көрермендерге психологиялық, эстетикалық әсер етеді, олардың өзін қатысушы ретінде сезіну қажеттілігін оятады. Бұл топтық психологияға әсер етудің маңызды факторы, ұжымдық көңіл-күйге әсер етеді; іс-әрекетті ынталандыру құралы ретінде әрекет жасайды. Дәл осы жақсы ұйымдастырылған спорттық жарыстар тәрбиелік қызметті орындайды, спортты насихаттау қызметін атқарады.

Спорт жарыстарының негізгі міндеттеріне: мықтыларды анықтау; спортшылардың спорттық шеберлігінің өсуіне жәрдемдесу; халықтың әртүрлі жіктерін жаппай тәрбиелеуге жәрдемдесу; жеке адамның әлеуметтік маңызды қасиеттерін және дене бітімін жетілдіру; спорт түрлерін насихаттау жатады.

Л.Л. Свинцовтың зерттеулері спорттық жарыстардың қарым-қатынастың маңызды факторы екендігін және оларға қатысушылардың жеке байланыстарына ықпал ететінін көрсетті. Жарыстардың көрермендерге әсері көптеген көрермендер арасында сүйікті команданың, спортшының жеңісі немесе жеңілісі ағзада ұзақ уақыт сақталатын өзгерістерді тудырады, олардың көңіл-күйіне әсер етеді [119]. Жеңіс жағдайында көрермендердің көпшілігінде көңіл-күйдің жақсаруы байқалады. Жеңіліс кезінде көрермендердің көңіл-күйі нашарлайды. Барлық осы факторлар: *қарым-қатынас, белсенділік, мотив, мотивация, жеңіс, жеңіліс, агрессия* адамдарды дене шынықтыру және спортпен айналысуға тартуға әсер етуі мүмкін.

Тәжірибелік-эксперименталдық материалды талдауға кіріспес бұрын, «қарым-қатынас» категориясын зерттеудің теориялық аспектісін қарастырып көрейік.

«*Қарым-қатынас*» категориясы жеке тұлғаны зерттеудегі маңыздылардың бірі болып табылады және оны алғаш рет «қарым-қатынас» призмасы арқылы жеке тұлғаны зерттеу ұсынылған.

Қарым-қатынастың осы және басқа анықтамаларына ортақ нәрсе – адамның кез-келген жағдайға жауап беруге дайындығы немесе бейімділігі.

Қарым-қатынас үш құрылымыд қамтиды:

1) танымдық (танымдық) - бұл адамның сенімі, оның ойлары, объектуалы білімі. Танымдық құрылымды бағалау дегеніміз – адамның осы көзқараспен байланысты ынталандыруды қалай жіктейтінін анықтау;

2) эмоционалды (аффективті) құрылым – бұл адамның қандай да бір объектіге немесе адамға эмоционалды реакциясын бағалау, ұнату немесе түсіну;

3) мінез-құлық құрылымы – бұл іс-әрекеттерде, нысманға, қызметке қатысты іс-әрекеттерде көрінетін мінез-құлық ниеті [120].

Осылайша, қарым-қатынас құрылымына *ой, сезім, әрекет* деп аталатын белгілі психологиялық триада кіреді. Субъектіні құрайтын осылардың пайда болуымен біз қарым-қатынастың белгілі бір нысанға қатысты сипатын айқындаймыз.

Адамның шындыққа қатынасы мәселесі әртүрлі қызмет салаларында және психологиялық білім салаларында зерттеледі. Бұл зерттеулерде жасерекшелік және педагогикалық психология саласы бойынша кеңінен ұсынылған. Қарым-қатынас мәселесінің практикалық маңыздылығы теориялық әзірлемелерді ескере отырып әрдайым бір-бірімен байланыста бола бермейді. Іс жүзінде қарым-қатынас адамның оқиғаларға, фактілерге және т.б. эмоционалды реакциясы ретінде түсіндіріледі. Адамның белсенділікке қатынасын қалыптастыру құралдарын қолдану сабақтардың динамизмімен, олардың эмоционалдылығын арттырумен шектеледі, бұл ситуациялық қатынасты қалыптастыруға ықпал етеді.

Сондай-ақ, бірқатар ғылыми еңбектерде қарым-қатынас мәселесін зерттеу үшін жеке тұлғаны оның даму динамикасындағы адами қатынастардың ең жоғары жүйесі ретінде түсініп, тұтастай тұлғаны зерттеу ұсынылады [121]. Жеке тұлғаның дамуында ғана В.А. Зобковтың зерттеулерінде көрсетілген қатынастардың дамуын, белгілі бір адамның қатынастарының құрылымы мен мазмұнының өзгеруін байқауға болады [122].

А.Н. Леонтьев [123], П.К. Симоновтардың [124] пікірінше қарым-қатынас мәселесін белсенділік көзқарасы, қызмет теориясы тұрғысынан шешуге болады. Қызмет категориясы, оның құрылымдық бірліктерін, жеке тұлғаны реттеудің жетекші психологиялық тетіктерін (мотивтер, мақсаттар, міндеттер) түсіну – іс-әрекетке байланысты сананың семантикалық қалыптасуы (жеке мағынасы) қызметте қалыптасқан және жүзеге асырылатын қатынастарды талдау үшін қажетті алғышарттарды қамтиды. Жеке тұлғаның іс-әрекеттің субъектісі және объективті мазмұнды жүзеге асыратын іс-әрекеттің өзі ретіндегі қарым-қатынасын талдау бізге қарым-қатынастың мазмұнды, құрылымдық ерекшеліктерін, оның динамикасын, оның пайда болуы мен даму заңдылықтарын, дамыған түрлері қалыптасуын толық және жан-жақты қарастыруға мүмкіндік береді.

Дене тәрбиесіндегі қарым-қатынастарды зерттеуге G.S. Kenyon айтарлықтай үлес қосты. Ол қимыл әрекеттерінде: әлеуметтік мақсаттар үшін қолданылатын дене жаттығулары; денсаулық және дене дайындығы; ойын-сауық және жағымды түрде қызығу; толқу; эстетикалық тәжірибе алу; белсенді

демалу және босансу, қиындықты қабылдау мүмкіндігі деп аталатын алты параметрді анықтады [125].

Қатынастарды зерттеудің маңызды міндеті – бұл қатынастардың қалай қалыптасатынын, олардың пайда болуына қандай факторлар себеп болатындығын, олардың қалай дамитынын, оларды қалай өзгертуге болатындығын және тақырыптың нақты практикалық мінез-құлқымен қалай байланысты екенін анықтау.

Бұл тұрғыда танымдық диссонанс теориясы назар аударуға тұрарлық, соған сәйкес адам іштей дәйекті болуға тырысады, ал сәйкессіздік, немесе автор айтқандай, диссонанс психологиялық тұрғыдан ыңғайсыздық тудырады. Диссонанс жаңа оқиғаларға немесе жаңа ақпаратқа байланысты пайда болуы немесе қажет болған жағдайда күнделікті жағдайларда дұрыс шешім қабылдауы мүмкін. Диссонанс психологиялық ыңғайсыздықтың жағдайы болғандықтан, ол адамды диссонансты азайтуға және тепе-теңдік жетістігіне жетуге итермелейді. Диссонанс кезінде адам диссонансты арттыратын жағдайлар мен ақпараттан аулақ болуға тырысады.

Кейбір жағдайларда бұл теорияның ережелері олардың дайындығына және жарысқа қатысушылардың құрамына байланысты спорттық жарыстарға қатысуға ниет немесе құлықсыздықты түсіндіреді.

Спорттағы қатынастарды зерттеу негізінен спортшының тікелей қызметіне қатынасы емес, тұлғааралық қатынастар бағытында өтеді. Бұл мәселенің практикалық жағына, яғни қарым-қатынастарды қалыптастыруды басқаруға аз көңіл бөлінді.

Қарым-қатынастарды зерттеуде белсенділік тәсілін қолдану оның іс-әрекеттің объективті мазмұнына сәйкестігі сияқты сипаттаманы анықтауға және әртүрлі қарым-қатынастардың субъект орындайтын іс-әрекеттің өнімділігіне әсер ету заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік береді. Осы тәсіл аясында мотивация, мақсат қою, мақсатқа жету, мақсатты жүзеге асыру, қызмет нәтижелері қарастырылады.

Қарым-қатынасты зерттеудің алғашқы кезеңдерінде өткен тәжірибе барысында пайда болатын психологиялық және жүйке дайындық күйі ретінде сипатталды және адамның барлық объектілер мен жағдайларға реакциясын басшылыққа алды немесе динамикалық түрде әрекет етті.

Белсенділік. Адамның белсенділігі толық зерттелмеген. А.В. Петровскийдің анықтамасында белсенділік жеке қажеттіліктерді іске асыру, қажеттілік нысандарын іздеу ретінде қарастырылады. Осыған байланысты жеке тұлғаның белсенділігі мен қажеттілігі; белсенділік пен іс-әрекет арасындағы байланыс туралы сұрақ туындайды. Бұл сұрақтарға жауап іздеу үшін белсенділіктің пайда болуы, оның құлау себептері, құрылымы, оның әрекет ету механизмдері, басқа жеке құрылымдармен және қасиеттермен өзара байланысы туралы дереккөздерді қарастыру қажет [126].

Белсенділік адамның іс-әрекетінің сипатын анықтайды, оның қозғаушы күші, «ұйқысыз потенциалдарды» ояту көзі болып табылады. Ол іс-әрекеттің уақыт бойынша алдында жүреді, яғни адам аяқтауға қабілетті іс-әрекеттің

басталуына дейін бір нәрсені өзгертеді, қайтадан ойланады, жақсарта алады, содан кейін ғана ол басталған нәрсені аяқтай алады. Бірақ белсенділік іс-әрекеттің алдында ғана емес, оны жүзеге асыру процесінде де жүреді.

Белгілі бір мақсатқа жету үшін адам өз күшін, уақытын, мүмкіндіктерін есептей отырып, белсенділік арқылы өзінің қабілеттерін жұмылдырады. Белсенділіктің арқасында адам іс-әрекет сипатының нәтижесінен ғана емес, оның өзінен қанағаттана отырып, жаңа әлеуметтік маңызды нәтижелерге қол жеткізеді, оның ұстанымының дұрыстығын растайды. Адамның өзі таңдалған іс-әрекеттегі қызметтің қажетті «мөлшерін» анықтайды. Бұл сәт адамдарды спортқа тартуда өте маңызды болып табылады.

Белсенділік – бұл қажеттіліктерді қанағаттандыру процесі. Б.Г. Ананьевтің пікірі бойынша белсенділіктің мынадай деңгейлерге бөлінеді:

1) материалдық және рухани құндылықтарды өндіру бағдарламаларының, операциялары мен құралдарының тарихи қалыптасқан жүйесі ретіндегі біртұтас қызмет;

2) адам қызметінің жеке актісі;

3) бағдарламаларды белгілеу және құру арқылы әрекеттер жасалатын макро қозғалыстар;

4) макро-қозғалыстар жасалатын микро-қозғалыстар. Белсенділіктің жоғары түрі – әлеуметтік белсенділік. Дене шынықтыру және спортпен айналысу бір жағынан, қажеттіліктерді қанағаттандыру процесі, екінші жағынан, маңызды құндылық болып табылады [127].

Белсенділік адам іс-әрекетінің қажеттілігіне қарай туындайды. Қызметтің сипаты жоғары өмірлік қажеттіліктермен анықталады және делдалдық сипатта болады. Бірақ іс-әрекет әлі қалыптаспаған кезде (спорттың алғашқы кезеңдерінде), адамның өзі және оның жоғары құндылықтары: өзін-өзі растау, өзін-өзі көрсету, өзін-өзі тануы әлі дамымаған кезде, белсенділік субъектінің қызметін үйлестіруші ретінде әрекет етпейді.

Белсенділіктің өсуінде мотивтер ерекше рөл атқарады. Жеке тұлғаның әлеуметтік-психологиялық өзара әрекеттесуінің барлық саласын қамтитын белсенділік қоғаммен, адамдармен әрекеттескен мотивтер жиынтығымен ұсынылған. Қызметтің бір бөлігі ретінде мотивтер олардың құндылықтарына, орындарына қарай орналастырылады.

С.Л. Рубинштейннің көзқарасынша субъектінің белсенділігі, бұл спортшыға да тән, күтілетін нәтиженің көп немесе аз айқын күтулерінің аясында өтеді [128]. Бұл күту спортшының жарыс әрекетінде неғұрлым айқын көрінеді.

Адамның мінез-құлқының себептерін зерттеу кезінде жеке және ситуациялық факторларды толығымен ажыратуға бола ма деген сияқты проблемалар көп кездеседі. Жағдайсыз әрекет ететін субъект субъектісіз жағдай сияқты мүмкін емес, жағдайды қабылдау және түсіну ақпаратты өңдеудің жеке ерекшеліктеріне негізделген нақты мінез-құлықтың нәтижесі болып табылады. Бұл түсінікпен кезкелген мінез-құлық өзара әрекеттесудің екі жақты үздіксіз процесінде еруі керек .

Адамның жағдаймен, оның ішінде бәсекеге қабілетті жағдаймен өзара әрекеттесуі адамның жағдайға және жағдайдың адамға қатысына өзара әсер ету процесі ретінде қарастырылуы керек. Субъектінің іс-әрекеттері жеке айнымалыларды, яғни қасиеттер, күйлерді өзгертетін ситуациялық өзгерістерге әсер етеді. Нәтижеде үздіксіз өзара әрекеттесу мен қайта құрудың циклдік процесі жүреді, онда субъект, қызмет және жағдай бір-бірін анықтайды. Бұл жағдайда адамның спортпен айналысуға деген мотиві пайда болады.

Д. Мангнуссон мен М. Эндлер өзара әрекеттесу және өзара әсер ету мәселесін зерттей отырып, келесі ережелерді ұсынды:

- нақты мінез-құлық – бұл өзара әрекеттесудің үздіксіз көп бағытты процесінің қызметі немесе жеке тұлға мен оған кіретін жағдайлар арасындағы байланыстың кері жағы;

- бұл процесте жеке адам өз мақсаттарын көздейтін, белсенді әрекет жасайтын инициатор болып табылады;

- өзара әрекеттесудің жеке жағында мінез-құлықтың маңызды себептері когнитивті және мотивациялық факторлар болып табылады;

- жеке адам үшін маңызды болып табылатын жағдайдың себебін шешетін жағдайда психологиялық мән маңызды болып табылады [129].

Өзара әрекеттесу процесінің осы түсінігіне сәйкес, адам өзінің жеке көзқарастарына сәйкес қолма-қол мәселені іздейді және тіпті қалыптастырады деген қорытындыға келеміз. Бұл спорттық жарыстың оның қатысушылары мен көрермендеріне әсерінің мәні болып табылады.

Мотивация, күрделі білім, оның ішінде: қажеттіліктер, мотивтер, эмоциялар, дүниетаным, адамның өзі туралы идеялары, қоршаған орта мен салдардың өзгеруін болжау, жалпы психологиялық сипаттағы басқа адамдардың күтілетін бағасы ретінде көрінеді.

Р.З. Шайхтдинов спортшылардың мотивациясының күші мен күш-жігерінің көрінісін зерттеген кезде мотивацияның күші мен ерікті күш-жігердің тиімділігі арасындағы қиындықтарды жеңу процесінде тікелей байланыс бар екенін көрсетті. Оның ойынша күшті күш-жігердің тиімділігіне қол жеткізу үшін белсенді мотивацияның ынталандырушы рөлі сыртқы көзқарастың ынталандырушы рөліне қарағанда күшті болуы керек [130].

Мотивацияны анықтау кезінде оның динамикалық және мазмұндық жақтарының бірлігі туралы ереже алынады. С.Л. Рубинштейн мотивация туралы былай деп жазды: «Мотивация – бұл психика арқылы жүзеге асырылатын детерминация. Мотивация – бұл оның шағылысу процесі арқылы адамның іс-әрекетін субъективті анықтау. Оның мотивациясы арқылы адам әрекет ету контекстіне енеді» деп анықтама береді [131].

Мотивация – бұл тұлға құрылымындағы жетекші элемент, оның барлық құрылымдық түзілімдеріне енеді: тұлғаның бағыты, мінезі, эмоциясы, қабілеттері, психикалық процестері. Мотивацияның эмоциялармен байланысы өте маңызды болады [132].

Адамның әлемге эмоционалды-құндылық қатынасы, бағалау қатынастары адам үшін маңызды сәттерді білдіреді және енжар-эмоционалды процестер,

тәжірибелер, белсенді, тиімді, өзекті мотивациялық процестер дамитын саланы құрайды. Мінез-құлықты ынталандыру эмоционалды саладан тыс мүмкін емес. Бұл адамдарды спортқа тарту, жарыстарға қатысу кезінде эмоциялардың маңыздылығын көрсетеді.

Қабілеттер мотивацияның көрінісімен байланысты болады. Олар мотивациялық саланы анықтайды және оның әсерін мазмұнды, динамикалық тұрғыдан сезінеді. Адамның сапалық құрамы мен функционалдылық деңгейі әдетте тиісті қажеттіліктер мен мүдделердің қалыптасуын анықтайды.

Әр адамға белгілі бір қажеттіліктер тән, олар іс-әрекеттің алғышарты және оның қызмет көзі болып табылады. Мотивті нормалау адамның қажеттіліктерін белгілі бір іс-әрекеттің мүмкіндіктерімен және ерекшеліктерімен байланыстыру негізінде жүреді. Бұл жағдай адамдарды спорттық жарыстарға тарту кезінде өте маңызды болып табылады.

Адамның белсенділігін ынталандыратын мотивация мен мотив айтарлықтай айырмашылыққа ие. Мотивация – бұл мотивке қарағанда көлемді психологиялық категория және іс-әрекеттің «көктемі» деп саналады. Бұл – спортшыны ұзақ уақыт, жылдар бойы спортпен шұғылдануға, жетілуге жетуге итермелейтін мотивация [133].

Мотивацияға қарағанда мотив тар мағынаға ие. И.А. Джидарянның пікірінше, мотивте психологиялық мазмұн, адамның мотивация процесі дамитын ішкі фон жазылады. Мотив басым қажеттілікті қызметтің құрамдас бөліктерінің бірімен байланыстыру негізінде құрылуы мүмкін. Мотивацияны қалыптастыру – бұл субъект-объектілік қатынастар кешенің, оның ішінде қызмет тақырыбын қамтитын күрделі процесс [134].

Қарым-қатынас мәселесіне қатысты, оның ішінде спорттық қызметке байланысты іргелі зерттеудің бірі – В.А. Зобковтың зерттеулері. Автор шұғылданушылардың спортқа деген қарым-қатынас түрлерін анықтап, жеке ерекшеліктерін ескере отырып, олардың қалыптасуын басқару мүмкіндіктерін көрсетті. Ғалымның оқушылардың дене шынықтыруға деген ынтасын зерттеуге және қалыптастыруға арналған келесі зерттеулері қарым-қатынастың әлеуметтік-барабар; әлеуметтік-жеткіліксіз; субъективті-теріс; субъективті емес түрлерін анықтауға мүмкіндік берді

Зерттеу жұмысының бір саласы оқушылардың мотивтерін зерттеуге арналған. Бұл жерде оқушылардың мотивациялық саласының іс-әрекет деңгейіндегі субъект-объектілік байланыс ретіндегі шешуші рөлі туралы алған мәліметтерді, іс-әрекетке деген көзқарас тұрғысынан оқушылардың мотивациялық саласы туралы психологиялық білімді әртүрлі жас кезеңдеріндегі түрлі мотивтердің арақатынасы туралы мәліметтермен толықтырады. Автор адамның әлеуметтік пайдалы іс-әрекеттің субъектісі ретінде іс-әрекетке әлеуметтік-барабар көзқарасымен сипатталатындығын көрсетеді. Жеке тұлға үшін, беделді өзін-өзі танудың субъектісі ретінде, қызметке деген қарым-қатынастың әлеуметтік жеткіліксіз түрі сипатталады, оның құрылымында жеке беделді өзін-өзі растау қажеттілігі басым болады.

Сондай-ақ, осы сала бойынша ғылыми еңбекте жас спортшылардың мотивациясы мен өзін-өзі бағалауы жас спортшылардың бәсекеге дейінгі дайындығын сәтті жүзеге асыруға мүмкіндік беретін дайындық жағдайының маңызды факторлары екенін көрсетті [135].

Т.С. Сусикова спорттық мектеп оқушыларының спорттық мотивациясын зерделеу кезінде:

– жаңадан келген спортшылардың мотивациясы жоғары білікті спортшыларға қарағанда әртүрлі екендігін;

– жоғары білікті спортшыларда белгіленген мотивтердің ерекшеліктері олардың әлеуметтік бағыты болып табылатынын атап өтті [136].

Жоспарланған жарыс күнтізбесі, шебер ұйымдастырылған жаттығу процесі спорттық мотивацияға оң әсер етеді. Спорттық нәтиже мен мотивация арасындағы байланыс әртүрлі болады.

Жоғарыда спорттық іс-әрекеттерді ынталандыру бойынша жүргізілген зерттеу жұмыстары спортпен шұғылданудағы мотивацияның жоғары маңыздылығын көрсетеді.

Агрессия. Көптеген АҚШ, Голландия, Канада, Германия, Ресей және т.б. сияқты елдерде спорттық жарыстар көбінесе төмен талғамға сәйкес келетін жағымсыз формаларға ие болады. Спорттық жарыстың маңыздылығы, «агрессивтілік» сияқты әлеуметтік кемшіліктерді емдеу құралы ретінде асыра айтылған. Спорттық жарыстар адамзат жасаған күрестің бір түрі болып табылады, жарыс барысында оның мүшелері көбінесе өздерінің агрессивтілігін байқатып отырады. Сонымен бірге, агрессивтілік спорттық жарыстың қозғалтқышы екенін көрсетеді.

Бұған қарама-қарсы ұстанымды спортқа қатысы жоқ мән-жайлардан туындаған басқа адамдарға қатысты агрессивті ниеттер спорт жарысына қатысқаннан немесе оған қатысқаннан кейін әлсіремейді деп санайтын зерттеушілер ұстанады. Енжар да, белсенді де спортқа қатысу, егер ол жеткілікті күшті болса және жеткілікті күш тітіркенуден туындаса, адамдардың агрессивтілігін төмендетпейді [137].

Зерттеушілер спорттың мәні мен агрессивтілікке қатысты осындай көзқарастарды сынға алып, адамның агрессивтілігін қамтамасыз ететін клапан рөлін атқаратын спорттық жарысты түсіну ғылымға қарсы және реакциялық деп санайды. Агрессивтілік – бұл оң баға берілмейтін адамның мінез-құлқын сипаттайтын көріністер кешені.

Сондай-ақ, спорт мәдениеттің белгілі бір формасы және мәдени іс-әрекеттің бір бөлшегі ретінде адамның дене және психикалық қасиеттерінің дамуы мен көрінуіне ықпал ететін айқын бәсекелестік принципке ие. Жарыс – бұл әлеуметтік құбылыс, онсыз спорттың болуы мүмкін емес. Сондықтан спорттың өзін ішінара жарыстардың жұмыс істеуі мен дамуын қамтамасыз ететін қызмет ретінде қарастыруға болады.

Спорттық жарыстарды өткізу мәдениетін арттыру спорт түрлерін таңдауда, спорттық-бұқаралық іс-шаралардың күнтізбелік жоспарын, жарыстар туралы ережелерді жетілдіруде және жарыстарды көрермендер, ойын-сауықпен

камтамасыз етуде көрінеді. Ойын-сауықты жақсарту үшін ойын-сауық бөлігін, көркемдік шығармашылық қызметтің элементтерін қоса отырып, қызметі белгілі бір спорт түрімен (би, балет және т.б.) байланысты әртістерді тарта отырып құрылатын жарыс бағдарламасының маңызы зор болады.

Спорттық жарыстың мәдениетін арттырудың бағыттары: жарыстардың атрибуты – эмблемалар, марапаттау материалы, тану белгілерінің жүйесі, кәдесыйлар, афишалар; жарыстарды бұқаралық ақпарат құралдарында жариялау деңгейі болып табылады [138].

Жарыстарды өткізу мәдениетін арттырудың маңызды саласы спорт ғимараттарын дайындау және безендіру болып табылады. Стадион, бассейн, спорт залы кіреберістерден, оларға кіруден басталады. Спорт ғимараттарын безендірудің екі түрі бар: тұрақты және нақты жарысқа. Осы дизайнның әрқайсысының өзіндік мазмұны мен мақсаты бар. Олардың басты мақсаты – адамдардың назарын аудару, олардың жағымды эмоцияларын ояту және спортқа деген қажеттіліктерін туғызу.

Стадиондарды, спорт залдарын, алаңдарды, бассейндерді көрермендермен тәрбие жұмысы орталықтарына айналдыруда жетістікке жету үшін халықтың әртүрлі топтарын спортпен жүйелі түрде айналысуға тарту тұрғысынан спорттық жарыстар өткізу мәдениетін неғұрлым жоғары деңгейге көтеру қажет.

Жарыстарды өткізу кезінде төрешілер аппаратын қалыптастыруға, олардың сыртқы түріне, жұмыстың анықтығы мен объективтілігіне; жарыс басталғаннан бастап жабылғанға дейін спорттық рәсімді сақтауға ерекше көңіл бөлінеді. Қазіргі уақытта елімізде Олимпиада ойындарынан бастап аудандық жарыстарға дейін спорттық жарыстар ұйымдастыруда үлкен тәжірибе жинақталған. Соңғы уақытта спорт ардагерлерін шығарып салу рәсімі кеңінен таралды, бұл спортшылардың ел алдындағы спорттық клубқа сіңірген еңбегі жоғары бағаланатынын көрсетеді [139].

Спорттық жарыстардың адамға әлеуметтік-психологиялық әсер етуіндегі ең бастысы – динамикалық және басқарушылық ретіндегі жарыс мәдениеті. Жарыс мәдениетінің артуымен адамдарды тәрбиелеу және оларды спортпен таныстыру құралы ретінде олардың тиімділігі артады. Жарыстың бұл элементінің маңыздылығы барлық деңгейде – клубтық жарыстардан бастап ел біріншілігі мен халықаралық деңгейдегі жарыстарға дейін орын алады.

Спорттық жарыстардың мәдениеті спортшылар мен көрермендерге бірдей тиімді әсер етеді. Спортшылар үшін жеңімпаздарды объективті анықтау, әр спортшының жоғары нәтижеге жетуі үшін жақсы жағдайлар қажет. Көрермендер үшін ойын-сауық – бәсекелестік қызметтің эстетикасы. Жарыс мәдениетіне спорттық ғимараттар, снарядтар, спорттық формалар, құрал-саймандар және т.б. саласындағы ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктері әсер етеді.

Спорттық жарыс – бұл спортшылардың да, спортпен шұғылданбайтын адамдардың да назарын аударатын маңызды әлеуметтік құбылыс. Елдегі спорттық қозғалысты басқаруда спорттық жарыстар спорттық прогреске әсер ететін фактор ретінде әрекет етеді. Белгілі бір әлеуметтік жағдайларда спорттық

жарыстар жарыстарға қатысушыларға да, көрермендерге де тәрбиелік әсер етудің тиімді құралы болып табылады.

Қорыта келгенде, көрермендер үшін спорттық жарыс санаға әсер ететін, оған белгілі бір эмоциялар тудыратын көрініс ретінде әрекет етеді. Спорттық жарыстарға қатысу арқылы халықтың әртүрлі топтарын дене шынықтырумен және спортпен жүйелі шұғылдануға тарту проблемасын шешуде спорттық іс-әрекет субъектісінің белсенділігінде қозғаушы (түрткі) болып табылатын спорттық мотивтің маңызы зор [140].

Спорттық жарыстар дене шынықтыру мен спортты насихаттаудың пәрменді нысандарының бірі болып табылады. Дене мен қозғалыстың сұлулығы, спорттық күрес адамдарға дене бітімінің кемелді болуына деген ұмтылысын тудырады. Алайда, спорттық жарыстың әсері, адамдардың спортпен шұғылдануға деген құлшынысы, біздің ойымызша, әлі жеткілікті зерттелген жоқ. Осыдан келіп, жарыс арқылы көрермендер мен қатысушылардың дене жетілуіне қол жеткізу және басқа да жеке әлеуметтік маңызды қасиеттерді дамыту мақсатында жүйелі түрде спортпен шұғылдануға деген ынтасын қалай оятуға болады? Бұл зерттеу жұмысы осы мәселелерді шешуге бағытталған.

1.4 Ақтөбе облысына қатысты спорттық-бұқаралық іс-шаралар жүйесі қызметінің теориялық негіздемесі

Ақтөбе облысында дене шынықтыру мен спортты дамыту жүйесінің тиімділігін сипаттай отырып, аймақтың негізгі бағыттарын анықтайтын нақты жағдайларын көрсетпекпіз.

Дене шынықтыру және спорт саласы негізінен ашық жүйе болғандықтан, оның дамуы мен өзін-өзі дамуы көбінесе оның жұмыс істеуінің сыртқы жағдайларының өзгеруіне, сондай-ақ ішкі қарама-қайшылықтардың шешілуіне және оның құрылымдарының оңтайлы өзара әрекеттесуіне байланысты.

Спорт жарыстарының жүйесі спорттың барлық басқа элементтеріне айтарлықтай әсер ететін негізгі жүйелеуші және біріктіруші фактор болып табылады. Жетекші спорт теоретиктерінің негізгі еңбектерінде жарыс мақсат, құрал, әдіс және жаттығу моделі, спортты басқарудың қуатты тетігі ретінде түсіндіріледі.

Л.П. Матвеевтің спортқа тән антагонистік емес жарыс жағдайында адамның рухани және дене мүмкіндіктерін барынша іске асыруға арналған арнайы ұйымдастырылған жарыстың бағытын айқындап бергенін жоғарыда атап өткен болатынбыз. Бұдан кейін жарыстың жоғары тәрбиелік және гуманистік әлеуетін зерттеушілер В.С. Родиченко [141] мен Н.Н. Витизей өз жұмыстарында атап өтеді [142].

Спорттық жарыс теориясын зерттеген ғалым К. Heinila халықаралық жарыстың факторлық құрылымын анықтап, оны алты факторға бөледі:

- бірінші фактор – әділдік, бейтараптық, адалдық;
- екінші фактор – тартымдылық;
- үшінші фактор – қарым-қатынас;

- төртінші фактор – бейбітшілік;
- бесінші фактор – қатыгездік;
- алтыншы фактор – негативизм [143]. Көптеген спортшылар өткізілген жарыстарды оң сипаттамалар тұрғысынан бағалайды.

Дене шынықтыру мен спортты басқару жүйесін жетілдіру, оған қоғамды қосу, әкімшілік-командалық әдістерді әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық басқару әдістерімен алмастыру сияқты демократияландыру жолымен жүзеге асырылуы керек.

Дене шынықтыру мен спорттың дамуын басқаруда жергілікті дене шынықтыру ұйымдарының құқықтары мен өзін-өзі басқаруын кеңейту негізінде аймақтық қағидалардың басымдығына сүйенеді. Бұл ретте дене шынықтыруды дамытуды басқару осы маңызды әлеуметтік салада халықтың қажеттіліктері мен мүдделері неғұрлым толық іске асырылуы мүмкін және ол жергілікті дене шынықтыру және спорт комитеттерінде барынша шоғырландыру қажет.

Аймақтағы дене шынықтыру қозғалысын тиімді басқару үшін осы мәселені шешуге кедергі келтіретін негізгі факторларды ашу қажет. Біздің ойымызша, мұндай негізгі факторларға:

- дене шынықтыру қозғалысын басқарудың мемлекеттік құрылымын қайта құрудың тұрақты қаупі;

- аймақтық басқару құрылымына жүктелетін сәйкессіздіктерден дене шынықтыру және спорт бойынша жауапкершілік объективті мүмкіндіктерге (өзінің материалдық базасының, кәсіпорындар мен ұйымдар желісінің, мамандар тобының болуы) және қойылған қаржыландыру міндеттеріне сәйкес келеді;

- дене шынықтыру мен спортқа қатысты қаржыландырудың «қалдық қағидатының» болуының субъективті негізі болып табылатын бірқатар билік құрылымдары, басқару органдары және осы құрылымдар мен органдардың әртүрлі буындарының басшылары тарапынан дене шынықтыру мен спорттың әлеуметтік-экономикалық, сауықтыру рөлін жете бағаламау.

Аймақтық деңгейде дене шынықтыру-сауықтыру қозғалысын басқаруды жетілдіру мақсатында мынадай міндеттерді шешу қажет:

- мемлекеттік, қоғамдық және коммерциялық басқару органдарының дене шынықтыру және спорт саласындағы үйлесімді және үйлестірілген жұмысын қамтамасыз ету;

- аймақта уақыт талаптарына жауап беретін дене шынықтыру мен спортты дамытудың нормативтік базасын құру;

- дене шынықтыру мен спортты мемлекеттік басқарудың дербес органдарының тұрақтылығын сақтау. Оларды осы тәуелсіздіктен айыру, басқа салалық басқару органдарына бағындыру әрекеттері дене шынықтыру мен спорттың дамуын тежейді және кері қайтарады;

- дене шынықтыру мен спортты басқарудың мемлекеттік органдарына басқару және ұйымдастыру жұмыстарына қабілеті бар саланың үздік мамандарын тарту.

Сондықтан Ақтөбе облысының жеке субъектісінің дене шынықтыру және спорт жүйесінің дамуын анықтайтын факторлардың құрамын анықтау жүйелі көзқарас тұрғысынан шешілуі керек.

Жүйелік таным мыналарды қамтиды:

1. Қызмет объектісін (теориялық және практикалық) жүйе ретінде, яғни өзара әрекеттесетін элементтердің шектеулі жиынтығы ретінде қарастыру.

2. Жүйенің элементтері мен бөлімдерінің құрамын, құрылымын және ұйымдастырылуын анықтау, олардың арасындағы негізгі байланыстарды табу.

3. Жүйенің сыртқы байланыстарын анықтау, олардың негізгілерін оқшаулау.

4. Жүйенің қызметін және оның басқа жүйелер арасындағы рөлін анықтау.

5. Жүйенің құрылымы мен қызметінің диалектикасын талдау.

6. Жүйенің даму заңдылықтары мен үрдістерін анықтау.

Жүйе шындықтың нақты түрі бола отырып, үнемі тұрақты түрде қозғалыста болады және онда әртүрлі өзгерістер жүзеге асады. Алайда, ол әрқашан жүйені шектеулі бірлік ретінде сипаттайтын өзгеріске ие. Жүйені анықтаудағы маңызды мәселелердің бірі – жиынтықты бір жүйеге біріктіретін күштердің мәнін анықтау (жүйелер қалай қалыптасады, жұмыс істейді, дамиды, олардың тұтастығын қалай сақтайды, құрылымы, формасы, бір жүйені екіншісінен ажыратуға мүмкіндік беретін ерекшелігі).

Дене шынықтыру мен спорттың дамуына ықпал ететін көптеген факторларды 2 негізгі топқа топтастырылады (сурет 1):

- саланы дамытудың ресурстық негізін қамтамасыз ететін факторлар (материалдық-техникалық база және кадрлық әлеует),

- дене шынықтыру мен спортты дамытудың жалпы жағдайларын қалыптастыратын факторлар (әлеуметтік, экономикалық, саяси).

Осыған байланысты аймақтық басқару органдары қызметінің басым бағыты саланы дамытудың ресурстық негізін қалыптастыратын факторларды алып тастауда басқарушылық әсерді әзірлеу болып табылады.

Дене шынықтыру және спорт саласын дамытудың жалпы жағдайларын қалыптастыратын факторлар Ақтөбе облысының аймақтық саясатымен де, мемлекеттік саясатпен де анықталады.

Қоғамның дамуының экономикалық жағдайларын және оның қажеттіліктерін қанағаттандырудың экономикалық мүмкіндіктерін анықтайтын экономикалық факторлар құрамы жағынан әртүрлі. Тереңірек талдау үшін оларды жалпы және нақты факторларға топтастырған жөн.

Жалпы экономикалық факторларға экономикалық өсу қарқынын және аймақ экономикасының жалпы жағдайын сипаттайтын қоғамдық өмірдің барлық салаларына әсер ететінхалықтың жан басына шаққандағы табысы, жұмыссыздық деңгейі, инфляция және т. б. факторлар жатады.

Нақты экономикалық жағдайларға мемлекет тарапынан дене шынықтыру мен спортты дамытуға бөлінетін қаржының динамикасы, дене шынықтыру мен спорт қызметкерлерінің жалақы деңгейі, дене шынықтыру және спорт ұйымдарына салық жеңілдіктерін беру және т. б. жатады.

Сурет 1 - Дене шынықтыру мен спорттың дамуына себепші болатын факторлардың жіктелуі

Әлеуметтік орта факторлары кез-келген қоғамдық қозғалыстың, соның ішінде дене шынықтыру мен спорттың дамуын анықтайды.

Облыс халқы, әдетте, белгілі бір аумақта тұратын және белгілі бір дәрежеде дене шынықтыру және спорт қозғалысына қатыса алатын адамдардың шоғырлануын білдіреді. Халықтың құрылымының жыныстық және жас ерекшеліктері, тұрғылықты жері мен тығыздығы, федералды немесе республикалық орталықтан қашықтығы, ұлттық-мәдени мен этникалық дәстүрлер тұрғындарды жүйелі дене шынықтыру мен спортқа тарту мүмкіндігіне айтарлықтай әсер етеді. Бұл әртүрлі әлеуметтік-демографиялық топтардың: ерлер, әйелдер, жастар, зейнеткерлер, қала және ауыл тұрғындарының дене шынықтыру-спорт қозғалысы саласындағы өз

қажеттіліктерін іске асыру үшін әртүрлі мүмкіндіктерге ие болуымен түсіндіріледі. Халықтың негізгі әлеуметтік-демографиялық сипаттамаларын халық саны, егде жастағы адамдардың үлесі, әртүрлі жас топтарындағы халықтың денсаулық күйі, жұмыс істейтін әйелдер саны, жұмыссыздар саны құрайды.

Саланы дамытудың отандық және шетелдік тәжірибесі халықтың мәдени деңгейінің өсуі, материалдық әл-ауқаттың өсуі, сондай-ақ бос уақыттың болуы дене шынықтыру мен спортқа деген қызығушылықты арттырудың маңызды шарттарының бірі болып табылатындығын көрсетеді. Сондай-ақ, дене шынықтыру және спортпен шұғылданудың маңызды қатынасы халықтың салауатты өмір салтының қоғамдағы беделімен, халықтың әртүрлі топтары арасында дене шынықтыру мен спорттың танымалдылығымен, әр адамның өз денсаулығына деген жоғары экономикалық қызығушылығы болып табылады.

Бұл факторлар аймақтағы дене шынықтыру мен спортты дамытудың бастапқы алғышарттары ретінде әрекет етеді. Қоғамдағы экономикалық, саяси және әлеуметтік тұрақтылық әлеуметтік саланы, оның ішінде дене шынықтыру мен спортты тиімді мемлекеттік басқарудың маңызды шарты, сондай-ақ аймақ тұрғындарына дене шынықтыру-спорттық қызметтерді ұсынуда заңдылықты сақтаудың кепілі деп саналады.

Мемлекеттік басқару факторлары дене шынықтыру және спорт саласындағы мемлекеттік саясаттың төмендегідей басымдықтарымен айқындалады:

- мемлекеттік билік пен басқарудың тиімді жүйесін ұйымдастыру, дене шынықтыру мен спортты дамытуға мүдделі ведомстволармен, ұйымдармен, мекемелермен, қоғамдармен, одақтармен оңтайлы өзара іс-қимыл жасау;
- басқару органы аппаратының құрылымы мен мәдениет және спорт саласындағы оның кадрларының кәсіби біліктілігі және т.б.;
- саланы мемлекеттік қолдау және қаржыландыру;
- нормативтерді белгілеу;
- барлық деңгейдегі мамандардың біліктілігін арттыру жүйесінің болуы.

Дене шынықтыру мен спортты мемлекеттік қаржыландыру және қолдау саланы дамытудың маңызды шарттарының бірі болып табылады, ал дене шынықтыру-спорт ұйымдарының қаржы ресурстарының шектелуі олардың негізгі қызметі болып табылатын халыққа сапалы қызмет көрсетуді іске асыруда қиындықтар туғызады, қызметтер спектрінің мүмкіндіктерін шектейді.

Дене шынықтыру мен спортты дамытуды мемлекеттік қолдау тікелей де, жанама да тәсілдермен жүзеге асырылады.

Дене шынықтыру мен спортты мемлекеттік қолдаудың тікелей тәсілдеріне мыналар жатады: дене шынықтыру мен спортты дамытудың өңірлік бағдарламаларын әзірлеу және іске асыру; спорт ғимараттарын пайдалануға қаржылық қолдау көрсету; дене шынықтыру және спорт саласы үшін мамандарды даярлау, қайта даярлау және біліктілігін арттыру жүйесін құру және одан әрі дамыту; дене шынықтыру және спорт және спорт саласындағы мамандарға тікелей қаржылық көмек көрсету.

Дене шынықтыру-спорттық қызметшілер саласын қолдаудың жанама тәсілдері жеңілдікті салық салу, коммуналдық қызметтерді төлеуге жеңілдікті тарифтер, жеңілдікті шарттармен (балаларға, зейнеткерлерге, студенттерге) мүкәммал мен спорттық жабдықтар беру, халықтың әлеуметтік қорғалмаған топтарын, мүмкіндіктері шектеулі адамдарды және т. б. қолдау жөніндегі іс-шаралар жүйесі арқылы іске асырылады.

Дене шынықтыру мен спортты дамытуды басқару органдары жүйесі қызметінің маңызды бағыттарының бірі саламатты өмір салтын насихаттау жүйесін құру және халықтың дене белсенділігіне мотивациялық құрауышы мен қажеттілігін қалыптастыру болып табылады. Дене шынықтыру және спорт саласындағы үгіт-насихат іс-шараларының бүкіл жүйесінің түпкі мақсаты-дене шынықтыру және спортпен айналысуға әртүрлі әлеуметтік, этникалық топтардың мүмкіндігінше көп өкілдерін тарту, сондай-ақ салауатты өмір салтына белсенді қатысқан, жеке таңдау басымдықтарын ескере отырып, қозғалыс белсенділігінің белгілі бір түрлерін игерген адамдардың мотивациясы мен қызығушылығын ынталандыру және қолдау.

Қазіргі уақытта насихаттың үш негізгі бағыты анықталды. Оларға:

– халықтың дене шынықтыру және спорт түрлерінің сауықтыру мүмкіндіктері туралы хабарлары болуын арттыру;

– халықты дене шынықтырумен және спортпен шұғылдануға ынталандыратын танымдық және ойын-сауық бағдарламаларын бұқаралық ақпарат құралдарында жүйелі түрде насихаттап отыру;

– жастар мен жұмысшылардың негізгі контингентінде спорттық өмір салты имиджінің беделін қалыптастыру жатады.

Жүйенің дамуын қамтамасыз ететін факторлар үлкен қызығушылық тудырады. Оларға қорлы негізде қамтамасыз етудің үш кіші тобы кіреді. Олар:

1. сала мекемелерінің материалдық-техникалық базасы;

2. саланың кадрлық әлеуеті;

3. дене шынықтыру мен спортты мемлекеттік басқаруды қамтамасыз ететін ұйымдастырушылық-басқарушылық іс-қимылдар.

Сала мекемелерінің материалдық базасының тиімділігі:

- елді мекендерді дене шынықтыру-спорттық бағыттағы мекемелермен қамтамасыз ету дәрежесімен;

- спорт ғимараттарының тозу дәрежесімен;

- спорт ғимараттарының жүктелу дәрежесімен;

- спорттық жабдықтардың, құралдардың жеткіліктілігімен анықталады.

Саланың мамандар әлеуеті мамандардың біліктілік деңгейін, кадрлармен қамтамасыз етілу деңгейін, кадрлардың тұрақтамау дәрежесін сипаттайды.

Басқа маңызды факторларға дене шынықтыру жүйесін мемлекеттік басқарудың сапасы жатады, ол мемлекеттік басқарудың басымдықтарын таңдау мен негіздеуден, нормативтік базаны белгілеуден, мемлекеттік қолдау мен қаржыландырудың деңгейі мен сипатынан, сондай-ақ қоғамда дене шынықтыру мен спорт құндылықтарын насихаттаудың оңтайлы жүйесінен тұрады.

М.И. Золотовтың (2008) пікірінше, спортты басқарудың өңірлік моделі

әкімшілік орталықтандырылған жүйенің белгілеріне ие, бірақ ол аймақтардың өзіндік даулы саясатын әзірлеудегі дербестігіне мүмкіндік береді, алайда оның мазмұнында дене шынықтыру мен спортты дамытудағы нақты бағыттар жоқ [144].

Халық шаруашылығы салаларының жіктелуіне сәйкес дене шынықтыру мен спорт саласы «Денсаулық сақтау және дене шынықтыру» атты материалдық емес өндіріс саласының ажырамас бөлігі болып табылады.

Сонымен бірге, егер біз саланың келесі негізгі анықтамасын: «сала - бұл өнімнің, өндіріс технологиясының, негізгі құралдардың, жұмыс істейтін және қанағаттандырылатын қажеттіліктердің кәсіби дағдыларының ортақтығымен сипатталатын кәсіпорындар мен ұйымдардың жиынтығы» деп қарастыратын болсақ [145], онда дене шынықтыру мен спортты Қазақстан республикасының ұлттық экономикасының тәуелсіз саласына бөлудің негізділігін мойындау керек. Бұл қорытынды келесі жағдайларға байланысты.

1. Дене шынықтыру және спорт пайдаланылатын еңбек құралдарының жалпы ерекшеліктерімен сипатталады. Айта кетерлігі, мамандар спорт ғимараттарының енжар және белсенді қорларының жеткілікті егжей-тегжейлі жіктелуін жасады. Дене шынықтыру және спорт қызметтерінің бірде-бір түрі мамандандырылған үй-жайда арнайы техникалық жарақтандырусыз ұсыныла алмайды.

2. Дене шынықтыру және спорт саласы қызметкерлерінің еңбегі ерекше сипатымен маңызды. Дене шынықтыру және спорт саласында жұмыс істейтін мамандар дене сипаттамалары мен мүмкіндіктерін жақсарту мақсатында адаммен немесе ұжыммен жұмыс істейді. Осы қызмет саласындағы қызметкерлерге қойылатын талаптарға сәйкес, олар белгілі бір деңгейдегі құжатпен расталған біліктілікке ие болуы керек.

3. Үшіншіден, дене шынықтыру мен спорт қызметі – бұл арнайы стандарттар бойынша қалыптасатын және бірқатар нормалар мен стандарттарға сәйкес келетін тәуелсіз өнім.

Дене шынықтыру және спорт саласын басқарудың тиімділігіне анықталған теріс факторлардың әсері нәтижесінде мынадай мәселелер туындайды:

– аймақтық деңгейде дене шынықтыру мен спортты, әсіресе бұқаралық спортты дамыту үшін алғышарттар жоқ, өйткені аймақтық деңгейде қалыптасқан аймақтық пен жергілікті басқару органдары құқықтық және ұйымдастырушылық-басқарушылық қорды толық пайдалана алмайды;

– қаржы ресурстары көбінесе экономикалық тұрғыдан негізсіз, сонымен қатар бақылау жүйесі жоқ болғандықтан жоғары жетістіктер спортына жіберіледі, бұл өз кезегінде қаражаттың мақсатты жұмсалыуына әкеледі;

– дене шынықтыру-спорт ғимараттарының көпшілігі, сондай-ақ оларға бекітілген құрал-жабдықтар ескірген және жөндеу мен қайта жабдықтауға айтарлықтай күрделі қаржы салуды талап етеді, көптеген алаңдар мақсатына сай пайдаланылмайды;

– ғылыми-ақпараттық ресурстарды пайдалану өз мәнінде емес, қаржыландырудың жеткіліксіздігі салдарынан спорт саласындағы ғылыми

қызмет бірнеше зерттеулермен ғана шектелген, халық, спорт ұйымдары және басқару органдары арасында ақпаратты тарату инфрақұрылымы құрылмаған;

– еңбек қорын даярлау және қайта даярлау жүйесі нарық талаптарына сәйкес келмейді, сондықтан мамандарға үлкен қажеттілік болған жағдайда спорттық ұйымдар мен мекемелер штатты білікті кадрлармен толықтыра алмайды.

Бұл мәселелер көбінесе бұқаралық спорттың өңірлік деңгейдегі, яғни спорт пен оның жекелеген түрлерін дамытудың аумақтық шарттары қалыптасатын мезо-деңгейдегі даму жағдайын айқындайды. Ақтөбе облысында бұқаралық спортты ресурстық қамтамасыз етуді қалыптастырудың факторларын ескере отырып, мыналарды атап өткен жөн.

Бұқаралық спорттың даму шарттары мен жағдайы, сондай-ақ оның ресурстық қамтамасыз етілуі Қазақстан Республикасының аймағына байланысты айтарлықтай ерекшеленеді. Отандық және шетелдік тәжірибе көрсеткендей, аймақтар өздерінің ерекшеліктерін, географиялық, климаттық, әлеуметтік-экономикалық және ұлттық-этникалық ерекшеліктерін ескере отырып, бұқаралық спортты дамытуды қолдаудың әртүрлі түрлерін таңдаған кезде, жағымды сипатта болады.

Алайда, Қазақстанның кейбір жерлерінде аймақтық стратегияның болмауына байланысты бұқаралық спортты дамыту мәселелеріне мүлдем мән берілмеді, ал басқа аймақтарда бұл әлеуметтік дамытудың маңызды құралдарының бірі болып табылады.

Сондықтан бұқаралық спортты дамытудың бірыңғай деңгейіне қол жеткізуге мүмкіндік беретін іс-шаралар ерекше маңызға ие.

Сонымен қатар, ДШС саласын басқарудың қолданыстағы схемасы мемлекеттік органдардың өкілеттіктерін - тігінен де, көлденеңінен де нақты ажыратуға мүмкіндік бермейді, бұл қызметтердің қайталануына әкеледі, мысалы, аймақтық және жергілікті ұйымдар бұқаралық спортты дамытуға, сондай-ақ басқару аппараттарының жеткіліксіз кеңеюіне және қаражатты мақсатты пайдаланбауға арналған әуесқой спортшыларды даярлау мәселелерімен айналысады.

Сондықтан, ең алдымен, дене шынықтыру және спортты басқару тұжырымдамасын әзірлеу ұсынылады, ол, біздің ойымызша, аймақтық белгілері бойынша да, құзыреттілікті бұқаралық спортқа немесе жоғары жетістіктер спортына жатқызу белгілері бойынша да басқару қызметін бөлуге негізделуі керек. Айта кету керек, дене шынықтыру және спортты дамытудың жалпы тұжырымдамасы аясында, дене шынықтыру мен спорттың жалпы дамуын қамтамасыз ететін негізгі құбылыс ретінде бұқаралық спорт саласын дамытудың тұжырымдамалық негіздерін, стратегиясын әзірлеу қажет.

Мезодеңгейде, яғни өңірлік немесе жергілікті деңгейде, бұқаралық спортты дамытуды айқындайтын негізгі фактор аймақ әкімшілігінің қарым-қатынасы және оның аймақтың әлеуметтік саясатындағы бұқаралық спорттың орны мен маңыздылығын түсінуі болып табылады. Қолданыстағы заңнамаға сәйкес бұқаралық спорттың ресурстық базасын қалыптастыруда негізгі рөл

өңірлік билік органдарына берілетіндіктен, бұқаралық спорттың даму динамикасы олардың саясатына байланысты.

Шетелдік тәжірибе бұқаралық спортты дамытуда, әсіресе ресурстық базаны қалыптастыру бөлігінде жетекші рөлді жергілікті басқару органдары атқаратынын көрсетеді.

Сонымен, шетелде әртүрлі ұйымдастырушылық-экономикалық тетіктердің арқасында, біріншіден, халықтың барлық санаттарына қызмет көрсететін жоғары өңірлік және бағалы қол жетімділігі бар дене шынықтыру-спорттық бірлестіктер желісін құруды қамтамасыз етеді, екіншіден, халықпен жұмыс істейтін қызметкерлердің жұмыс орындарына қолдау көрсетіледі; үшіншіден, ақпараттық шаралар ұйымдастырылады және қолдау көрсетіледі, өңірдің бұқаралық спорт саласы бойынша ақпараттық инфрақұрылымы құрылады.

Аймақтық тәжірибе көрсеткендей, Қазақстан Республикасында бұл жағымды факторларды аймақтық әкімшіліктер өте аз пайдаланады. Статистикалық деректерге сәйкес, олардың тек кейбіреулерінде ғана бұқаралық спорт секторына белсенді қолдау көрсетіледі.

Өзара іс-қимыл факторының әсері саланың қорын неғұрлым оңтайлы және жедел пайдалануға мүмкіндік беретін ақпараттық инфрақұрылымның жай-күйімен айқындалады.

Макро - және мезо деңгей факторлары бұқаралық спорттың төменгі – микро деңгейдегі, яғни әртүрлі меншік нысандарындағы дене шынықтыру-спорт ұйымдарының даму жағдайын анықтайды.

Микро деңгейде бұқаралық спортты дамыту көптеген ерекшеліктерге байланысты, олардың ішінде мыналарды ерекше атап айтуға болады:

- бұқаралық спорт қызметтерінің жоғары капитал сыйымдылығы ұсыну мүмкіндігін шектейтін қызмет бағаларында көрінуі;

- жоғары урбанизация жағдайында муниципалдық білім беруді басқару үшін айтарлықтай проблемалар туғызатын маңызды аудандарды бөлу қажеттілігі;

- жоғары білікті мамандарды шұғылданушылармен жұмыс істеуге тарту қажеттілігі;

- ақпараттың едәуір ауқымын, оның ішінде дамыған ақпараттық инфрақұрылымды өңдеу қажеттілігі.

Нәтижесінде, бұқаралық спорт қызметтерінің ерекшеліктері мемлекеттік немесе басқа қолдау болмаған кезде халықтың оларды сатып алу мүмкіндігін шектейді, өйткені олардың өзіндік құны жоғары болады.

Көптеген ғалымдардың зерттеу нәтижелері бұқаралық спортты дамытудың шешуші факторлары оның кадрлық және материалдық-техникалық жағынан қамтамасыз етілуі, яғни капиталды көп қажет ететін ресурстардың болуы екенін атап көрсетеді [146].

Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, фитнес-клубтардың жетістігі үш фактормен анықталады. Олар: оқу бағдарламаларын жетілдіру, спорттық жабдықтардың неғұрлым жетілдірілген және бағдарланған бағдарламаларын қолдану және егде жастағы адамдардың белсенділігінің артуы.

Қазақстан Республикасында дене шынықтыру мен бұқаралық спорт түрлерін тұрақты дамыту мәселелері дене шынықтыру мен спортты дамытудың 2011-2015 және 2016-2020 жылдарға арналған салалық бағдарламасының мақсаттарына сәйкес қойылды [147].

Заманауи ғылыми тәсілдер мен биопедагогикалық технологияларды пайдалану ұлттық спорт түрлері сабақтарының салауатты өмір салтына, организмнің резервтік мүмкіндіктеріне әсерін ғылыми негіздеуге, сол арқылы жастардың денсаулықты сақтауға деген қызығушылығын арттыруға, ұлттық дене шынықтыру және спорт құралдарымен айналысатын белсенді ұзақ өмір сүруін ұзартуға мүмкіндік береді.

Кез келген қоғамдағы ең жоғары құндылық – бұл адамның денсаулығын сақтау және оны аурусыз өмір сүру ұзақтығын ұзарту үшін сақтау. Адамдардағы ауруларға генетикалық бейімділік адамнан қалыпты дене белсенділігімен айналысу арқылы аурудың қауіпті факторларын алып тастауды талап ететіні белгілі, бұл халықтық ойындар мен дене шынықтыру түрлерін қолдану арқылы мүмкін болады. Бірақ бұл процеске ата-аналар, мұғалімдер, дене шынықтыру мұғалімдері, жаттықтырушылар, нұсқаушылар, фитнес жаттықтырушылары қатысуы керек, оны практикада қолдануға басшылық ету үшін модельдік деңгейлермен расталған терең ғылыми-әдістемелік ақпарат болуы қажет. Ол үшін дәрістердің бейнежазбалары, ұлттық спорт түрлерінің ағзаға әсері, денсаулық жағдайы туралы әдістемелік сабақтардың болғаны жөн. Оңтайлы қозғалыстардың жүйелі қайталануымен, салауатты өмір салты және қимыл белсенділігінің әдеті мен қажеттілігіне айналатын дененің денсаулығын сақтайтын, жаттықтыратын білім мен факторлар туралы халықтың хабардарлығы мен сауаттылығы арқылы тәрбиеленетін дағдыларды қалыптастыру үшін, әртүрлі жас топтарына арналған ұсыныстар әзірленуі керек [148].

Бұқаралық спортты дамытуға кедергі келтіретін маңызды мәселе дене шынықтыру-спорт ғимараттарының желісінің әлсіз материалдық-техникалық жай-күйі, сондай-ақ спорттық жабдықтың, мүліктердің техникалық тозуына, күрделі салымдар мен жөндеуді талап ететін нысандардың өздерінің қанағаттанғысыз жай-күйіне байланысты оларды пайдалану тиімділігінің төмендігі болып саналады.

Сондықтан халықты дене белсенділігімен айналысуға жаппай тартуға қол жеткізу үшін дене шынықтыру-спорттық ғимараттардың кадрлық, ақпараттық және капиталды негізгі қорының өзіндік құнын төмендетуге мүмкіндік беретін шаралар қажет. Осыған байланысты, біздің ойымызша, бұқаралық спортты қорын қамтамасыз ету жүйесінің базалық қағидаларын қайта қараған жөн болады.

Халықаралық спорт сарапшыларының деректері бойынша мемлекетте спортты дамытудың табыстылығын, тиімділігін анықтайтын объективті факторлардың қатарына [149]:

- жеке тұлғаның қажеттіліктерін қамтамасыз ету (бос уақытты өткізу, ойын-сауық, жаман әдеттерден арылу, әртүрлі мәселелерден алшақтату және т. б.);

- ұлттың денсаулығын сақтау және спортты көптеген жұқпалы емес аурулардың алдын алу құралы ретінде қабылдау;

- әртүрлі халықаралық жарыстарда елдің оң имиджін және ұлттық беделін бекіту және нығайту (саяси қызмет);

- халықты қоғамда үстемдік ететін идеология рухында тәрбиелеу (идеологиялық қызмет);

- ұлтты біріктіру және қоғамдық тәртіпті сақтау (әлеуметтендіру функциясы);

- халықаралық қатынастарды жақсарту (халықаралық қызмет);

- Отанды қорғау және елдің қорғаныс қабілетін нығайту (геосаяси әскери қызмет);

- ұйымдар мен мекемелерде еңбек өнімділігін арттыру, тәртіпті нығайту және сырқаттанушылықты төмендету (экономикалық қызмет) жатады.

Бұл факторлар объективті және мемлекеттік спорт саясатын анықтайды. Мемлекеттегі спорттың белгілі бір объективті қызметін басым іске асырудағы мемлекеттің басымдықтары қоғамдық-саяси жүйеге және тұтастай алғанда елдің немесе оның жекелеген субъектілерінің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейіне байланысты болады.

Бірінші тарау бойынша тұжырым

«Дене шынықтыру және спорт саласындағы өңірлік жарыс қызметін басқарудың теориялық-әдіснамалық негіздері» атты бірінші тарау бойынша аймақтық спорт жарыстарының мәселелері бойынша отандық және шетелдік әдебиеттерге талдау жасалды. «Спорттық-бұқаралық іс-шаралар», «өңірлік жарыс қызметі», «дене шынықтыру және спорт саласындағы өңірлік жарыс қызметін басқаруды дамыту» ұғымдарының мәні нақтыланды, маңызы сараланып, зерттеу дәрежесі айқындалды. Спорт жарыстарының пәні, мазмұны және қызметінің ерекшеліктері талданып көрсетілді. Өңірлік спорттық жарыстарды басқару қызметін дамытудың теориялық-әдіснамалық негіздері айқындалды, философиялық және әлеуметтік-психологиялық негіздері талданды. Талдау барысында келесідей тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді:

– спорттық жарыс – бұл спортшылардың да, спортпен шұғылданбайтын адамдардың да назарын аударатын маңызды әлеуметтік құбылыс;

– елдегі спорттық қозғалысты басқаруда спорттық жарыстар спорттық прогреске әсер ететін фактор ретінде әрекет етеді;

– белгілі бір әлеуметтік жағдайларда спорттық жарыстар оларға қатысушыларға да, көрермендерге де тәрбиелік әсер етудің тиімді құралы болып табылады;

– қазіргі жағдайда жарыстар мәселесін зерттеуге көп көңіл бөлінуде және спорттық жарыстар жүйесін жетілдіру үшін қомақты жұмыстар атқарылуда,

спорттық жарыстарды ұйымдастыру және өткізу инновациялық тәжірибеге енгізу;

– спорт жарыстарының мәселелерін шешу барысында, спортшылардың мінез-құлық мәдениетіне және оқушылар мен көрермендер үшін қолайлы жағдайлар жасауға маңызды орын беру.

Бұл жайттар зерттеу жұмысының келесі тарауларында көрініс табатын болады.

2 ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІ МЕН ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУЫ

2.1 Зерттеу әдістері

Алға қойылған міндеттерді шешу бірқатар әдістермен жүзеге асырылды, атап айтқанда: ғылыми және ғылыми - әдістемелік әдебиеттерге салыстырмалы түрде сараптама жүргізу және жинақтау, педагогикалық бақылау, педагогикалық эксперимент, сауалнама, математикалық статистика әдістері.

Диссертацияда қойылған бірінші міндетті шешу үшін отандық және алыс-жақын шет елдік ғалымдардың *ғылыми-әдістемелік еңбектеріне және мерзімді баспасөздің материалдарына талдау* жасалынды. Онда спорттық спорттық-бұқаралық іс-шараларды ұйымдастыру мәселесінің жай-күйін зерделеуді; спорттық жарыстардың адамның дене шынықтырумен және спортпен шұғылдануға деген көзқарасын қалыптастыруға әсерін талдауды; спорттық-бұқаралық іс-шараларға қатысу мотивациясын зерделеуді; жарыстарды әлеуметтік құбылыс ретінде зерделеуді; спорттық жарыстарды өткізу мәдениетін зерделеуді; спорттық-бұқаралық іс-шараларды басқару нысаны пен көрініс ретінде қарауды көздеді. Ақтөбе облысына қатысты спорт жарыстарының жүйесін дамыту үшін Қазақстан Республикасының, өңірлік деңгейі алынды. Ғылыми-әдебиеттерді талдау біздің зерттеу жұмысымыздың негізгі бағытын анықтауға мүмкіндік берді, осы мәселе бойынша жарық көрген ғалымдардың оқулықтары, оқу құралдары, монографиялары, ғылыми мақалалары, авторефераттары мен диссертациялары талданды.

Зерттеу барысында барлығы 160 әдеби дереккөз талданды. Сараптама жүргізу кезінде әрбір ғылыми және ғылыми-әдістемелік еңбектен тақырыпқа қатысты материалдар қарастырылды. Жүргізілген талдау және алынған нәтижелерді жалпылау спорттық жарыстарды жоспарлау мен ұйымдастыру саласындағы шешілмеген мәселелерді анықтауға, мәселені зерттеудің тәсілдерін негіздеу мен тиісті зерттеу әдістерін таңдауға мүмкіндік берді.

Сауалнама және сұхбат. Бұл әдіс осы зерттеуде келесі мәселелерді шешу үшін қолданылды:

- 1) спортпен айналысу мен жарыстарға қатысу себептерін зерделеу;
- 2) спортпен шұғылдану мен жарыстарға қатысу кезінде мақсаттарды анықтау;
- 3) спорттық жарыстарға қатысудың эмоционалды және тұлғаның мотивациялық-қажеттілік саласы;
- 4) жарыс қызметінің нәтижелілігін айқындау;

Жарыстарға деген қарым-қатынасты зерттеу барысында біз негізгі құрамдас бөлімдері сипатталған. Ол сипаттамалар:

- 1) басым мотивация;
- 2) мақсатты жетілу;
- 3) өзін-өзі бағалау;
- 4) табысқа деген сенімділік;
- 5) атқарушылық операцияларды жұмылдыру және белсендіру әсері;
- 6) жарыс қызметінің өнімділігі деп бөленеді.

Жарыстарға деген қарым-қатынасты зерттеу үшін олардың қатысушыларына сауалнама таратылды. Сауалнаманың мазмұны субъектінің келесі сипаттамаларын анықтауға мүмкіндік берді:

- 1) мотивация;
- 2) мақсатты жетілу;
- 3) эмоциялар;
- 4) өзін-өзі бағалау;
- 5) табысқа деген сенімділік;
- 6) жарыс қызметінің өнімділігі (нәтижелілігі).

Тақырыптың осы сипаттамаларының жиынтығы оның жарысқа деген қарым-қатынасының түрін көрсетеді.

Аталған мәселелерді шешу үшін әзірленген сауалнаманың көмегімен облыстың екі ауданының спорттық-бұқаралық іс-шараларға қатысушыларына сауалнама жүргізілді (қосымша Ә).

Адамдарды спортпен шұғылдануға итермелеген себептер көрсетілді (кесте 5. Жетекші немесе ең ықпалды деп себептер: денсаулықты нығайту, дене қасиеттерінің даму деңгейін арттыру, қозғалыстарға табиғи қажеттіліктерді айтуға болады. Бұл себептер барлық жас топтарына тән болады.

Кесте 5 - Спортпен шұғылдануға себеп болған жағдайлар (%)

Себебі	Шұғылданушылардың топтары			
	мектеп оқушылары	студенттер	спортшылар	тұрғындар
Денсаулықты нығайту	4,8	46,5	50,4	30,8
Дене қасиеттерінің даму деңгейін арттыру	50,4	58,6	40,8	40,3
Қозғалысқа табиғи қажеттілік	26,7	60,2	65,4	51,7
Басқалардың әсері	6,5	5,6	5,6	
Жарыстарды көрермен ретінде көру	10	18,6	5,6	3
Бірінші жарыстарда сәтті өнер көрсету	23,6	25,7	10,9	
Спортшылардың жарыстарда өнер көрсетуінің эстетикасы	3,3	15,2	5,5	8,3

Алайда, дене қасиеттерінің даму деңгейінің жоғарылауы сияқты себеп алғашқы топта және спортшыларда анағұрлым маңызды болып отыр. Бұл топтардың спортшылары жоғары спорттық даярлыққа ие және спорттық шеберлікті одан әрі арттыруға тырысады. Қимыл-қозғалыстарға табиғи қажеттілік, әсіресе зерттелген 2, 3, 4 топтың өкілдерінде айқын көрінеді. Бірінші топ өкілдері үшін бұл қажеттілік әлі жетекші болған жоқ.

Сауалнама нәтижелері көрсеткендей, жарыстарды көру және олардың эстетикалық жағы көптеген көрермендердің спортпен айналысуға деген ықыласын туғызды. Бұл жерде біз жарыстарды ұйымдастырудың кемшіліктері мен даярлық деңгейі түрлі адамдарды дене шынықтырумен және спортпен шұғылдануға тартудың жасырын мүмкіндіктерін көреміз.

Спорт командасындағы психологиялық күйді зерттеу үшін біз Ю.Л. Ханин ұсынған (1980) сауалнама шкаласын қолдандық (қосымша Б).

Бағытталған мотивация теориялары мотивациялық процесс үшін мотивацияның процедуралық теориялары деп аталады. Олар қажеттіліктердің болуын жоққа шығармайды, бірақ адамның мінез-құлқы көбінесе белгілі бір жағдайда оның қабылдауы мен күтуімен, сондай-ақ, өзі үшін қалаған нәтижеге жету үшін таңдаған әрекеттерімен анықталады деп санайды. Мотивациялық процесс келесі негізгі кезеңдерді қамтиды: міндеттер мен мүмкін сыйақыны анықтау, оларды қажеттіліктер мен мотивтермен салыстыру, белгілі бір мінез-құлықты дамыту, іс-әрекеттерді орындау және нәтиже алу. Ұйымда осы соңғы кезеңге жаңа міндеттерді шешу қажеттілігі туындайды және мотивациялық процесс алдымен басталады.

Зерттеу барысында сауалнама әдісінің көмегімен келесі жеке мотивациялық сипаттамалар анықталды:

Зерттеу барысында сауалнама әдісінің көмегімен келесі жеке мотивациялық сипаттамалар анықталды:

Спорттық мотивация. Мотивацияның қалыптасуы мен ерекшеліктерін зерттеу үшін келесі әдістер алынды:

Р.А. Пилюяның әдістемесі (1984) балуандардың спорттық мотивациясын зерттеуге арналған. Біз сауалнамаға қатысушылардың спорт түріне қатысты сауалнама сұрақтарының мазмұнына тиісті түзету жүргіздік және сауалнама нәтижелерін өңдеуді жүзеге асырдық. Сауалнама парағының бір нұсқасы 2-қосымшада ұсынылған. Сұраққа берілген жауаптар бес балдан бағаланды.

Спорттық мотивацияның құрылымы келесі негіздерді қамтиды:

– Екі факторды қамтитын ынталандыру негіздері. Бірінші фактор – K_1 - өзін-өзі растау, өзін-өзі көрсету, әлеуметтік қарызды орындау сияқты спортшының рухани қажеттіліктерін қанағаттандыруға деген негізгі бағытын көрсетеді. K_1 коэффициентінің мәні келесідей болып белгіленді. «Иә, өте маңызды» жауабы 5 баллмен бағаланды; жауап – «өте маңызды емес» - 3 балл; жауап – «онша маңызды емес» - 2 балл; «маңызды емес» - 1 балл. 1-ден 15-ке дейінгі сұрақтарға жауап беру кезінде баллдың сомасы 15-ке бөлінеді және K_1 коэффициентінің мәні болады.

Екінші фактор – K_2 - спортшының материалдық қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталғандығын көрсетеді. 16-дан 23-ке дейінгі сұрақтарға жауап беру кезінде баллдың сомасы 8-ге бөлінеді және K_2 коэффициентінің мәні болады.

– Базалық негіздер үш факторды қамтиды. Бірінші фактор – K_3 - спортшының спорттық іс-әрекеттің қолайлы әлеуметтік жағдайларына қызығушылық дәрежесін көрсетеді. K_3 коэффициенті 24-тен 34-ке дейінгі сұрақтарға жауап беру кезінде балл сомасын 11-ге бөлу арқылы анықталады.

Екінші фактор – K_4 - спортшының арнайы білім мен дағдыларды жинақтауға қызығушылық дәрежесін көрсетеді. K_4 коэффициенті сұрақтарға

жауап беру кезінде балл сомасын 35-тен 49-ға дейін 15-ке бөлу арқылы табылады.

Үшінші фактор – K_5 - спортшының ауырсыну болмаған кездегі қызығушылық дәрежесін көрсетеді. K_5 коэффициенті сұрақтарға 50-ден 55-ке дейін жауап беру кезінде баллдың қосындысын 6-ға бөлу жолымен анықталады.

– Процессуалдық негіздер екі факторды қамтиды.

Бірінші фактор – K_6 –спортшының қарсыластары туралы білім жинауға деген қызығушылығын көрсетеді. K_6 коэффициенті 56-дан 71-ге дейінгі сұрақтарға жауап беру кезінде баллдың қосындысын 16-ға бөлу арқылы анықталады.

Екінші фактор – K_7 — спортшының бәсекелестік қызметінің нәтижелеріне теріс әсер ететін психогендік әсердің болмауына қызығушылық дәрежесін көрсетеді. K_7 коэффициенті 72-ден 80-ге дейінгі сұрақтарға жауап беру кезінде баллдың қосындысын 9-ға бөлу арқылы табылады.

Спорттық мотивацияны зерттеу нәтижелерін талдау кезінде біз төмендегідей дәлелдерге сүйендік. Олардың спорттық нәтижемен байланысы бойынша барлық жеті коэффициент үш топқа бөлінген. Бірінші топқа спортшының негізгі бағытын көрсететін K_1 коэффициенті кіреді, ол спорттық нәтижемен тікелей байланысты, оның мәні неғұрлым жоғары болса, спортшының нәтижесі соғұрлым жоғары болады (Р.А. Пилоян, 1984).Екінші топқа спорттық нәтижемен кері байланысы бар коэффициенттер кіреді. Бұл K_3 , K_4 , K_5 , K_7 коэффициенттері, олар қолайлы психологиялық климатқа, арнайы білімге, ауырсыну мен психогендік әсердің болмауына қажеттілікті көрсетеді. Үшінші топқа спортшының материалдық бағытын және оның алдағы қарсылас туралы ақпаратқа деген қажеттілігін көрсететін K_2 және K_6 коэффициенттері кіреді. Бұл коэффициенттердің мәні оңтайлы ауқымда болады және әр жағдайда жеке анықталады.

Зерттеудің екінші әдістемесі – спорттық мотивацияны зерттеуге арналған 12 сұрақтан тұратын сауалнама. Субъектілерге ұсынылған үш жауаптың біреуін таңдау арқылы жауап беру ұсынылады. Әрбір жауаптың өз сәйкестендіру жүктемесі бар: бірінші жауап - 3 балл, екінші жауап - 2 балл, үшінші жауап - 1 балл. Содан кейін шкала бойынша спортқа деген қызығушылықтың тұрақтылық дәрежесін сипаттайтын жалпы балл бар: тұрақты қызығушылық 31-36 балл; тұрақты емес 27-30 балл; тұрақсыз қызығушылық 26 балл немесе одан аз.

Жарыс мотивациясын зерттеу. Жарыс мотивациясының сипатын зерттеу үшін келесі сауалнамасын қолдандық, бұл жарыс мотивациясының «жетістікке жету» және «сәтсіздікке жол бермеу» бағытын анықтауға мүмкіндік береді. Субъектілерге 20 мәлімдеме-сұрақтан тұратын сауалнама парағы ұсынылды. Олардың әрқайсысына мәлімдеменің шындыққа сәйкестік дәрежесіне байланысты «иә» немесе «жоқ»деп жауап беру қажет болды. Әрі қарай, тақ және жұп мәлімдемелердегі «иә» жауаптарының саны бөлек есептелді.

Жеке мазасыздық, жеке қасиет ретінде, спортшының жарыс кезіндегі стресіне жеке сезімталдығын анықтайды және белгілі бір дәрежеде спортшының көп жағдайда сақтық, қорқыныш және т.б. сезінуге бейімділігін

сипаттайды. Мазасыздық сәттілік немесе сәтсіздік сияқты әлеуметтік салдарды күтумен байланысты болады.

Тақ мәлімдемелердегі балдардың сомасы «табысқа жету» үшін бәсекелік мотивацияның бағытталу дәрежесін, ал жұп мәлімдемелер «сәтсіздіктен қашу» дәрежесін сипаттайды.

1. Жеке мазасыздық, жеке қасиет ретінде, спортшының жарыс кезіндегі стресіне жеке сезімталдығын анықтайды және белгілі бір дәрежеде спортшының көп жағдайда сақтық, қорқыныш және т.б. сезінуге бейімділігін сипаттайды. Мазасыздық сәттілік немесе сәтсіздік сияқты әлеуметтік салдарды күтумен байланысты болады.

Мазасыздық деңгейін анықтау үшін Спилбергер әдісі қолданылды. Сауалнама 20 сұрақтан тұрады, қатысушы ұсынылған жауаптардың біріне жауап беруі қажет. Мазасыздық деңгейі келесі шкала бойынша анықталды: жоғары деңгей 45 балл және одан жоғары; орташа деңгей 30-дан 45 баллға дейін; мазасыздықтың төмен деңгейі 30 баллға дейін.

Өзін-өзі жетілдіру қажеттілігі адамның өзін-өзі жетілдіруге деген ұмтылысының қаншалықты айқын екенін көрсетеді. Жеке іс-әрекеттің қозғаушы күші болып табылатын барлық қажеттіліктердің ішінде өзін-өзі жетілдіру қажеттілігі сыртқы әсерлерсіз жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуын анықтайтын рухани қажеттілік деп санауға болады. Бұл қажеттілік терең жеке білім болып табылады. Оның субъектідегі көрінісі оны өзін белсенді жаратушы ретінде, мақсатқа ұмтылған адам ретінде сипаттайды, ол мұнымен тоқтамайды.

Тұлғаның өзін-өзі бағалауы жүйелі түрде жүргізілді. Субъектілерге шамамен 60-қа жуық жеке қасиеттерді таңдау ұсынылды. Қатысушы өзінің субъективтілік идеалдарының оң қасиеттерін көрсететін және өзі меңгергісі келген қасиеттердің ішінен 20 қасиетті таңдауы тиіс. Таңдалған қасиеттердің саны 20-ға бөлінеді (қасиеттердің жалпы саны) және адамның өзін-өзі бағалауын сипаттайтын коэффициент табылады. Тиісті өзін-өзі бағалау коэффициент 0,3-тен 0,7-ге дейін болған кезде қарастырылады. 0,3 - тен аз болса, ол адамның өзін-өзі төмен бағалауы, 0,7-ден көп болса, ол адамның өзін-өзі жоғары бағалауы деп есептеледі. Өзін-өзі сынау да дәл осылай анықталды, тек керемет бір ерекшелікті сипаттайтын қасиеттер таңдалады.

Құндылық бағдарлары пән ұсынған құндылықтар тізімін тікелей бағалауға негізделген әдіспен анықталды. М. Рокич бойынша құндылықтар тізімінен айырмашылығы, біз спортқа бейімделген аспаптық және терминалдық 10 құндылықтан алдық.

Шиеленіс жағдайындағы әлеуметтік мінез-құлық түрлері анықталды. Осы әдістеменің көмегімен қақтығыс жағдайларына жауап берудің бәсекелестік, ынтымақтастық, қақтығыстардан аулақ болу, ымыраға келу, бейімделу сияқты типтік әдістері анықталады. Бұл әдістемеде бізді жарысқа қатысушылар арасындағы бәсекелестіктің көрінісі, оның басқа мінез-құлықтармен салыстырғанда қаншалықты айқын екендігі қызықтырды, өйткені бәсекелестік спортшылардың жоғары нәтижелерге қол жеткізудегі маңызды қабілет ретінде сипатталады.

Семантикалық дифференциал әдісі халықтың әртүрлі топтарының дене мәдениеті және спортпен шұғылдануға қатынасын зерттеу үшін қолданылды. Зерттеу барысында біз спорт психологиясында белгілі авторлардың ережелерін басшылыққа алдық. Бұл әдісте қарым-қатынастың келесідей: танымдық, эмоционалды, мінез-құлық сияқты құрылымдары өлшенді. Қатынастарды өлшеу үшін зерттеудің әрбір қатысушысына сын есімдерден тұратын үш шкала (5-қосымша) ұсынылды. Тақырып әр шкала бойынша өзінің қатынасын 1-ден 9-ға дейін бағалауы керек еді. Содан кейін үш құрылым бойынша әр шкала бойынша жиынтық көрсеткіш табылды.

Ұйымдастырушылық-педагогикалық эксперимент Ақтөбе облысының екі ауданының тұрғындарымен әзірленген және тәжірибеге енгізілген спорттық жарыстар жүйесінің тиімділігін зерттеу мақсатында өткізілді. Эксперимент 2017-2019 жылдар аралығында жүргізілді. Жыл сайын Ақтөбе облысының дене шынықтыру және спорт комитетіне қарасты барлық құрылымдық бөлімшелерге сол жылға арналған спорттық жарыстардың бағдарламалары жіберіліп отырды, содан кейін өткізілетін әр жарыстың алдында белгіленген мерзімде «Жарыс туралы ережелер» жіберілді.

Математикалық-статистикалық әдістер.

Бұл зерттеу жұмысында статистикалық өңдеудің жалпыға белгілі әдістері қолданылып, төмендегі көрсеткіштер есептелді:

Зерттеу нәтижелерінің статистикалық сипаттамасы арифметикалық орта көрсеткіш (\bar{X}), стандартты ауытқу (S), іріктеме көлемі (n), вариация коэффициенті (V%), орташа нәтижелер жылжуының шынайылық дәрежесі – (P) түрінде ұсынылуы тиіс.

Орташа (\bar{X}), нақты параметрдегі нәтижелерді қосу және осы соманы іріктеме көлеміне (сыналушылар санына) бөлу арқылы есептеледі.

$$\bar{X} = \frac{\sum X}{n}, \quad (1)$$

Стандартты ауытқу (немесе іріктеменің орташа квадраттық ауытқуы) мынадай формула бойынша бағаланады:

$$SD = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2}{n-1}} \quad (2)$$

Вариация коэффициенті (V%) мына формуламен есептеледі:

$$V = \frac{S \times 100}{\bar{X}} \quad (3)$$

2.2 Зерттеудің ұйымдастырылуы

Зерттеу үш кезеңнен тұрды.

Бірінші кезеңде (2016-2017 ж.ж.) ТМД елдері, отандық және әлемдік ғалымдардың ғылыми еңбектеріне сараптамалы талдау жасалынып, «спорттық-бұқаралық іс-шаралар», «өңірлік спорттық-бұқаралық іс-шаралар қызметі», «дене шынықтыру және спорт саласындағы өңірлік жарыс қызметін басқаруды дамыту» ұғымдарының мәні нақтыланды. Сондай-ақ, спорт жарыстарының мәні, мазмұны және қызметінің ерекшеліктері айқындалып, аймақтық спорттық жарыстарды басқару қызметін дамытудың әлеуметтік-психологиялық негіздеріне түсініктеме берілді.

Екінші кезеңде (2017-2018 ж.ж.) өңірлік спорттық-бұқаралық іс-шаралар қызметін басқарудың жетілдірудің әлеуметтік-философиялық зерттелу жағдайы сараланды, дене шынықтыру мен спортты дамытудың тиімділігі мен басқарылуын айқындайтын факторлар жүйесі нақтыланды, дене шынықтыру мен спортты дамытуды басқару құралы ретінде құрастырылған кешенді бағдарламаның жасалды, облыс тұрғындары мен спортшылар, мектеп оқушыларына сауалнамалар таратылып, оның нәтижесі анықталды.

2 Үшінші кезеңде (2018-2019 ж.ж.) дене шынықтыру және спорт саласындағы аймақтық деңгейдегі жарыс қызметін тиімді ұйымдастыру үшін, жарысқа қатысушылардың қызығушылығын, белсенділігін, қарым-қатынасын, мотивациясын, өзін-өзі бағалауын анықтауға бағытталған жұмыстар жүргізілді, зерттеу жұмысының нәтижелері жинақталып, бір жүйеге келтірілді.

Сонымен, бұл бөлімде біз зерттеуде қойылған міндеттерді шешудің негізгі әдістерін және оларды жүзеге асыру кезеңдерін ұсындық.

3 АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНДА СПОРТТЫҚ-БҰҚАРАЛЫҚ ІС-ШАРАЛАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІНЕ НЕГІЗДЕМЕ БЕРУ

3.1 Ақтөбе облысына қатысты спорттық-бұқаралық іс-шаралар аясында өткізілетін жарыстар жүйесін халықпен жұмыс істеу тәжірибесіне енгізу арқылы басқаруды дамыту

Зерттеу нәтижесі Ақтөбе өңірінде спорттық жарыс қызметін басқаруды дамыту тұрғысынан қарастырылды. Дене шынықтыру және спорт саласы бойынша аймақтағы жарыс қызметін дамыту үшін ең алдымен біздің алдымызда жарыстарға қатысушылардың жарысқа деген қызығушылығын, олардың мотивациясын, ынтасын, қарым-қатынасын, белсенділігі анықтау мәселесі тұрды. Сол себепті де біз Ақтөбе облысының аудандарының тұрғындарымен зерттеу жұмысын жүргіздік. Зерттеу барысында алынған нәтижелер барысында жарыстарды қалай басқарса тиімді болады деген сұраққа жауап ала отырып, біз спорттық жарыс жүйесін құрдық, соған орай бірнеше жұмыстар атқардық. Осы мәселелерге қатысты зерттеу нәтижелерін халықаралық деңгейдегі жарияланымдарда атап өттік [150].

Спорттық жарыстарды көру, оларға қатысу қатысушылар мен көрермендердің жарыстарға қатысатын спортшылар сияқты болуға деген ықыласын тудыру үлкен ұйымдастырушылық қабілетті, басқарушылық шеберлікті қажет етеді. Сонымен қатар, жарыстардың көрермендерге әсері қатысушыларға қарағанда күшті болады. Спортшыларға еліктеу және жарысқа қатысушылармен бірдей болуға деген ұмтылыс аудан тұрғындарының ішінде ересектерде айқын көрінеді. Бұл жүйелі спортқа оң көзқарастың пайда болу механизмдерінің бірі деп айта аламыз. Біз бұл сала жарыстарды насихаттауда әртүрлі бұқаралық ақпарат құралдарын қолдана отырып, жарыстарды ұйымдастыру және өткізу кезінде ескерілуі керек деп санаймыз [151].

Белгілі бір өңірдегі спортты басқаруда спорттық жарыстар ұйымдастырушылық-педагогикалық реттеудің әдісі және жеке адамдардың да, ұжымдардың да, командалардың да спорттық даярлығының қол жеткізілген деңгейін салыстыру құралы ретінде қарастырылады. Жалпы, спорттық жарыс дене шынықтыру қозғалысын басқару әдісі ретінде және халықты дене шынықтырумен және спортпен айналысуға тарту құралы ретінде ұсынылады.

Спорттық-бұқаралық іс-шаралар қызметін басқару мәселесін шешу, біздің ойымызша, адамдардың спортқа деген көзқарасын жақсарту арқылы тиімдірек болады. Сол себепті де жарысты басқаруды дамыта отырып, жарысқа қатысушы адамдарды көптеп тарту және спорттық жарыс жүйесін дамыту басты міндет болуы керек.

Адамдардың спорттық жарыстарға деген көзқарасы, қатынасын зерттеу кезінде біз бірқатар авторлардың ережелеріне сүйендік [152].

Олардың идеяларына сәйкес, адамның бір нәрсеге, ал бұл жағдайда спортқа деген көзқарасы құрылымды қамтиды:

1) танымдық (когнитивті) – оның ішінде нысан туралы нанымдар, ойлар, білім;

2) эмоционалды (аффективті) – бұл адамның бағалауы, белгілері туралы түсінік (оның нысанға эмоционалды реакциясы);

3) нысанға қатысты іс-әрекеттерде, қарым-қатынаста көрінетін мінез-құлық компоненті.

Жарыстарға деген көзқарасты зерделеу кезінде біз өте айқын көрінген екі типті анықтадық. Оның бірі– әлеуметтік адекватты, ол 65% құрады, екіншісі әлеуметтік адекватты емес, ол 35%-ды құрады. Бұл екі тип қарым-қатынастың барлық өлшемдерінде айтарлықтай айырмашылықтарға ие. Олар *мотивация, эмоциялар, табысқа деген сенімділік, мақсаттар, өзін-өзі бағалау, жарыс белсенділігінің тиімділігі*. Жас пен спорттық біліктілік арасындағы қарым-қатынас өлшемдері арасында ешқандай байланыс табылған жоқ. Осыдан келіп жарыстарға қатысуға деген қарым-қатынас түрін қалыптастырудың негізі спортқа деген қарым-қатынасты анықтайтын жеке тұлғаның жеке психологиялық ерекшеліктерінде жатыр деп қорытынды жасауға болады және ол біздің жұмысымызда айқын түрде анықталды. Белгілі бір спортшының, сондай-ақ спорттық команданың жарыстарға қатысуының түрін білу жаттығу процесін тиімді құруға, сондай-ақ оларды жарыстарға қатысуға тартудың орындылығын болжауға мүмкіндік береді [153, 154].

Себебі адамның сана-сезімі, оның шындыққа деген көзқарасы, аталып өткен іс-әрекетте қалыптасады. Осыны ескере отырып, біз жарыс шараларын тартымды және адамдарда жағымды эмоциялар тудыратын етіп ұйымдастырдық. Біздің зерттеулеріміз көрсеткендей спорттық жарыстарға қатысушылардың жасына қарамастан, оларды спорттық күрес, құмарлық және мерекелік көңіл-күй, марапаттар алу, жарыстардың эстетикасы қызықтырады. Алайда, осы факторлардың әсерінің әрқайсысының өз орны бар және оны спорттық жарыстарды жоспарлау, ұйымдастыру мен өткізу кезінде ескеру керек.

Команда чемпионатынан бастап облыстық чемпионатты өткізуге дейінгі спорттық жарыстар жүйесінің көпдеңгейлі құрылысы жарыстарға қатысушылардың шексіз санын тартуға мүмкіндік береді. Бұған жарыс өткізілетін көптеген спорт түрлері ықпал етті. Жарыстарды жүйелі түрде өткізу дәстүрге айналады және жеке адамдарда өзін-өзі жетілдіру қажеттілігін тудырады, бұл экспериментте көрсетілгендей дамиды.

Аймақта өткізілген жарыстарда спорттық жарыстар жүйесін енгізу бойынша екі жылдық ұйымдастырушылық-педагогикалық эксперимент жүргізу аймақтағы спорттық-бұқаралық жұмысты едәуір жандандыруға мүмкіндік берді (кесте. 14 және 15) және адамдардың жаттығу процесіне де, жарыстарға қатысуына да көзқарасын өзгертті.

Көрініс ретінде әрекет ететін спорттық жарыс күрделі әлеуметтік құбылыс болып табылады. Бір жағынан, жарыстардың барлық түрлерінің негізі ойын қарым-қатынасын құру болып табылады, бұл тәжірибе арқылы өзін әртүрлі рөлдерде жеке тұлға ретінде «сынап көруге» мүмкіндік береді [155].

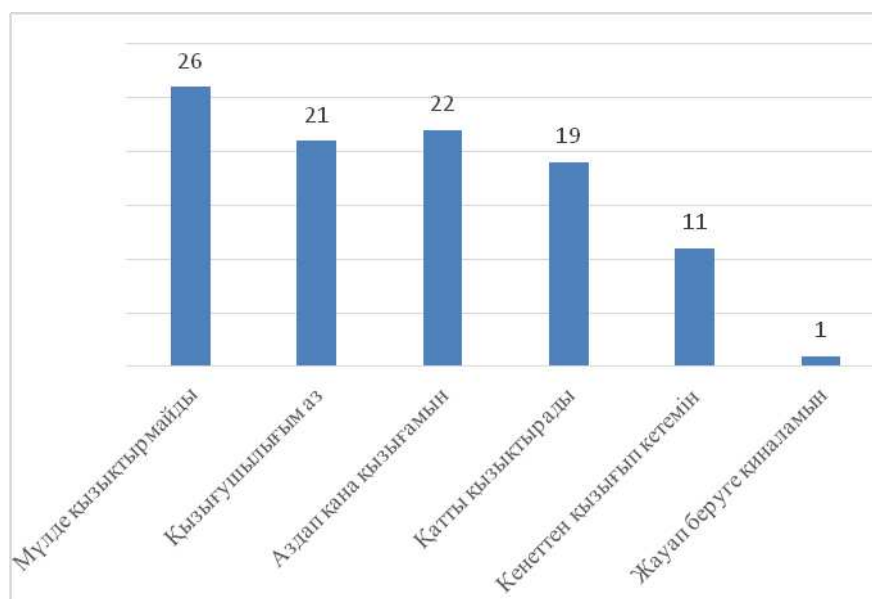
Белсенділік кез-келген қызмет саласында әлеуметтенудің маңызды факторы болып табылады. Адамға әлеуметтенудің қажетті деңгейін ұзақ уақыт сақтауға мүмкіндік беретін дәл осы белсенділік болып табылады.

Осылайша, зерттеу нәтижелері белгілі бір аймаққа – Ақтөбе облысына қатысты спорттық жарыстар жүйесін халықпен жұмыс істеу тәжірибесіне енгізу арқылы дене шынықтыру мен спорт саласы бойынша жарыс қызметін басқаруды дамыту үшін әрбір жарыс түрлерін дұрыс ұйымдастырып, жарысқа қатысушыларды көптеп тарту және спорттық дайындықты күшейту мүмкіндігінің зор екендігін анықтады. Зерттеудің бірінші кезеңінде жарысқа деген облыс тұрғындарының көзқарасын анықтау үшін сауалнамалар жүргізіліп, нәтижесі анықталды.

Сауалнамаға аудандардан 250 адам қатысты. Бұған оқушылар, ересек тұрғындар және спортпен белгілі бір көлемде айналысатын адамдар қатысты. Қатысушылардың барлығына сауалнама таратылды (В қосымшасы). Облыста жоғарғы лиганың спорттық командалары бар және аймақ бойынша бұқаралық спорт жарыстары жиі өткізіліп тұрады.

Белгілі болғандай, сауалнамаға қатысқан аудан тұрғындары үшін спорт жарыстар ұжымдық көрініс ретіндегі қызықты тақырыптардың бірі емес, спортқа қызығушылық танытқандардың арақатынасы оларды қызықтырмайтындармен бірдей тұрақты және 3:5 ол деңгейінде сақталды.

«Сізді спорт қаншалықты қызықтырады?» (әрбір зерттеуде сұралғандар санынан % - бен) деген сұраққа алынған жауап төмендегідей көріністе болды. Спорттық-бұқаралық іс-шараларға деген қызығушылықтың артуы қатысушы да, көрермен де ең жас ер адамдар арасында шоғырланған. 25-39 жастағы респонденттер тобында ол жалпы халық бойынша орташа көрсеткіштермен сәйкес келетін нормативтік деңгейде белгіленеді, содан кейін күрт және тұрақты түрде төмендейді (сурет 2).

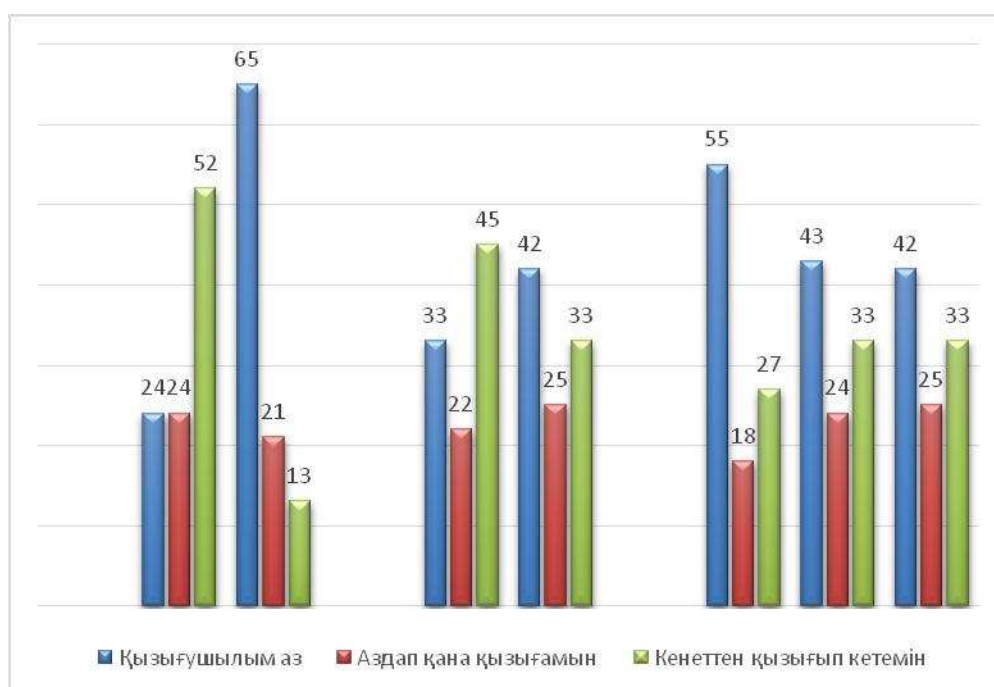
Сурет 2 - Спортқа, спорттық-бұқаралық іс-шараларға деген қызығушылық деңгейлері

«Сізді спорт, спорттық жарыстар қаншалықты қызықтырады?» (жасы мен жыныстық ерекшелігі тұрғысынан, зерттеуде сұралғандар санының % - ында) деген сұраққа төмендегідей жауаптар алынды (кесте 6).

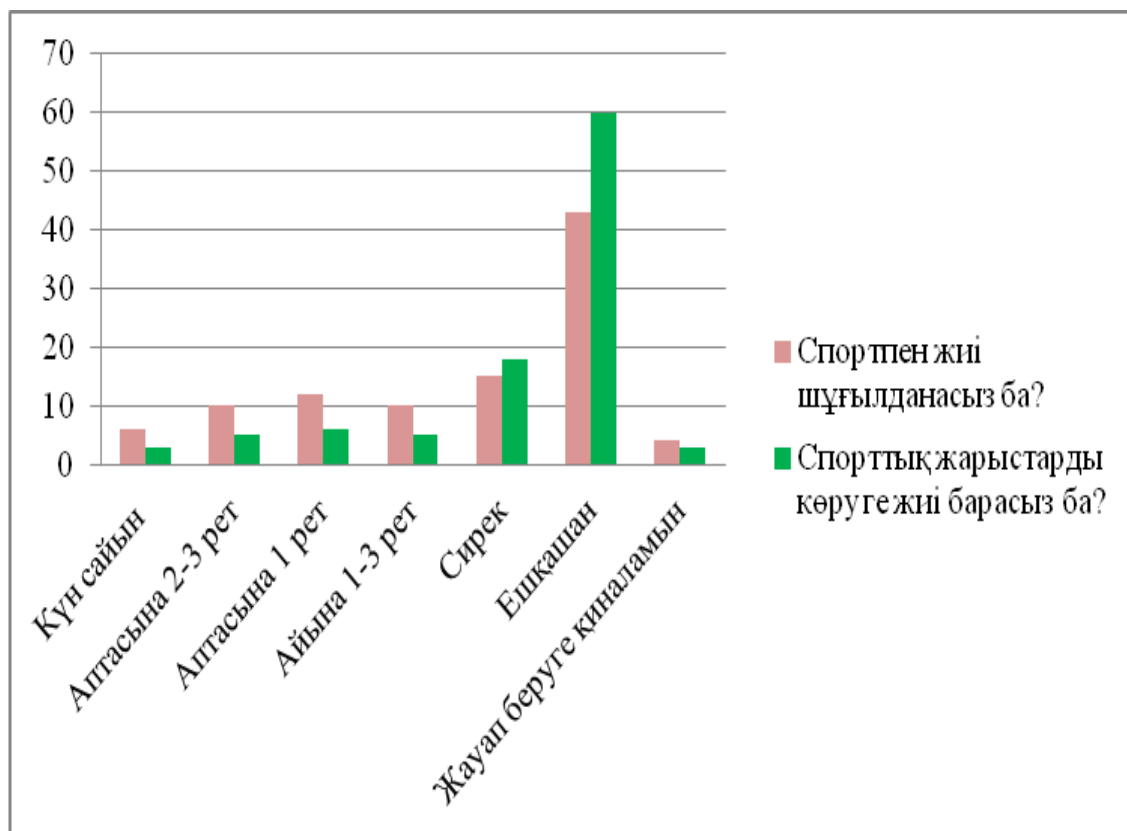
Кесте 6 – Спортқа деген қызығушылықтың анықтамасы

Әлеуметтік-демографиялық топтар	Қызығушылым аз	Аздап қана қызығамын	Кенеттен қызығып кетемін
жынысы			
ерлер	24	24	52
әйелдер	65	21	13
жасы			
15-19 жас	33	22	45
20-45 жас	42	25	33
білімі			
Ортадан төмен	55	18	27
Орта	43	24	33
Жоғары	42	25	33

Сонымен қатар, көбінесе спортқа деген қызығушылық негізінен спорттық жарыстар мен жеңістерді бақылайтын жанкүйердің қызығушылығы болып табылады. Жекелей спорт түрлеріне қатысушылардың қызығушылығы көрермендердің қызығушылығынан әлдеқайда төмен (сурет 3, 4).

Сурет 3 – Жекелей спорт түрлеріне қатысушылардың қызығушылығы

Сурет 4 - Спорт түрлеріне қатысушылардың қызығушылық деңгейі

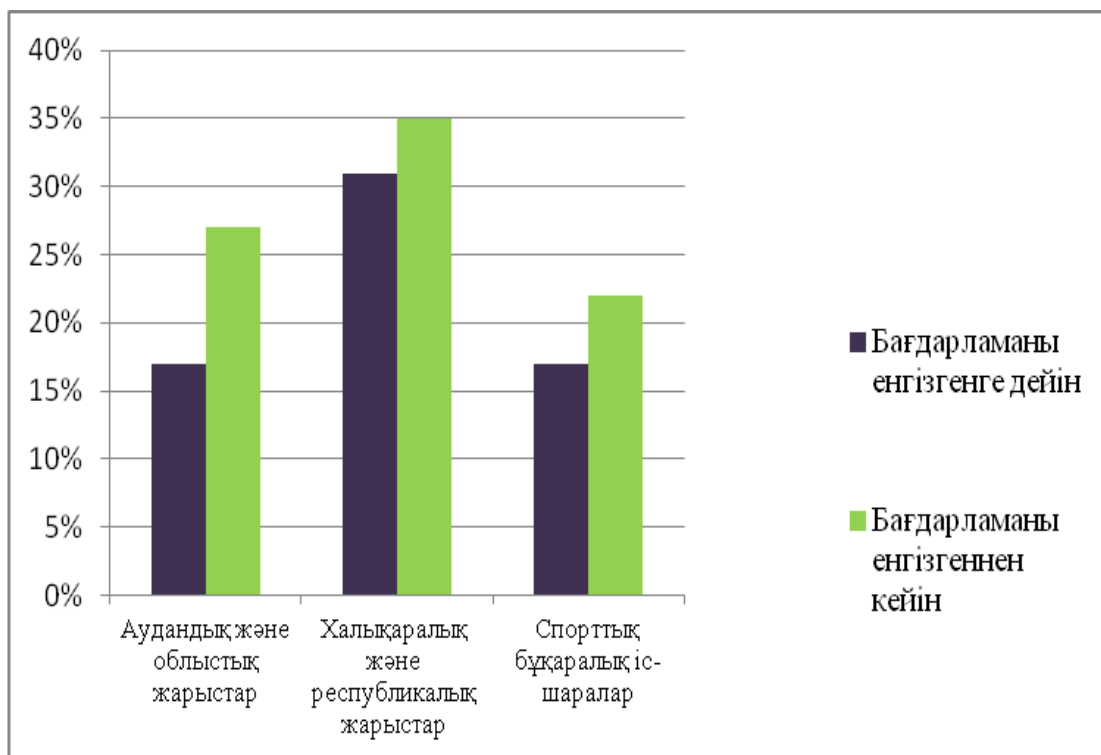
«Сіз спортпен қаншалықты жиі айналысасыз және спорттық жарыстарды көруге жиі барасыз ба?» деген сұраққа жауап берушілердің жауабы 4-суретте көрсетілген.

Көріп отырғанымыздай, сауалнамаға қатысқан облыс тұрғындарының спортқа деген қызығушылығы негізінен бұқаралық медиальды болып келеді. Сонымен қатар, спорт әуесқойлары бұқаралық ақпарат құралдарының ішінен ақпарат көзі ретінде газетті емес, теледидарды немесе интернетті жиі көреді. Дегенмен спорттық газеттердің сараптамалық қасиеттері бұрынғы газет пен жаңа теледидардан едәуір жоғары болды.

Осыған қарағанда жарнаманың рөлінің ерекше екендігі айқын көрінді.

«Сіз қатысатын спорттық іс-шаралардың деңгейі қандай?» деген сұраққа жанкүйерлер арасында ең танымалы жергілікті және аймақтық жарыстар (47%), екінші орында – ұлттық жарыстар (31%), үшінші орында – халықаралық жарыстар (17%) деген жауап алынды (сурет 5).

Спорттық іс-шараларға қатысқан респонденттерге қойылған «Сіз қай спорт түріне жиі қатысасыз?» деген сұраққа бірінші орынды футбол (43%), екінші орынды хоккей (17%), үшінші орынды баскетбол (16%) деген жауаптар алды. Сонымен қатар, футбол мен хоккей матчтарына келушілер арасында ер адамдар екі жарым есе көп болады, ал баскетбол жанкүйерлері арасында ерлер мен әйелдер шамамен бірдей болып келеді.

Сурет 5 – Жанкүйерлердің спорттық іс-шараларды көру деңгейі

Мұндай іс-шараларға қатыспайтын респонденттерге «Неге спорттық жарыстарға қатыспайсыз?» деген сұрақ қойылды. Респонденттердің спорттық іс – шараларға қатыспауының басты себебі және ең танымал себебі – уақыттың болмауы (49%) деп жауап берді. 39% адам мұндай іс-шараларға баруды ұнатпайды. Респонденттердің 15% жарысты қызықсыз деп санайды. Билеттердің қымбаттығына тек 10%, ал ақпараттың жетіспеушілігіне – 13% адам сілтеме жасады. Егер біз Ақтөбе аймағындағы тұрғындардың дене шынықтыруға деген жалпы көзқарасын, олардың спортқа қатысу дәрежесін білуге тырыстық, оларды сараптай келе, зерттеу әдістерінің бірі – сауалнама жүргізу толықтыруға тырыстық.

Респонденттердің басым көпшілігі - 82% - дене шынықтыру адам үшін өмір бойы қажет деген тезиске теориялық тұрғыдан келіседі. Сауалнамаға қатысқандардың 81%-ы жақсы спорттық форма өмірде табысқа жетуге ықпал ететініне сенімді. Категориялық теріс жауаптар тек 5% құрайды. Дені сау және мықты және спорттық тұлғада көрінетін адам өмірдің жоғары нәтижелеріне қол жеткізе алады.

Сауалнама қатысқан ересектер мен жасөспірімдердің көпшілігі, оның ішінде ересектер дене шынықтырумен айналысуға тек таңертеңгілік жаттығулар жеткілікті деп санайды. Мұны респонденттердің 19% растайды. Ал дене шынықтырумен тұрақты түрде шұғылданатын адамдар 28,8% құраса, 21,5%-ы мүлдем шұғылданбайды. Жасөспірімдердің 17,5%-ы өз бетінше, спортпен айналысатын достарымен бірге шұғылданады; 15%-ы сауықтыру секцияларына (бассейн, аэробика және т. б.) барады; 14,6%-ы турпоходтарға, табиғатқа шығады; 6,9%-ы зауыт, кәсіпорын клубы жанындағы спорт

секцияларына қатысады; 6,2%-ы тұрғылықты жері бойынша секцияларға барады; 4,7%-ы мектеп секцияларында спортпен шұғылданады; 2,9% - Мәдениет үйі, Жастар шығармашылық сарайы жанындағы секцияларда айналысады.

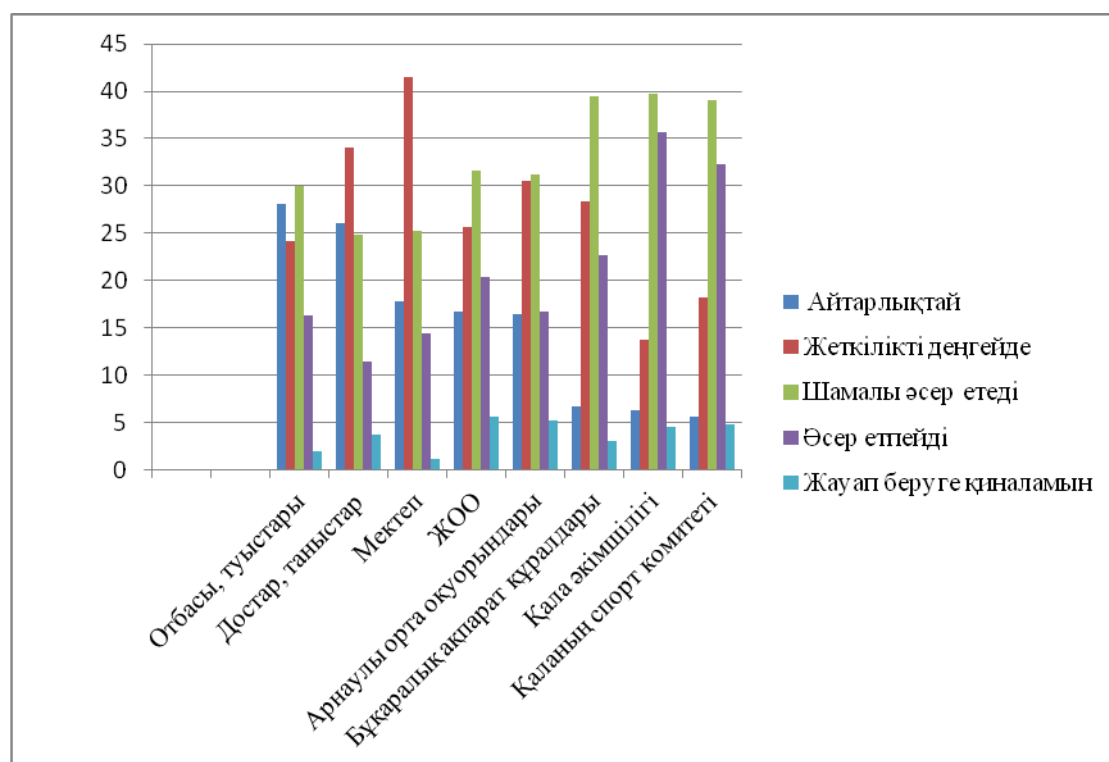
Ақтөбе облысы тұрғындарының спортпен шұғылдануына не кедергі? Ең көп таралған жауап – 51,6% - уақыттың жетіспеушілігіне сілтеме. Бірақ іс жүзінде көптеген респонденттер телешоуларды үнемі қарап отырады. Осылайша, облыс халқының белсенді өмір салтына деген ұмтылысы мен құмарлығын бәріне қажет деп атауға болмайды. Шамасы, көпшілігі енжар бос уақытты ыңғайлы деп санайды. Екінші орында – дене шынықтырумен айналысуға деген ықыластың болмауы. Ол – 16,1% құрайды. Селқостық және уақытты ұтымды ұйымдастыра алмау – басты нақты себеп. Респонденттердің 12,6% үшін спорттық керек-жарақтардың, жарақтардың болмауы спортпен айналысуға кедергі болып табылады. Облыс тұрғындарының тағы 11,2%-ы спортпен шұғылданбайды, өйткені жақын жерде спорттық нысандар жоқ. Сондай-ақ, дене шынықтыру және спортпен шұғылдануға сұралғандардың 8,1%-ы денсаулығымыз мүмкіндік бермейді; 7,6%-ы қалай бастау керектігін білмеймін; 4,9%-ы спортпен шұғылдануға қызығушылық танытпаймын; 3,1%-ы мұның ешқандай пайдасы жоқ деп жауап берді. Сауалнамаға қатысқан мамандардың жартысынан көбі – 59%-ы өздерінің дене шынықтырудағы енжарлығын уақыттың жоқтығымен ақтайды. Кәсіпкерлердің спортпен шұғылдануға кедергі келтіретін басты себебі - уақыттың жетіспеуі болса, ал әрбір бесінші адам спорттық керек-жарақтардың жоқтығына шағымданады. Зерттеу барысында респонденттер қалалық спорт мекемелерінің қызметін де жоғары бағалады. Қала тұрғындарының көбінің бассейндерге баратыны белгілі болды. Сондай-ақ ақылы спорт секциялары, стадион, спорттық секцияларға баратын шұғылданушыларға сауалнама жүргізу барысында дене шынықтыру-спорттық мекемелердің жұмысы анықталды, мұны төмендегі кестеден байқауға болады (кесте 7):

Атқарылып жатқан жұмыстардың бағыты жастар саясатындағы жаңа басымдықтарға бет бұруға мәжбүр етеді. Соңғы кезде жергілікті билік жасөспірімдерді спортқа тарту жолдарын іздеуде. Зерттеу жас ұрпақтың спортқа және дене шынықтыруға деген көзқарасына қандай адамдар мен қандай қоғамдық институттар әсер ете алатындығын анықтады. Бұл бағыттағы негізгі басымдықтар, облыс тұрғындарының пікірінше, достар мен таныстардың әсері (60% - дан астам), сондай-ақ отбасылық тәрбие (52,2%) болып табылады екен. Достар мен таныстардың спортқа деген қызығушылығы белсенді иынығуға көмектеседі, достықты біріктіреді және нығайтады. Респонденттердің жартысынан көбі отбасы спортқа деген қажеттілікке айтарлықтай әсер етеді деп санайды.

Кесте 7 - Ақтөбедегі дене шынықтыру-спорт мекемелерінің жұмысын бағалау, %

Мекеме түрі	Пайдаланамын	Қанағаттанамын	Қанағаттанбаймын	Жауап беруге қиналамын
Бассейндер	35,6	42,1	14,5	4,2
Сауықтыру секциялары (шейпинг, гимнастика, спорттық гимнастика және т. б.)	50,4	42,1	6,2	3,2
Ақылы спорт секциялары	55,8	28,7	20,4	4,0
Стадиондар, спорт алаңдары	58,1	27,2	18,9	1,3
Тегін спорт секциялары	70,5	23,8	15,2	1,3
Спорт мектептері	72,5	24,5	10,2	1

Ересектер спортпен шұғылданатын отбасыларда балалар да белсенді өмір салтын ұстанады, ата-аналармен бірге спорт залында, шаңғымен және т. б. уақыт өткізеді деп санайды. Бұл мәселе төмендегі 6-суретте айқын көрінген.

Сурет 6 - Жастардың дене шынықтыруға деген қызығушылығына қоғамдық институттар мен ұйымдардың әсері, %

Зерттеулер нәтижесінде Ақтөбе облысының тұрғындары үшін мақсатты нәтижені, қатысушылардың аймақтық және жас ерекшеліктерін, олардың спорттық дайындық деңгейін, мотивация мен жарыстарға деген қарым-қатынас түрлерін ескере отырып, жүйе құраушы, жүйе толтырушы және жүйе

шарттаушы факторлардың өзара байланысына негізделген спорттық жарыстар жүйесі жасалды.

Ақтөбе облысының тұрғындарымен жұмыс тәжірибесіне жарыстардың дамыған жүйесін енгізу бойынша жүргізілген ұйымдастырушылық-педагогикалық эксперименттің нәтижелері оның төмендегідей тиімділігін көрсетті:

- дене шынықтырумен және спортпен шұғылданушылар саны артты (6,8%);

- өткізілетін жарыстар саны артты (34,8%);

- жарысқа қатысушылар саны (18,3%) және дайындалған бұқаралық разрядтағы спортшылар саны (56,6%) артты;

- жарысқа қатысушыларда өзін-өзі жетілдіруге қажеттілік деңгейі артты (оқушыларда $P < 0,01$; ересектерде $P < 0,05$);

- жарысқа қатысушыларда «табысқа жету үшін» жарыстық ынталандыру күшейтілді ($P < 0,05$);

- спортқа деген қызығушылық тұрақты сипатқа ие болды (эксперименттің басында 29,5% оның аяқталуына 29,8% дейін);

- жарыстарға қатысты елеулі өзгерістер болды, олар жарыстарға қатысу ниетінің күшеюінен ($P < 0,01$), қаралған жарыстардың санын арттырудан ($P < 0,05$) көрінді.

Сонымен, зерттеу барысында біз өте айқын көрінген, қарым-қатынастың барлық параметрлерінде айтарлықтай айырмашылықтарға ие екі типті анықтадық. Олар: әлеуметтік адекватты және әлеуметтік адекватты емес.

Сондай-ақ, айырмашылықтар болып мотивация, эмоциялар, табысқа деген сенімділік, мақсаттар, өзін-өзі бағалау, жарыс белсенділігінің тиімділігі анықталды.

3.2 Дене шынықтыруды және спортты дамытуды басқару құралы ретінде құрастырылған кешенді бағдарламаның мазмұны мен мәні

Дене шынықтыру – әлеуметтік қызметтің белгілі бір түрі ретінде көп функционалды қызмет. Қоғамның тарихи дамуы барысында дене шынықтырудың әлеуметтік-экономикалық қызметтер ауқымы үнемі кеңейуде және қазіргі кезеңде сапалы түрде өзгерді. Бұл, ең алдымен, ғылыми-техникалық прогрестің әсерінен қазіргі адамның өмір салтындағы өзгерістерге байланысты.

Дене шынықтырудың әртүрлі қызметтерін бөліп көрсете отырып, олардың барлығы бір-бірімен тығыз байланысты екенін ескеру қажет. Олардың әрқайсысы, атап айтқанда, сауықтыру, спорттық және тәрбиелік қызметтері дене шынықтырудың нақты кіші жүйесінің дамуына себепші бола отырып, тиісінше денсаулық сақтау, спорт салалары мен білім беру шеңберінде тұйықталмайды және халықтың демалысын ұйымдастыру саласында айтарлықтай дәрежеде іске асырылады. Дене шынықтыру сабақтарында бос уақытында аталған үш қызмет жинақталады, сонымен бірге төртіншісі рекреациялық меншікке әкелмейді. Дене шынықтыруды дамытудағы бұл

бағыттың ерекшеліктерін шетелде бос уақытты өткізудің бір түрі ретінде көрсетеді, ал соңғы кезде алыс және жақын шетелдік әдебиеттерде оларды дене рекреациясы деп атай бастады.

Командалық-әкімшілік саясат кезеңінде қалыптасқан дене шынықтыру және спорт қозғалысын реттеу жүйесін қайта құру қиынға соғады, сондықтан да ол көп жағдайда нарықтық экономика кезеңінде қалыптасудың бағдарламалық бағыттарына сәйкес келмейді. Дамудың осы кезеңінде ол стратегиялық мақсаттарды, міндеттерді, қызметтер мен басқару әдістерін анықтау тәсілдерін түзетуді талап етеді. Нарыққа көшу дене шынықтыру және спорт ұйымдарының жоғары спорттық нәтижелерге қол жеткізгені үшін жауапкершілігінің өсуімен, сондай-ақ халықтың әртүрлі топтарының спорттық мүдделерінің өзгеріп отырған конъюнктурасы кезінде оларды ресурстық қамтамасыз етуімен сипатталады. Отандық экономиканың дамуын ұтымды реттеу шарттарының бірі жалпы дене шынықтыру және спорт салалары және оның жеке құрылымдық бөлімшелері дене шынықтыру мен спорттың күрделі, көпфункционалды жүйесінің тиімді қызметінің ғылыми негізділігін арттыру болып табылады. Қазіргі уақытта дене шынықтыру және спорт саласындағы дамып келе жатқан реттеу жүйесі дене шынықтыру мен спортты сала ретінде қалыптастыру процестерін және онда болып жатқан сапалы өзгерістерді, жүйелілікті және дене шынықтыру және спорт саласының құрылымдық субъектілері арасындағы тактикалық және стратегиялық өзара әрекеттесуді есепке алудың кешенді тәсілінің болмауымен сипатталады.

Қойылған мәселелердің өзектілігі дене шынықтыру мен спорт саласын қаржыландырудың қолданыстағы қалдық қағидаты, мемлекеттік бюджеттің тапшылығы, дене шынықтыру мен спорт объектілеріне мемлекеттік инвестициялау мөлшерін қысқарту, дене шынықтыру және спорт саласындағы субъектілердің материалдық, еңбек, қаржылық пен ақпараттық ресурстарын бірлестіру қажеттілігін түсіну, жаңа және қолданыстағы спорт ұйымдарының тиімді жұмыс істеуі проблемаларын шешуге стратегиялық бағдарланған жағдайда артып келеді. Стратегиялық менеджменттің көмегімен нарықтық экономика аясында дене шынықтыру және спорт саласындағы жаңа технологияларды, басқару қағидаттары мен еңбекті ұйымдастырудың әдістерін жаңартуға және енгізуге дене мен мәдени-спорттық жүйені мақсатты түрде қайта бағыттауға байланысты бірқатар мәселелерді шешуге болады.

Дене шынықтыру және спорт жүйесінің қызметін жоспарлы түрде реттеуді, оның мазмұны бойынша дене шынықтыру мен спорт ұйымдарының бағытын, жұмыс көлемін анықтау жөніндегі қызметті білдіреді. Дене шынықтыру және спорт ұйымдарының қызметін жоспарлы түрде реттеу процесі, біздің ойымызша, келесі бағыттарды қамтиды: біріншіден, дене шынықтыру мен спорттың дамуын болжау; екіншіден, мақсатты кешенді бағдарламалар мен жоспарларды әзірлеу; үшіншіден, заңнамалық әлеуметтік-экономикалық нормативтерді белгілеу; төртіншіден, белгіленген тапсырмалардың орындалуын қамтамасыз ету. Жоспарлы басқаруда болжау ерекше мәнге ие, оның көмегімен жақын болашақта халықтың, атап айтқанда,

дене шынықтыруға деген сұранысының өзгеруін анықтауға болады. Қандай спорт түрлері басымдыққа ие болады? Халық дене шынықтыру-сауықтыру сабақтарының қандай түрлеріне артықшылық береді? Болашақта қандай жаңа спорттық жетістіктер болуы мүмкін?

Болжау дене шынықтыру және спорт қызметтерінің көлемін кеңейтудің ресурстық мүмкіндіктерін анықтауы керек, атап айтқанда: спорт ғимараттарының болуы мен олардың жүктемесі, жалпы халықтың және жекелеген әлеуметтік топтардың табыстары; спорттық жабдықтардың болуы мен оны ұдайы өндіру мүмкіндігі.

Осыған байланысты болжау: біріншіден, дене шынықтыру мен спортты дамыту бағыттары бойынша; екіншіден, уақытша кезеңдермен (ұзақ мерзімді, орта мерзімді, қысқа мерзімді) жүргізілуі тиіс [156].

Дене шынықтыру мен спортты дамыту бағыттарын болжау кезінде халықтың дене шынықтырумен айналысуға деген сұранысымен, сондай - ақ жақын болашақта пайда болатын әлеуметтік-экономикалық жағдайлармен, яғни факторлық болжаммен толықтырылатын экстраполяция әдісін қолдануға болады. Айта кету керек, дене шынықтыру мен спортты болжау салыстырмалы түрде оқшауланған және сәйкесінше нақты мазмұны бар, бірақ ол ұлттық пен өңірлік болжамдар жүйесін құрайтын басқа біліммен байланысты. Осыған байланысты демографиялық болжам ерекше мәнге ие, ол халықтың жас құрылымымен болашағын анықтауға бағытталған.

Бағдарламалаудың бастапқы нүктесі (яғни бағдарламаны әзірлеу) - жақын болашақта қол жеткізуге болатын мақсатқа жету. Жалпы мақсат шеңберінде қол жеткізу неғұрлым қысқа мерзімде бағдарламаланатын кіші мақсаттар (міндеттер) жүйесі айқындалады. Осыған байланысты ұзақ мерзімді, орта мерзімді және ағымдағы уақыт бағдарламалары ажыратылады, бірақ бағдарламалау жүйесінде жетекші рөл ұзақ мерзімді бағдарламаларға тиесілі болады. Олардың мақсаты – ағымдағы бағдарламаларды ағымдағы ақпарат тұрғысынан ғана емес, ертеңгі күнге де әзірлеуге көмектесу. Осылайша, дене шынықтыру мен спортты дамыту мақсатының бірлігі халықтың дене қабілеттілігінің даму деңгейін арттыруды көздейді, бірақ белгілі бір әлеуметтік топтардың сұраныстарына, спорттық мүдделерге байланысты ресурстардың болуы нақтыланады. Осылайша, кешенді мақсатты бағдарлама (КМБ) халықты дене шынықтырумен және спортпен белсенді айналысуға тарту бойынша жоспарлы тапсырмалар мен іс-шараларды қамтиды. Бағдарламада нарықтық экономикаға көшу жағдайында мақсатты нәтижені ресурстық қамтамасыз етуге, спорттық жарнаманы кеңейтуге, басқарудың барлық деңгейлеріндегі дене шынықтыру және спорт ұйымдарының әрекеттерін жоғарыдан төменге қарай үйлестіруге ерекше назар аударылады.

КМБ-да, атап айтқанда, бюджеттік және бюджеттен тыс қаржыландыру көздерінен қаражат қалыптастыру қарастырылған. Олар: кешенді бағдарламаны шешуге бағытталған спорт ғимараттары мен спорт тауарларын жобалау мен салу; дене шынықтыру және спорт қызметінің жарнамасын дамыту; нақты іс-шаралар; елдің жекелеген аймақтарында дене шынықтыру мен спорттың даму

деңгейін теңестіру, бұл аймақтық бюджеттен қосымша қаражат бөлуді және жекелеген аудандарда көптеген спорттық жарыстар өткізуді талап етеді [157].

Дене шынықтыру мен спортты жоспарлы реттеу, автордың пікірінше, әлеуметтік-экономикалық нормалар мен стандарттарды әзірлеу мен іске асыруды қамтуы керек. Олар материалдық, еңбек ресурстарын пайдалану дәрежесін, сондай-ақ дене шынықтырумен шұғылданушылар мен спортшылардың дене шынықтыруға, оқу-жаттығу процесіне және спорттық жарыстарға қатысу мөлшерін көрсетеді. Дене шынықтыру және спорт саласында белгіленген әлеуметтік-экономикалық стандарттар екі топқа бөлінеді: экономикалық және әлеуметтік стандарттар. Спорт ғимараттарымен қамтамасыз ету нормативтері; спорт ғимараттарының бір жолғы өткізу қабілеті; спорттық және туристік мақсаттағы тауарлар өндірісі; спорт ғимараттарын салу мен қайта жаңартуға үлестік күрделі салымдар; спорт жөніндегі жаттықтырушы-оқытушылар саны экономикалық нормативтерге жатады. Әлеуметтік нормативтерге: балалар мен жасөспірімдердің спорт мектептеріне шұғылданушыларды қамту; спорт резервтерін даярлау жүйесінде шұғылданушыларды қамту; дене жаттығуларымен шұғылданушылардың қимыл белсенділігінің нормативтері жатады.

Жоғарыда айтылғандарды негізге ала келе, Ақтөбе өңірінде дене шынықтыру және спорт жүйесін одан әрі жетілдіру, оны басқару мен реттеу мәселесін шеше отырып, облыстық дене шынықтыру мен спорт комитеті жанындағы облыстық кеңес өкілдерімен, білім мен мәдениет комитеттерінің басшыларымен кеңейтілген алқа отырысында, жаттықтырушыларға, спортшыларға ғана емес, сондай-ақ, қалың көпшілікке, студенттерге, мектеп оқушыларына, дене шынықтыру және спорт саласында қызмет ететін ұйымдастырушылар мен мамандарға арналған бағдарламаны, яғни облыста дене шынықтыру қозғалысын дамытудың кешенді бағдарламасын әзірлеу туралы шешім қабылданды.

Қабылданған шешімнің негізінде біз жоғары басқару органдарымен бірлесе отырып, «Ақтөбе облысында дене шынықтыру мен спортты басқарудың 2018-2021 жылдарға арналған кешенді бағдарламасын» жасадық және қабылдадық (қосымша В).

Бұл бағдарлама дене шынықтыру және спорт саласындағы мемлекеттік саясатты көрсетеді. Ақтөбе облысының өңірлік комитеті қабылдаған «Дене шынықтыру және спорт туралы» Ақтөбе облысындағы дене шынықтыру қозғалысын дамыту тұжырымдамасына сүйене отырып, бұл аймақтағы дене шынықтыру қозғалысы мен спортты дамытудың ұйымдастырушылық негіздерінің логикалық аяқталуы болып табылады. Бағдарлама Ақтөбе облысында дене шынықтыру мен спортты ұйымдастырудың 2018-2021 жылдарға арналған іс-шараларды қамтиды.

Ұсынылған *бағдарламаның мақсаты* Ақтөбе облысының ерекшелігі мен геосаяси жағдайын ескере отырып, дене шынықтыру мен спорттың дамуын жаңа деңгейге көтере алатын ұйымдастырушылық, әдістемелік, насихаттау

және тәрбиелеу шараларының нақты кешенін әзірлеу болып табылады. Бағдарлама мазмұны (кесте 8).

1. Бұқаралық спортты дамыту;

1.1. Мектепке дейінгі спортты дамыту: мектепке дейінгі тәрбие және білім беру мекемелерінде дене шынықтыруды кезең-кезеңімен және жаппай дамыту;

1.2. Мектеп спортын дамыту: жалпы білім беретін мектептерде дене шынықтыруды кезең-кезеңімен және жаппай дамыту;

1.3. Студенттер спортын дамыту: облыстағы жоғары оқу орындары мен арнаулы орта оқу орындарында дене шынықтыру және спорт жүйесін жетілдіру;

1.4. Жұмыс ұжымдарында спортты дамыту: әртүрлі меншік нысанындағы еңбек ұжымдарында өндірістік дене шынықтыру мен спортты жетілдіру;

1.5. Ұлттық спортты дамыту және танымал ету: ұлттық спорт түрлерін дамыту жүйесін жетілдіру;

1.6. Халықтың арасында салауатты өмір салтын насихаттау;

2. Жоғары жетістіктер спортын дамыту: спортшыларды даярлау жүйесін жетілдіру;

2.1. Балалар мен жасөспірімдер спортында дамыту жүйесін жаңғырту және спорт резервін дайындау;

3. Мүмкіндігі шектеулі адамдарға арналған спорттың дамуы;

3.1. Мүмкіндігі шектеулі адамдардың дене шынықтырумен шұғылдануы;

4. Дене шынықтыру және спорт саласындағы білікті мамандар әзірлеу;

4.1. Білім беру мекемелерінде дене шынықтыру жаңғырту және спорттық мамандар тапшылығын қысқарту;

5. Дене шынықтыру және спорт саласында азаматтық қоғам ұйымдарының дамуы;

5.1. Дене шынықтыру және спортты дамытудағы қоғамдық спорт бірлестіктерінің рөлін арттыру;

6. Дене шынықтыру және спорт саласында қоғамдық қауіпсіздік жүйесін дамыту;

6.1. Спорт ғимараттары үшін қауіпсіздік жүйесін құру;

7. Дене шынықтыру мен спорт инфрақұрылымын дамыту;

7.1. Жоғарғы дәрежелі спортшыларға, оның ішінде әскери қызметкерлерге, құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне, құқық қорғау органдарына, паралимпиадалық және сурдлимпиадаға арналған оқу базаларын дамыту.

Ақтөбе облысында спорттық-сауықтыру мен спорттық ғимараттардың, сондай-ақ дене шынықтыру және спорт саласындағы білікті мамандардың тапшылығы байқалады. Дене шынықтыру құрылымдарын пайдаланудағы халықтың енжарлығының себептерінің бірі дене шынықтыру және спорт үшін қарапайым жағдайлардың жоқтығында жатыр. Бұл көбінесе дене тәрбиесінің әлеуметтік-экономикалық, сауықтыру және тәрбиелік рөлін жалпы бағаламауға байланысты, бұл өз кезегінде дене тәрбиесінің төмен деңгейімен байланысты болады.

Кесте 8 - Ақтөбе облысында дене шынықтыру және спортты басқару жөніндегі кешенді бағдарламаның негізгі бағыттары 2017-2020 жж.

Бағыттары	Мазмұны	Күтілетін нәтижелері
1	2	3
1. Бұқаралық спортты дамыту		
1.1 Мектепке дейінгі спортты дамыту: мектепке дейінгі тәрбие мен білім беру мекемелерінде дене шынықтыруды кезең-кезеңімен және жаппай дамыту;	Мектепке дейінгі тәрбие мен білім беру мекемелерінде 3 жастан 6 жасқа дейінгі жастағы балалардың кешенді дене дамуының әдістерін және бағдарламаларын біртіндеп енгізу.	– Жас бүлдіршіндердің дене шынықтырумен шұғылдануға деген дағдысын қалыптастыру. – Спорттық жарысқа деген рухын қалыптастыру, тәрбиелеу;
	2. Аудандарда тұрғын үй кешендерінде типтік спорт алаңдарының құрылысын (салушының кепілі және оларды кейіннен тұрғын үй шаруашылығы баланстарына беру) салу.	– Тұрғылықты жері мен балабақшаларда дене шынықтырумен айналысу үшін материалдық-техникалық базаны жақсарту.
1.2 Мектеп спортын дамыту: жалпы білім беретін мектептерде дене шынықтыруды кезең-кезеңімен және жаппай дамыту	1. Білім беру мекемелерінде 1-11-сынып оқушыларына жаңа дене даму бағдарламасын кезең-кезеңімен енгізу;	– Жас бүлдіршіндердің дене шынықтырумен шұғылдануға деген дағдысын қалыптастыру. – Спорттық жарысқа деген рухын қалыптастыру, тәрбиелеу.
	2. Мектептердегі 5 күндік оқуға көшуді ескере отырып, аптаның алтыншы күніне (сенбі) отбасылық спорт күнін енгізу;	– Салауатты өмір салтын насихаттау.
	3. Оқушылардың дене жай-күйі туралы жыл сайынғы мониторингін жасау. Президенттік тестілерді қабылдауды ұйымдастыру бойынша жұмысты жалғастыру;	– Студенттердің дене даярлығын бағалау. – Дене шынықтыру және спортпен шұғылданатын мектеп жасына дейінгі балалар мен оқушылар санын артыру.
	4. Жыл бойғы 4 лагерь және 10 жазғы лагерь (шатырды қоса алғанда) жұмысын қамтамасыз ету.	
1.3. Студенттер спортын дамыту: облыстағы жоғары оқу орындары мен арнаулы орта оқу орындарында дене шынықтыру және спорт жүйесін жетілдіру	1. «Сұңқар», «Жас сұңқар» қоғамдық бірлестіктерін тарта отырып, ЖОО-дары мен колледждерде жыл сайын студенттер лигасын өткізуді ұйымдастыру.	– Жоғары жетістіктерде спортпен айналысатын студенттер мен студенттерге материалдық көмек көрсету. Студенттердің спорттық жарысқа деген рухын қалыптастыру;
	2. Қазақстан Республикасы, Азия, Әлем чемпионаттары мен олимпиада ойындарында көрсетілген нәтижелерге байланысты талапкерлер мен спортпен айналысатын студенттерге жеңілдіктер беру арқылы әлеуметтік пакетті енгізу.	– Жастар арасында салауатты өмір салтын қалыптастыру, патриотизмге тәрбиелеу.
	3. Белсенді жазғы лагерьлер	

8 - кестенің жалғасы

1	2	3
	негізінде туризм бойынша туристік слет өткізуді жүзеге асыру. 4.Жыл сайынғы «Есірткіге жол жоқ!» атты акцияны өткізу.	
1.4 Жұмыс ұжымдарында спортты дамыту: әртүрлі меншік нысанындағы еңбек ұжымдарында өндірістік дене шынықтыру мен спортты жетілдіру	1. Облыс орталығымен барлық аудандарда мекеме, кәсіпорындар мен ұйымдар арасында жыл сайын спартакиада өткізу; 2. Еңбек ұжымдарында тұңғыш Президент сынақтарын өткізу бойынша жұмысты жандандыру. Ұйымның спорттық өміріне белсенді қатысқаны үшін қызметкерлерді материалдық ынталандыру туралы ұжымдық шарттарға тармақ енгізу; 3. Кәсіпорындарда өндірістік гимнастиканы ұйымдастыру үшін күнделікті дене жаттығуларының заманауи кешенін енгізу	–Кәсіпорын қызметкерлерін дене шынықтырумен шұғылдануға деген дағдысын қалыптастыру. Спорттық жарысқа деген рухын қалыптастыру, тәрбиелеу; –Жастар арасында салауатты өмір салтын қалыптастыру, патриотизмді тәрбиелеу.
1.5. Ұлттық спортты дамыту және танымал ету: ұлттық спорт түрлерін дамыту жүйесін жетілдіру	1. Мектепке дейінгі мекемелердің, жалпы білім беретін мектептерде ұлттық спорт түрлері сабақтарын енгізу жөнінде шаралар қабылдау; 2. Жаттықтырушылар мен мұғалімдерді ұлттық спорт түрінен оқыту; 3. «Қазақстан Барысы» атты қазақша күрестен облыстық турнирді дәстүрлі түрде өткізу; 4. Заманауи әдістемелік ұсыныстар мен бағдарламаларды енгізу; 5. Орта және жоғары оқу орындарының ұлттық спорт түрлері бойынша сабақтарын енгізу жөнінде шаралар қабылдау; 6. Жыл сайын «Ұлы дала рухы» атты ұлттық спорт фестивалін ұйымдастыру;	–Ұлттық спортты насихаттау. –Жастар арасында салауатты өмір салтын қалыптастыру, отан сүйініштікке және ұлттық құндылықтарды бағалауға тәрбиелеу.
2. Жоғары жетістіктер спортын дамыту: спортшыларды даярлау жүйесін жетілдіру		
2.1. Балалар мен жасөспірімдер спортын дамыту жүйесін жаңғырту және спорт резервін дайындау;	1. Есет батыр атындағы спортта дарынды балаларға арналған МИК бөлімшелерінің санын 30-35%-ға дейін арттыру; 2. Әрбір аудандық БЖСМ-терінде жеңіл атлетика, ауыр атлетика, шаңғы спорты, үстел	– 2025 жылға дейін 6 жастан 29 жасқа дейінгі дене шынықтырумен және спортпен жүйелі түрде айналысатын балалар мен жастардың санын 35%-ға

8 - кестенің жалғасы

1	2	3
	<p>теннисі спорт түрлерін ашу;</p> <p>3. ЖСШМ және ОРДО орталықтарынан облыстық дәрігерлік-дене шынықтыру диспансері, шағын дәрігерлік-спорттық диспансерлерін ашу;</p>	<p>– арттыру;</p> <p>– спортшылардың жарақаттарын алдын-алу және жаттығуын бақылау;</p> <p>– балаларды спортпен шұғылдануға ынталандыру</p>
3. Мүмкіндігі шектеулі адамдарға арналған спорттың дамуы		
<p>3.1. Мүмкіндігі шектеулі адамдардың дене шынықтырумен шұғылдануы</p>	<p>1. Спорттық объектілерді, мекемелерді және ұйым-дарды, арнайы жабдықпен және пандустармен қамтамасыз ету;</p> <p>2. Ақтөбе қаласында мүмкіндігі шектеулі адамдарға арналған дене шынықтыру және спорт кешенін салу, 2018-2019 ж.ж.;</p> <p>3. Иппотерапия әдісімен ат спорты бойынша мүмкіндігі шектеулі балаларды оңалтуға және емдеуге арналған стационарлы жабық манеж салу 2018-2019 ж.ж.</p>	<p>– Мүмкіндігі шектеулі адамдарға спорт ғимараттарының, ұйымдар мен мекемелердің қол жетімділігін қамтамасыз ету;</p> <p>– Облыстағы мүмкіндігі шектеулі адамдардың спортын дамыту</p>
4. Дене шынықтыру және спорт саласындағы білікті мамандар әзірлеу		
<p>4.1. Білім беру мекемелерінде дене шынықтыру жаңғырту және спорттық мамандар тапшылығын қысқарту</p>	<p>1. М.Оспанов атындағы БҚММУ-нен спорттық медицина факультетін ашу;</p> <p>2. Қ.Жұбанов ат. АӨМУ-нен спорттық және педагогикалық факультеттер ашу, соның ішінде дене шынықтыру және спорт мамандығы бойынша;</p> <p>3. Білім беру мекемелерінде дене шынықтыру жаңғырту және спорттық мамандар тапшылығын қысқарту мақсатында спорттық-бұқаралық іс-шараларды жетілдіретін қажетті мамандарды тартып, тұрғын үй мен жалақы туралы мәселелердің шешілуін ұйымдастыру</p>	<p>– Жоғары дәрежелі спортшыларды даярлайтын және жергілікті мамандарға тәжірибе алмасатын мамандарды тарту мәселесін толыққанды шешу</p>
5. Дене шынықтыру және спорт саласында азаматтық қоғам ұйымдарының дамуы		
<p>5.1. Дене шынықтыру және спортты дамытудағы қоғамдық спорт бірлестіктерінің рөлін арттыру</p>	<p>1. Спорттық резервті дайындау спорттық инфрақұрылымды спорт түрлері құрылысын спорт федерацияларының қатысуы үшін жағдайлар жасау;</p> <p>2. Спорттық федерациялар-дың қызметін жандандыру: - ауылдық жерлерде тұратын</p>	<p>– Спорттың әр түрлері бойынша спорт секцияларында айналысатын адамдардың санын ұлғайту.</p> <p>– Жастарға азаматтық және патриоттық тәрбие беру.</p> <p>– Ауылдық жердегі балалар мен жастардың дене</p>

8 - кестенің жалғасы

1	2	3
	<p>балалар мен жастар үшін спорттық секциялар ашу; - әр түрлі спорт түрлері бойынша студенттердің лигаларын дамытуға жәрдемдесу; - спорт бірлестіктердің қызметін жаңғырту; - 8-ден 30 жасқа дейінгі балалар мен жастар арасында «Жас Динамо» қозғалысын құру және дамыту.</p>	<p>– шынықтырумен айналысуына спорттық бірлестіктер 15% дейін санының ұлғаюына ықпал ету</p>
<p>6. Дене шынықтыру және спорт саласында қоғамдық қауіпсіздік жүйесін дамыту</p>		
<p>6.1.Спорт ғимараттары үшін қауіпсіздік жүйесін құру</p>	<p>1. Спорт мекемелерінде қоғамдық қауіпсіздікті жақсарту бойынша шаралар кешенін әзірлеу</p>	<p>– Дене шынықтыру мен спортты бейбітшілік пен достық құралы ретінде насихаттау; – спорттық нысандардың сапасын арттыру</p>
	<p>2. Халықаралық талаптарға сәйкес спорт нысандарының және спорттық қызметтердің қауіпсіздігі мен сапасын стандарттау және сертификаттау жүйесін енгізу;</p>	
	<p>3. Федерациялар арасындағы спорттық және спорттық жанкүйерлер мен олардың бірлестіктері арасындағы ынтымақтастықты қамтамасыз ету шараларын әзірлеу;</p>	
	<p>4. Спорттық іс-шараларды ұйымдастыру кезінде зорлық-зомбылықтың алдын алу үшін әлеуметтік, білім беру және профилактикалық шараларды қамтамасыз ету.</p>	
<p>7. Дене шынықтыру мен спорт инфрақұрылымын дамыту</p>		
<p>7.1. Жоғарғы дәрежелі спортшыларға, оның ішінде әскери қызметкерлерге, құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне, құқық қорғау органдарына, паралимпиадалық</p>	<p>Дене шынықтыру және спорттық нысандардың салынуы</p> <p>1. Халықаралық стандартқа сәйкес келетін жеңіл атлетика стадионы және заманауи спорттық жабдықтармен қамтамасыз етілген манеж – 2019-2022 ж.ж. (БӘЖ);</p> <p>2. Мұз айдыны сарайы – 2018 жыл (МЖӘ);</p> <p>3. 114 орынға арналған қонақ үйімен теннис орталығын салу –</p>	<p>– 2025 жылға дейін 6 жастан 29 жасқа дейінгі дене шынықтырумен және спортпен жүйелі түрде айналысатын балалар мен жастардың санын 35%-ға арттыру; – Облыста олимпиадалық жазғы және қысқы спорт түрлерін дамыту.</p>

8 - кестенің жалғасы

1	2	3
және сурдолимпиадаға арналған оқу базаларын дамыту	4. 2018 жыл (МЖӘ); 5. Жарға өрмелеушілер кешені – 2018 жыл (МЖӘ); 6. Бокс орталығы – 2018-2019 ж.ж.; 7. Шаңғы базасына роликпен жүретін жол салу – 2018-2019 ж.ж. (ОБ); 8. Есет батыр ат. МИК-дегі бассейн құрылысы – 2019-2020 ж.ж. (ОБ) мек ин кол	
ҚОРЫТЫНДЫ		
<ul style="list-style-type: none"> – Облыс аумағында бірнеше дене шынықтыру және спорт кешендері мен спорттық нысандар салынып (жергілікті бюджет және МЖӘ есептерінен), ескі спорттық нысандар күрделі жөндеуден өтеді; – Өңірдің бұқаралық спорты дамиды; – Жоғары жетістіктер спорты дамиды: спортшыларды дайындау жүйесі жетіледі; – Мүмкіндігі шектеулі адамдарға арналған спорт қарқынды дамиды; – Дене шынықтыру және спорт саласындағы білікті мамандар әзірленіп, облыста азаматтық қоғамдық ұйымдармен қарым-қатынас артады; – Дене шынықтыру және спорт саласында қоғамдық қауіпсіздік жүйесі мен спорт инфрақұрылымдары дамиды; – Мектепке дейінгі, мектеп спорты және студенттер спорты дамиды; – Жұмыс ұжымдарында, кәсіпорындарда спортты дамыту жүзеге асады; – Ұлттық спортты дамыту және танымал ету: ұлттық спорт түрлерін дамыту жүйесін жетілдіру жөніндегі жұмыстар қарқынды жүйеге қойылады; – Олимпиадалық және олимпиадалық емес спорт түрлері дамиды, соның ішінде олимпиадалық жазғы мен қысқы спорт түрлері бойынша; – Әрбір жоғарғы жетістікке талпынысы бар спортшылардың өсу динамикасын бақыланып, тұрақты түрде көмек көрсетіледі. 		

Қалыптасқан жағдай және онымен байланысты мектептен тыс спорт мекемелерінің күрт қысқаруы балалар мен жастарды сабақтан тыс уақытта жұмыспен қамту проблемасына алып келді, бұл өңірдегі қылмыстық жағдайға теріс әсер етті.

Бағдарламаның ережелерін, әдістемелерін, ұсынымдарын денсаулық сақтау, білім беру мекемелері, жастар мен студенттер ұйымдары, бұқаралық ақпарат құралдары пайдалана алады.

Жалпы алғанда, аймақта дене шынықтыру мен спортты дамытудың мақсатты бағдарламасы ресурстар, орындаушылар мен өткізу мерзімдері бойынша келісілген және бір-бірімен байланысты, мемлекеттік құрылымдардың қолдауымен жүзеге асырылатын, дене шынықтыру мен спортты сақтау мен дамыту мақсаттарын жүзеге асыру үшін әртүрлі іс-шаралар кешенін білдіреді.

Әдістемелік тұрғыдан алғанда, осы сипаттағы және мақсаттардағы барлық кешенді бағдарламалар төмендегідей жалпы белгілерге және дамудың іргелі дәйектілігіне ие бола алады:

1. Тиісті ақпараттық базасы бар дене шынықтыру және спортты дамыту бағдарламасының тұжырымдамасы мен мақсаттары қалыптасады.

2. Дене шынықтыру мен спортты дамытудың нысаналы бағдарламасын қалыптастыру бағыттары бойынша бағдарламалық іс-шаралар кешені мен оларды қаржылық қамтамасыз ету әзірленеді және жүйеленеді.

3. Дене шынықтыру қозғалысының белгілі бір жүйесінің мазмұны мен ерекшеліктерін ескере отырып, кешенді бағдарламаны іске асыру және басқару механизмі жасалуда.

4. Дене шынықтыру мен спортты дамытудың мақсатты бағдарламасының әлеуметтік-экономикалық маңыздылығы немесе күтілетін экономикалық тиімділігі бағаланады.

Бұл бөлімдер тығыз байланыстылық пен қарым-қатынаста болып келеді. Шетелде дене шынықтыру жүйесін дамыту жөніндегі баспасөзде мұндай жүйелердің экономикалық пен құқықтық мазмұнына көп көңіл бөлінеді және оларды құрудың бағдарламалық басқару тәжірибесі аз қамтылған. Соған қарамастан, қол жетімді ақпарат бойынша дене шынықтыру және спорт жүйесін жетілдіруде бағдарламалық әдістерді кеңінен қолдану туралы толық көрініс жасауға болады. Олар: қолда бар материалдық базаны сақтау мен қайта құру; жаңа жабық және жабық спорт ғимараттарын салу; облыс тұрғындарымен сауықтыру жұмысында қолда бар инфрақұрылымды пайдалану; бәсекеге қабілетті спорттық және туристік құрал-жабдықтарды шығару бойынша өнеркәсіптік өндірістерді пайдалану.

Барлық бағдарламаны бес жыл ішінде үш кезеңде іске асыру жоспарлануда:

- 1 кезең - дайындық;
- 2 кезең-бағдарламаны бастапқы (бірінші кезек) іске асыру;
- 3 кезең-бағдарламаны толық көлемде іске асыру.

Қойылған міндеттерді қамтамасыз ету мақсатында Бағдарламада 9-кестеде көрсетілген он үш бағыт бөлінді.

Кестеден әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан ең тиімді бөлімдердің іске асырылуы болып табылатындығын көруге болады:

- Ақпараттық-насихаттық тұрғыда қамтамасыз ету. Халықтың дене шынықтыру туралы білімі.
- Жаңа формациядағы мамандармен және қоғамдық мамандармен қамтамасыз ету.
- Жалпы білім беру мекемелері мен бастауыш және орта кәсіптік білім беру, жоғары білім беру мекемелеріндегі дене тәрбиесі.
- Тұрғылықты және демалыс орны бойынша дене шынықтыру.
- Отбасындағы дене шынықтыру.
- Мектепке дейінгі білім беру мекемелеріндегі дене тәрбиесі.

Кесте 9 - Бағдарламаның жекелеген бөлімдерін іске асырудан түсетін әлеуметтік-экономикалық қайтарым көрсеткіштері

Бағдарлама бөлімдерінің қайтарымы бойынша басымдығы, орны	Бағдарлама бөлімдері	Әлеуметтік-экономикалық әсер, %
1	Ақпараттық-насихаттық қамтамасыз ету. Халықтың дене шынықтыру білімі	18,0
2	Жаңа формация мамандарымен және қоғамдық мамандармен қамтамасыз ету	17,0
3	Дене тәрбиесі жалпы білім берудегі - бастауыш және орта кәсіптік білім беру мекемелерінде	15,0
4	Тұрғылықты жері бойынша дене шынықтыру	10,0
5	Отбасындағы дене шынықтыру	8,0
6	Мектепке дейінгі білім беру мекемелеріндегі дене тәрбиесі	7,0
7	Дене шынықтыру сауықтыру және спорттық ғимараттар (білім беру мекемелерінсіз) желісін дамыту	7,0
8	Дене шынықтыру-спорттық мақсаттағы тауарларымен қамтамасыз ету	7,0
9	Дене шынықтыру-спорт қозғалысын басқаруды жетілдіру	3,0
10	Жоғары кәсіптік білім беру мекемелеріндегі дене шынықтыру	3,0
11	Өндіріс жүйесіндегі дене шынықтыру	2,0
12	Дене шынықтыру-спорттық іс-шаралар	2,0
13	Мүгедектер арасындағы дене шынықтыру және спорт	1,0

– Дене шынықтыру-сауықтыру және спорт ғимараттары желісін дамыту (білім беру мекемелерінсіз).

– Дене шынықтыру-спорттық мақсаттағы тауарлармен қамтамасыз ету.

Дәл осы бөлімдер жас ұрпақтың бойында дене шынықтыру мен спорт құралдарын тәрбиелеу, моральдық-еріктік қасиеттерге ие болу, дене жетілуге қажеттілікті қалыптастыру және оның гендік қорын жақсарту тұрғысынан басым болып табылады.

Бағдарламада жеке бағыттарды іске асыру кезеңдері, әр бөлімнің ішіндегі шаралар, сондай-ақ орындау мерзімдері ашылған және анықталған.

Жоспарда жұмыстың бірінші кезектегі, неғұрлым жауапты, өмірлік маңызды бөлімдерін, оның ішінде:

- ішкі істер органдарымен бірлесіп, дене шынықтыру-спорттық сабақтар мен спорттық жарыстарды, спорттық-ойын-сауық іс-шараларын өткізу кезінде қауіпсіздік нормалары мен ережелерінің сақталуын бақылау, қатысушылар мен көрермендердің денсаулығына, ар-намысы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіруге, қатыгездік пен зорлық-зомбылық көрсетуге жол бермеу;

- орталықтарды, мектептерді, клубтарды, дене шынықтыру және спорт құралдарын сауықтыру мен оңалтудың басқа да бірлестіктерін, сондай-ақ жоғары дәрежелі спортшыларды даярлау жөніндегі мамандандырылған мекемелерді құру жоспарының орындалуын бақылау;

- жоғары жетістіктер спортын дамытуға және бұқаралық дене шынықтыруды дамытуға арналған шығыстар үлесінің арақатынасын бақылау;

- рекреациялық-сауықтыру жерлерін бөлуді және пайдалануды бақылау;

- жергілікті билік органдарымен бірлесіп, белгіленген нормаларға сәйкес олардың аумағында дене шынықтыру-сауықтыру және спорт мақсатындағы объектілерді жобалауға, салуға және пайдалануға беруге бақылау жасау. Аймақтағы тұрғылықты аудандардың құрылыстарды қабылдау-тапсыру комиссияларының құрамына дене шынықтыру мен спортты мемлекеттік басқару органдарының өкілдері кіруін бақылау;

- халықтың тығыздығына байланысты тұрғын аудандардың негізгі дене шынықтыру-сауықтыру және спорт ғимараттарымен ең аз қамтамасыз етілу нормативтерінің әзірленуін және орындалуын бақылау;

- жүзу бассейндері мен дене шынықтыру-спорт залдарының міндетті түрде болуын, сондай-ақ сол өңір шегінде дене шынықтыру-сауықтыру және спорт құрылыстарын жою кезінде тең бағалы ғимараттардың құрылуын, барлық үлгідегі жаңа білім беру мекемелерінің құрылысын бақылау;

- дене шынықтыру-сауықтыру және спорт ғимараттарының тікелей мақсат бойынша пайдаланылуын бақылау;

- білім беруді мемлекеттік басқару органдарымен бірлесіп, дене шынықтыру және спорт мамандарының біліктілігін арттыруды және қайта даярлауды бақылау;

- көпбалалы және аз қамтылған отбасылардан шыққан балаларға, жетім балаларға, мүгедектерге дене шынықтыру-спорт қызметтерін тегін беруді бақылау.

Аталған бағдарлама жоспарына сәйкес аймақта бірнеше жарыс және іс-шаралар өткізіледі. Олардың ішінде кешенді жарыстар, аудандық пен қалалық деңгейде өткізілетін спорттық іс-шаралар және т.б. бар.

Кешенді жарыстарды қалада, ауданда ұйымдастыру мен өткізу кезеңдерінде басқару органдары бірқатар қызмет атқарады:

- басқарудың жоғары органдарының жарыстар өткізілетін қандай да бір ұйымда, өндірісте, спорттық базада өткізілуі туралы шешім қабылдауына материалдар дайындайды;

- аудандық, қалалық жарыстар ережелер құрып, дене шынықтыру ұжымдарына таратады;

- жарыстың өткізілуіне қажетті қаражат сметасына орай жарыстарды өткізуге арналған қаржының бөлінуін қарастырады;

- жарысқа дайындық бойынша негізгі іс-шаралардың жоспарын жасайды;

- дене шынықтыру ұжымдарында бұқаралық жарыстардың өткізілуін қадағалауды қамтамасыз етеді;

- жарыстардың (қалалық, аудандық) бас төрешісін, сондай-ақ, спорт түрлері бойынша төрешілерін тағайындайды және төрешілер коллегиясының құрамын қалыптастырады;

- жарыстарды өткізуге жұмылдырылған ұйымдардың өзара байланысын бағдарлайды, қызмет көрсетудің (орналастыру; көлікпен қамтамасыз ету; тамақтану; медициналық және мәдени қызмет көрсету; қоғамдық тәртіпті сақтау; спорттық құрылыстарды дайындау және қабылдау) ұйымдастыру комиттетері бекіткен іс-шаралардың орындалуын қадағалайды;

- жергілікті өзін-өзі басқару органдарына өндіріс басшыларының, жергілікті өзін-өзі басқару әкімшілігі басшылығының бұқаралық жарыстарды өткізуге арналған қажетті жағдайлар жасау туралы ұсыныстарын дайындайды;

- ұйымдардағы дене шынықтыру ұжымдарына жарыстарды ұйымдастыруына көмек көрсетеді;

- дене шынықтыру ұжымдардың аудандық, қалалық жарыстарға қатысуы қорытынды жасайды; үздік төрешілерді, ұйымдастыру комитетінің белсенді мүшелерін марапаттау бойынша ұсыныстар жасайды.

7- суретте Ақтөбе облысында дене шынықтыру мен спортты басқарудың 2018-2021 жылдарға арналған кешенді бағдарламасын қолдану нәтижесі берілген. Көріп отырғандарыңыздай, 2017 жылы, яғни аталмыш бағдарлама енігізілмей тұрғанда, спорттық және спорттық-бұқаралық іс-шаралар 29,5% құраса, осы бағдарлама алғаш енгізілген 2018 жылы, өңір халқының жалпы санына шаққандағы пайыздық көрсеткіштерде біршама өсім болды да, 2019 жылы бұл өсім ары қарай жалғасты, 2020 жылы әлемдік пандемияға байланысты бұл көрсеткіш есепке алынбады, өздеріңіз білетіндеріңіздей, бұл кезде спорттық, спорттық-бұқаралық іс-шаралар өткізілмегендіктен есепке алынбады, ал енді 2021 бастап, қатаң шектеулер азайтылуымен байланысты айқын өсім байқалады. Бұл осы өзіміз құрастырып, қабылдаған бағдараманың нәтижесін көрсетеді.

Сурет 7 - Ақтөбе облысында дене шынықтыру мен спортты басқарудың 2018-2021 жылдарға арналған кешенді бағдарламасын қолдану нәтижесіндегі спорттық-бұқаралық іс шаралармен шұғылдану көрсеткіштері, %

Жоғарыдағы бағдарламаны талдай келе, жасалынған дене шынықтыру мен спортты дамытудың кешенді өңірлік бағдарламасы, оны салауатты өмір салтын қалыптастыру бағдарламасы деп те атауға болады, басқалардан айырмашылығы, бейресми жатталған тұжырымдамалар, есептеулер бағдарламасы емес, ақылға қонымды, дәйекті және мақсатты іс-шаралар бағдарламасы болып табылады, олардың ешқайсысы, әсіресе инфляция мен дағдарыс жағдайында іс жүзінде жүзеге асырылмайды. Бағдарламаның айырмашылығы – бұл алдыңғы қатарлы халықаралық және отандық тәжірибеге негізделген нақты әдістемелік және ұсынымдық сипатта болуында. Бағдарламаның ерекшелігі кезең-кезеңімен орындау үшін жұмыстың басым бөлімдерін таңдау мүмкіндігіне өте икемді боып келеді.

Бағдарлама барлық деңгейдегі дене шынықтыру және спорт ұйымдарының, мамандардың, қоғамдық қызметкерлердің және коммерциялық құрылымдардың жұмысында тәжірибелік нұсқаулық бола алатындығын, адамдардың дене шынықтыру және спорт, жалпы қимыл-қозғалыс мәдениетін қалыптастыру, спорт саласындағы маңызы зор болып табылатын бірқатар іс-шаралар, соның ішінде тамақтану, тыныс алу және массаж қажеттіліктерін қалыптастыруға арналған күнделікті іс-әрекеттің әдіснамалық негізі бола алатындығын атап өткен жөн.

3.3 Аймақтық жарыс қызметін басқаруды ұйымдастыру іс-шараларының негіздемесі

Зерттеу нәтижесі Ақтөбе аймағында спорттық жарыс қызметін басқаруды дамыту тұрғысынан қарастырылды. Дене шынықтыру және спорт саласы бойынша аймақтағы жарыс қызметін дамыту үшін ең алдымен біздің алдымызда жарыстарға қатысушылардың жарысқа деген қызығушылығын, олардың мотивациясын, ынтасын, қарым-қатынасын, белсенділігі анықтау мәселесі тұрды. Сол себепті де біз Ақтөбе облысының аудандарының тұрғындарымен зерттеу жұмысын жүргіздік. Зерттеу кезінде алынған нәтижелер барысында жарыстарды қалай басқарса тиімді болады деген сұраққа жауап ала отырып, біз спорттық жарыс жүйесін құрдық, соған орай бірнеше жұмыстар атқардық.

Әзірленген спорттық жарыстар жүйесі 2019 жылы Ақтөбе облысы тұрғындарының жұмыс тәжірибесіне енгізілді. Үш жыл бойы (2017-2019 ж.ж.) облыс әкімшілігінің дене шынықтыру және спорт комитеті біз ұсынған спорттық жарыстар жүйесінің тиімділігін тексеру бойынша ұйымдастырушылық-педагогикалық эксперимент жүргізді. Эксперимент барысында аймақтағы спорттың даму жағдайын және халықтың дене шынықтыру және спортпен шұғылдануға қатынасын сипаттайтын бірқатар көрсеткіштер тіркелді.

Спорттық жарыстарды көру, оларға қатысу қатысушылар мен көрермендердің жарыстарға қатысатын спортшылар сияқты болуға деген ықыласын тудыру үлкен ұйымдастырушылық қабілетті, басқарушылық шеберлікті қажет етеді. Сонымен қатар, жарыстардың көрермендерге әсері

катысушыларға қарағанда күшті болады. Спортшыларға еліктеу және жарысқа қатысушылармен бірдей болуға деген ұмтылыс аудан тұрғындарының ішінде ересектерде айқын көрінеді. Бұл жүйелі спортқа оң көзқарастың пайда болу механизмдерінің бірі деп айта аламыз. Біз бұл сала жарыстарды насихаттауда әртүрлі бұқаралық ақпарат құралдарын қолдана отырып, жарыстарды ұйымдастыру және өткізу кезінде ескерілуі керек деп санаймыз.

Себебі, қоғамдық санаға әсер етудің пәрменді құралдары әлеуметтік қызметтің ерекше түрі болып табылатын жарнама және насихаттау болып табылады. Жарнама мен насихаттау құралдарының негізгі қызметі белгілі бір көзқарастар мен эмоционалды жағдайларды қалыптастыру, адамдардың мінез-құлқына ықпал ету мақсатында білімді, коммерциялық ақпаратты, адамгершілік құндылықтарды және басқа да мәліметтерді таратудан тұрады. Жарнама – сауданың қозғаушы күші, түрлі өндіріс салаларындағы жетістіктер туралы «хабарлаушы» – тұтынушының жаңа өмір стандарттарымен тез танысуына жағдай жасап, кейде оны зорлап міндеттейді. Жарнама, яғни «реклама» термині латынның “*reklamare*” («қатты айқай салу» немесе «хабарлау») сөзінен шыққан.

Американдық маркетинг қауымдастығының анықтамасына сәйкес жарнама – бұл «...нақты белгіленген тұтынушы төлейтін идеалдар, тауарлар мен қызметтер - бұл жеке тұлғаны ұсыну мен жылжытудың кез-келген түрі» және белгілі бір жағдайды ескере отырып, ең тиімді әдістер мен тәсілдерді қолдана отырып, әлеуетті тұтынушылардың назарын жарнама нысанына аудару үшін нұсқаулық ретінде қызмет етеді.

Спорт және спорт индустриясында жарнама үнемі қолданылады. Коммерциялық іс-әрекетті нәтижелі жүргізу және табыс алуды қамтамасыз ету үшін жарнама маңызды және аса қажетті.

Спорттық жарнаманы таратудың негізгі құралдары мен тасымалдаушыларының жүйесі:

1. Телевизиялық жарнама және радиожарнама.
2. Кинореклама: жарнамалық кино-және бейнефильмдер.
3. Интернеттің ақпараттық-телекоммуникациялық желісіндегі жарнама: интернет-ресурстар, ең алдымен спорт ұйымдарының сайттары.
4. Баспасөздегі жарнама: әлеуетті тұтынушы оқитын газеттер, журналдар, бюллетеньдер және басқа мерзімді басылымдар.
5. Баспа жарнамасы: кітаптар, жылнамалар, анықтамалықтар, проспектілер, каталогтар, буклеттер, бағдарламалар, парақшалар, прайс-парақтар, Баспасөз релиздері, пост-релиздер, ақпараттық хаттар, шақыру билеттері және басқа да полиграфиялық өнімдер. Мұнда фото-стендтер мен фото-витриналар ұйымдастыруды, фотомонтаждар шығаруды және т. б. атап өткен жөн.
6. Пошта жарнамасы: жарнамалық материалдарды, соның ішінде бейнекассеталарды, компакт-дискілерді және жоғарыда аталған басқа да ақпараттық материалдарды пошта арқылы тарату.
7. Спорт объектілеріндегі жарнама және өзге де сыртқы жарнама: стадион периметрі бойынша қалқанды жарнама, ірі габаритті және шағын габаритті

жарнамалық баннерлер мен жарнамалық стендтер, плакаттар, транспаранттар, афишалар мен постерлер, айналмалы жарнамалық қалқандар, газ жарықтық қондырғылар, электрлендірілген панно, табло, мәре ленталары, көрсеткіштер және т.б. Мәселен, хоккей матчтарын өткізу кезінде жарнама берушілер жарнама үшін орын сатып алады және өздерінің жарнамалық материалдарын спорт сарайы күмбезінің астына, ойыншылар орналасатын орындарға, борттарға, консольдерге, тікелей мұз жабынының астына және стадион аренасының басқа да жарнамалық беттеріне орналастырады. Баскетбол бойынша жарыстар өткізу кезінде алаңның периметрі бойынша орналастырылатын жарнамалық қалқандар, орталық шеңберде және айып лақтыру шеңберлерінде жапсырмалар, маңдайшалар және стадион ішінде сыртқы жарнаманың өзге де түрлері, оның ішінде электрондық ақпараттық тақтада және т. б. көзделеді.

Спорт түрлерінің алуан түрлілігіне байланысты әртүрлі спорт ареналарының жарнамалық безендірілуінің өзіндік ерекшелігі болады, мысалы, бокс рингінің, велотректің, тау шаңғысы спорты жарыстарына арналған беткейдің және т. б. жарнамалық безендірілуінің өзіндік ерекшеліктері бар.

О.Н. Степанова дене шынықтыру және спорт саласында қолданылатын БАҚ арқылы таралатын жарнамаларға: «...қазіргі таңда қойылған мақсаттарға жету үшін жарнаманың көптеген түрлері қолданылады. Олардың аса көрнектілері – классикалық жарнамалар, яғни, радио, теледидар, газеттер мен журналдар және т.б.» деп сипаттай келе, оларды төмендегіше топтап өтеді [158].

Спортты жарнамалау мен насихаттауда дене тәрбиесі, спортшылар мен жаттықтырушылар, жаттығу жүйелері туралы кітаптар үлкен рөл ойнайды.

Дене шынықтыру және спорт саласындағы жарнама спорттық маркетингтің, оның ішінде дене шынықтыру және спорттық іс-шаралар маркетингінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Оның сорттарының бірі – дене шынықтыру және спорттық іс-шаралар кезінде жарнама. Трансляциялар, атап айтқанда, керемет жарыстар кезінде жарнаманы әдетте миллиондаған көрермендер, тыңдаушылар бақылайды, тыңдайды. Сондықтан бұл арна тауарларды, қызметтерді жылжытудың ең сәтті құралдарының бірі болып табылады.

Осыған байланысты, Қазақстандағы, дамыған және дамушы елдерде белсенді насихаттау науқандарын өткізу тәжірибесі жоғарыда аталған алға қойылған мақсаттардың жетістігіне қол жеткізу тұрғысынан спорттық бизнес, жарнама мен насихаттың жоғары тиімділігін көрсетеді. Адамдардың санасына әсер етудің ең күшті идеологиялық құралы ролін орындай отырып, сатушы мен тұтынушының әрекеті, жарнама және насихаттау, олардың көрсетуі бойынша дене шынықтыру мен спорттың жаңа тартымды әлеуметтік келбетін қалыптастырады, халықтың қалың жігін салауатты өмір салтына тартады.

Спорттық бизнес, жарнамалық және насихаттық үндеулерге үн қата отырып, үлкен әлеуметтік топтар: балалар, жасөспірімдер, зейнеткерлер және т. б. спортқа тартылады, жүгіру және дене шынықтыру жасау, фитнес-клубтарға

бару, белсенді өмір салтын жүргізу сияқты жағымды әрекеттерді өз бойына сіңіреді, содан кейін оны өзінің күнделікті жаңа өмірлік салтына айналдырады [159].

Ақтөбе өңірінде өткізілетін жарыстарды жарнамалау келесідей бағытта жүргізіледі:

- жарыстарға дайындық барысын баспасөзде жариялау, афишаларды, бағдарламаларды, шақыру билеттерін, радио мен теледидар арқылы ақпарат шығару және тарату;

- фотостендтерді ұйымдастыру;

- жарыстардың салтанатты ашылуы және жабылуы арқылы спорттың осы түрін дәріптеу;

- жарыс барысында кең ауқымды радиоақпарат тарату;

- қорытынды кестелерді уақытылы толтыру, фотомонтаждарды шығару;

- уақытылы қорытынды шығару және жарыстың салтанатты жабылуы;

- жеңімпаздарға грамоталар, дипломдар, медальдар мен жүлделер тапсыру;

- көрсетілімдер мен жеңімпаздар шеруін өткізу;

- өткізілген спорттық жарыстардың нәтижелері туралы баспасөзде, радиода, теледидарда уақтылы ақпарат.

Осы тұрғыдан алғанда Ақтөбе аймағында жарнамалау және насихаттау жақсы жолға қойылған. Мысалы: 2019 жылы өткен ҚР V Жазғы паралимпиадасы, Ұлттық спорт түрлерінен V фестиваль, Ақтөбенің құрылғанына 149 жыл толуына орай, «Спрс-aktobe marathon» Жеңіл атлетика жартылай марафоны, алғаш рет триатлоннан өткен Қазақстан Чемпионаты, ҚР жүзуден V-жазғы спартакиадасы және т.б. жайлы жарнамалардың әсері өте жақсы деп айтуға әбден болады.

Сондай-ақ, Ақтөбеде алғаш рет өткен триатлоннан Қазақстан Чемпионатына келушілердің қарасы мол болды.

Теледидардан берілген жарнамада:

«Турнирлердің мақсаттары:

- триатлонды дамыту және Қазақстанда салауатты өмір салтын насихаттау;

- қазақстандық кәсіби атлеттердің, жаттықтырушылар мен төрешілердің шеберлігі мен біліктілік деңгейін арттыру;

- мықты спортшыларды анықтау» деп қызықтыра хабарланған жарнамалар ықпалы көрермендерге айтарлықтай ықпал етті.

Белгілі бір өңірдегі спортты басқаруда спорттық жарыстар ұйымдастырушылық-педагогикалық реттеудің әдісі және жеке адамдардың да, ұжымдардың да, командалардың да спорттық даярлығының қол жеткізілген деңгейін салыстыру құралы ретінде қарастырылады.

Спорттық жарыс қызметін басқару мәселесін шешу, біздің ойымызша, адамдардың спортқа деген көзқарасын жақсарту арқылы тиімдірек болады. Сол себепті де жарысты басқаруды дамыта отырып, жарысқа қатысушы адамдарды көптеп тарту және спорттық жарыс жүйесін дамыту басты міндет болуы керек.

Адамдардың спорттық жарыстарға қатынасын зерттеу кезінде біз бірқатар авторлардың ережелеріне сүйендік.

Олардың идеяларына сәйкес, адамның бір нәрсеге, ал бұл жағдайда спортқа деген көзқарасы үш құрылымын қамтиды:

1) танымдық (когнитивті) – оның ішінде объект туралы нанымдар, ойлар, білім;

2) эмоционалды (аффективті) – бұл адамның бағалауы, белгілері туралы түсінік (оның объектіге эмоционалды реакциясы);

3) нысанға қатысты іс-әрекеттерде, қарым-қатынаста көрінетін мінез-құлық компоненті.

Жарыстарға деген көзқарасты зерделеу кезінде біз өте айқын көрінген екі типті анықтадық. Оның бірі– әлеуметтік адекватты, ол 65 пайызды құрады, екіншісі әлеуметтік адекватты емес, ол 35% құрады. Бұл екі тип қарым-қатынастың барлық өлшемдерінде айтарлықтай айырмашылықтарға ие. Олар *мотивация, эмоциялар, табысқа деген сенімділік, мақсаттар, өзін-өзі бағалау, жарыс белсенділігінің тиімділігі*. Жас пен спорттық біліктілік арасындағы қарым-қатынас өлшемдері арасында ешқандай байланыс табылған жоқ.

Осыдан келіп, жарыстарға қатысуға деген қарым-қатынас түрін қалыптастырудың негізі спортқа деген қарым-қатынасты анықтайтын жеке тұлғаның жеке психологиялық ерекшеліктерінде жатыр деп қорытынды жасауға болады және ол біздің жұмысымызда айқын түрде анықталды. Белгілі бір спортшының, сондай-ақ спорттық команданың жарыстарға қатысуының түрін білу жаттығу процесін тиімді құруға, сондай-ақ оларды жарыстарға қатысуға тартудың орындылығын болжауға мүмкіндік береді.

Себебі адамның сана-сезімі, оның шындыққа деген көзқарасы, іс-әрекеттері қалыптасады. Осыны ескере отырып, біз жарыс шараларын тартымды және адамдарда жағымды эмоциялар тудыратын етіп ұйымдастырдық. Біздің зерттеулеріміз көрсеткендей (кесте 4) спорттық жарыстарға қатысушылардың жасына қарамастан, оларды спорттық күрес, құмарлық және мерекелік көңіл-күй, марапаттар алу, жарыстардың эстетикасы қызықтырады. Алайда, осы факторлардың әсерінің әрқайсысының өз орны бар және оны спорттық жарыстарды жоспарлау, ұйымдастыру және өткізу кезінде ескеру керек.

Команда чемпионатынан бастап облыстық чемпионатты өткізуге дейінгі спорттық жарыстар жүйесінің көп деңгейлі құрылымы жарыстарға қатысушылардың шексіз санын тартуға мүмкіндік береді. Бұған жарыс өткізілетін көптеген спорт түрлері ықпал етті. Жарыстарды жүйелі түрде өткізу дәстүрге айналады және жеке адамдарда өзін-өзі жетілдіру қажеттілігін тудырады, бұл экспериментте көрсетілгендей дамиды.

Аймақта өткізілген жарыстарда спорттық жарыстар жүйесін енгізу бойынша ұйымдастырушылық-педагогикалық эксперимент жүргізу өңірдегі спорттық-бұқаралық жұмысты едәуір жандандыруға мүмкіндік берді және адамдардың жаттығу процесіне де, жарыстарға қатысуына да көзқарасын өзгертті.

Көрініс ретінде әрекет ететін спорттық жарыс күрделі әлеуметтік құбылыс болып табылады. Бір жағынан, жарыстардың барлық түрлерінің негізі ойын қарым-қатынасын құру болып табылады, бұл тәжірибе арқылы өзін әртүрлі рөлдерде жеке тұлға ретінде «сынап көруге» мүмкіндік береді [160].

Белсенділік кез-келген қызмет саласында әлеуметтенудің маңызды факторы болып табылады. Адамға әлеуметтенудің қажетті деңгейін ұзақ уақыт сақтауға мүмкіндік беретін дәл осы белсенділік болып табылады.

10-кестеде облыста үш жыл ішіндегі спорттық-бұқаралық жұмыс серпінін көрсететін статистикалық көрсеткіштер келтірілген. Барлық көрсеткіштер бойынша (спорт ғимараттарының өткізу қабілетін қоспағанда) спортпен шұғылдануда округ тұрғындарының белсенділігінің артқанын байқауға болады.

Белгіленген көрсеткіштердің өсуі облыс тұрғындарының жұмыс тәжірибесіне енгізілген спорттық жарыстар жүйесі тиімділігінің жоғары дәрежесін көрсетеді.

Облыс тұрғындарымен жұмыс кезінде ұлттық спорт түрлерін дамытуға және олар бойынша жарыстар өткізуге ерекше көңіл бөлінді. Біздің ойымызша, бұл көрсеткіштер облыс тұрғындары арасында бұқаралық спорттың жай-күйін объективті түрде көрсетеді.

Жоғарыда келтірілген мәліметтерден 2017 жылы спорт секцияларында шұғылданушылардың саны 16654 адамды құрағанын көруге болады. Дене шынықтырумен айналысатындардың жалпы санына қатысты бұл көрсеткіш осы кезеңде 32%-ды құрады. 2018 жылы спорт секцияларында шұғылданушылардың саны 25810 адам болды. Дене шынықтырумен және спортпен айналысатындардың жалпы санына қатысты бұл көрсеткіш осы кезеңде 49,5%-ды құрады.

2019 жылы спорт секцияларында шұғылданушылардың саны 27710 адам болды. Дене шынықтырумен және спортпен айналысатындардың жалпы санына қатысты бұл көрсеткіш осы кезеңде 53,2 %-ды құрады. 2017 жылдан бастап және әсіресе 2017 жылдың екінші жартысынан бастап спорт секцияларында шұғылданушылар санының біртіндеп өсуі қамтамасыз етілді. 2019 жылдың соңына қарай шұғылданушылар саны 25810 адамды құрады. Сонымен қатар, 2017 жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіш 11056 адамға артып, ең жоғары деңгейге жақындады.

Біз бұл оң өзгерістерді, ең алдымен, Ақтөбе облысы әкімшілігінің өңірдегі дене шынықтыру қозғалысының дамуымен байланысты мәселелерді шешумен байланыстырамыз. Біз әзірлеген және 2018 жылы қабылданған 2018-2025 жылдарға арналған Ақтөбе облысының дене шынықтыру мен спорт саласын жаңғырту жөніндегі 2025 жылға дейінгі іс-шаралар жоспары, дене шынықтыру мен спорт туралы аймақтық заң және дене шынықтыру мен спортты дамыту бағдарламасы оң нәтиже берді.

Кесте 10 – Ақтөбе облысында спорт түрлері бойынша спорт секцияларында шұғылданушылар саны

Спорт түрлері	2017	2018	2019
1	2	3	4
Секцияда шұғылданушылар саны	16654	25810	27710
Оның ішінде:			
Олимпиадалық спорт түрлері бойынша			
Бадминтон	2	2	2
Баскетбол	1646	1646	1646
Бокс	415	415	415
Еркін күрес (ерлер)	265	265	265
Әйелдер күресі	17	17	17
Грек-рим күресі	244	244	244
Велоспорт(шоссе)	6	23	40
Су добы	8	8	8
Волейбол	1988	1988	1990
Гандбол	18	18	18
Спорттық гимнастика	44	55	68
Көркем гимнастика	4	44	44
Каратэ-до	56	56	60
Дзюдо	206	206	206
Ат спорты	1	206	206
Жеңіл атлетика	516	516	516
Жүзу	323	323	325
Синхрондыжүзу	2	140	140
Оқ ату	140	140	145
Қазіргі бессайыс	5	420	420
Теннис / кіші теннис	420	1522	1524
Үстел теннисі	152	152	160
Ауыр атлетика	16	16	16
Таэквондо	46	46	46
Футбол	1850	1850	1950
Әйелдер футболы	12	1850	1850
Конькимен жүгіру спорты	3	10	10
Шаңғы жарысы	129	145	160
Шорт-трек	8	129	129
Шайбалы хоккей	15	18	25
Мәнерлеп сырғанау	14	15	15
Олимпиадалық емес спорт түрлері			
Айкидо	5	5	5
Бодибилдинг	50	332	332
Белбеу күресі	4	10	10
Брейк денс	2	50	50
Гір спорты	373	373	373
Аэробика	1	2	2
Киокушинкай кан-каратэ	10	373	373
Каратэ-кекушинкай	21	21	21
Кикбоксинг	128	128	128

10 - кестенің жалғасы

1	2	3	4
Қоян-қолтық ұрыс	18	21	21
Самбо	62	128	128
Спорттық бал билері	12	12	15
Спорт лаптасы	2	10	10
Спорттық туризм	51	55	55
Спорттық бағдарлау	4	1572	1572
Таэквондо ИТФ, ГТФ, АТФ	172	180	180
Ушу саныда	64	64	64
Шахмат	1172	1172	1172
Дойбы	1263	1263	1263
Джиу-джитсу	8	51	51
Кудо	11	15	15
ММА	10	15	15
СӨС СДД	226	226	226
Армрестлинг	332	372	372
Президенттік көпсайыс	82	85	90
Панкратион, грепpling	14	1172	1172
Пауэрлифтинг	32	1263	1263
Муай тай бокс	5	226	226
Фитнес	54	82	82
Допты хоккей	6	9	9
Пішіндеу	6	6	10
Мини-футбол	1572	1572	1572
Стритбол	44	54	54
Тир	4	10	10
Черлидинг	2	6	6
Скандинавиялық жүріс	224	224	240
Street Workout	84	224	224
Техникалық спорт түрлері			
Авиамодельдік спорт	14	14	14
Судомодельдік спорт	119	119	119
Ракетомодельлік спорт	3	3	3
Радиоспорт	2	2	2
Мотокросс	2	2	2
Картинг	16	16	16
Трассалық моделизм	3	3	3
Ұлттық спорт түрлері			
Қазақ күресі	222	222	250
Тоғызқұмалақ	1428	1428	1445
Асық ату	45	45	60
Жекпе-жек	14	14	14
Көкпар	10	10	10
Аударыспақ	6	6	222
Теңге алу	7	7	7
Аламан бәйге	5	10	1428
Мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін: көру қабілеті бойынша			
Жеңіл атлетика	1	1	2

10 - кестенің жалғасы

1	2	3	4
Дойбы	1	2	2
Жүзу	1	0	1
Тоғызқұмалақ	1	1	0
Шахмат	1	0	1
Тірек қимыл аппараты зақымданған			
Жеңіл атлетика	1	1	1
Жүзу	1	1	1
Волейбол	2	1	1
Шахмат	1	1	1
Дойбы	1	1	1
Тоғызқұмалақ	1	1	1
Пауэрлифтинг	1	1	1
Үстел теннисі	1	1	1
Арбадағы би	1	1	1
Оқ ату	1	1	1
Таеквондо	1	1	1
Дзюдо	1	1	1
Күрес	2	1	
Волейбол	2		1
Жеңіл атлетика	1	1	1
Жүзу	1	1	1
Үстел теннисі	1	1	1
Футбол	1		1
Шахмат	1	1	1
Дойбы	1	1	1
Шаңғы жарысы	1	1	1
Специал олимпикс			
Баскетбол	3	1	1
Жеңіл атлетика	3	2	2
Жүзу	2	1	1
Бадминтон	3	1	1
Футбол	3	2	2
Шаңғы спорты	3	2	2
Үстел теннисі	3	2	2
Конькимен жүгіру спорты	3	2	2
Велосипед спорты	1	2	2
Флорбол	3	1	2
Бочи	1	2	1

Бұқаралық спортты дамытудың маңызды саласы әртүрлі спорт түрлерінің танымал көрсеткіштері болып табылады. 7-кестеде келтірілген мәліметтер 2017 жылдан 2020 жылға дейін Ақтөбе облысында спорттың танымалдылық динамикасын бақылауға мүмкіндік береді.

Жоғарыда келтірілген мәліметтерден аймақтағы ең танымал спорт түрлері: баскетбол, волейбол, футбол, үстел теннисі, теннис, гандбол екендігін көруге болады.

Спорттық ойын түрлері қай кезеңде болсын ең танымал спорт түрі болып қала береді және басқа спорт түрлеріне қатысты пайыздық қатынаста олар өте танымал болады. Мысалы, 2017 жылы – 40 %, 2018 жылы – 45 %, 2019 жылы – 48% құрады. Қаралып отырған кезең бойы баскетбол, волейбол, футбол ойындарымен шұғылданушылардың саны басқа спорт түрлерімен салыстырғанда тұрақты жоғары болды және соңғы кезде футбол, волейбол мен шұғылданушылардың саны күннен күнге өсе түсуде.

Спорттық ойындардан кейінгі екінші танымал спорт түрі – циклді спорт түрлері (жеңіл атлетика, жүзу, велосипед спорты). Осы спорт түрлерінің дамуын талдаған кезде жеңіл атлетика циклдік спорт түрлерінің ішіндегі ең танымалы болып қала береді деген қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Облыс тұрғындарының жүзумен айналысуға деген қызығушылығының артқанын атап өту қызықты. Жоғарыда келтірілген мәліметтерден онымен айналысқысы келетіндердің саны 3,5 есе өскенін көруге болады. Бұл құбылысты келесідей түсіндіруге болады: біріншіден, 2018 жылы Ақтөбе облысында дене шынықтыру мен спортты дамыту іс-шарасының жоспары қабылданды, онда аймақ тұрғындарын жүзуді үйретуге байланысты бағыттар жеке параграфпен бөлінді; екіншіден, осы кезеңде жүзудің жаңа түрі - синхронды жүзу дами бастайды - бұл көптеген қыздарды осы спорт түрімен айналысуға тартады.

Танымалдық бойынша үшінші орынды жекпе-жек түрлері, яғни күрестің, бокстың, шығыс жекпе-жегінің әр түрлері алады. Ұсынылған мәліметтерден аймақтағы ең танымалы - күрес түрлері болып еркін күрес, самбо, дзюдо, қоян-қолтық ұрыс және бокс саналады. Орыс тілді халықтың бұрынғы Кеңес Одағы республикаларынан, сондай-ақ Орта Азия тұрғындарынан қарқынды көші-қон кезеңінде Ақтөбе облысында қоныстануымен жекпе-жектің шығыс түрлері белсенді дами бастағанын атап өткен жөн. Сонымен қатар, дәстүрлі жекпе-жек түрлерімен айналысқысы келетіндердің кетуі және осы спортшыларды шығыс күрес түрлерімен айналысуға ауыстыру байқалады. Сонымен қатар, 2017 жылдың соңына қарай бұл көрсеткіштер теңестіріліп, жекпе-жектің дәстүрлі түрлері қайтадан танымал категорияға айналатынын атап өткен жөн. Облыс аймағында бұқаралық спортты дамыту жүйесінде дене-мәдени-спорттық бағыттағы қосымша білім беру мекемелерін ұйымдастыру маңызды орын алады. Олардың қатарында балалар-жасөспірімдер спорт мектептері (БЖСМ) және олимпиадалық резервтің мамандандырылған балалар-жасөспірімдер спорт мектептері (ОРМБЖМ) бар. Бұл мекемелерді ұйымдастыру бір уақытта негізгі дене шынықтыру-спорт және әлеуметтік деп аталатын екі мәселені шешуге мүмкіндік береді. Бір жағынан, негізгі міндет – балалар мен жасөспірімдерді дене шынықтыру-спорттық жағынан даярлау, сондай-ақ, олардың спорттық дарынын анықтау мен жас спортшыларды елдің ұлттық командаларына қатысуға даярлау болып табылады. Екінші жағынан, балалар мен жасөспірімдерді спорт мектептеріндегі дене шынықтыру-спорт сабақтарына тарту спорттық жетістіктермен қатар, олардың бойында адамгершілік қасиеттерді қалыптастыруға, еліміздің лайықты азаматтарын өсіруге мүмкіндік береді. Бұл ретте, спорттық секциялардағы сабақ олардың көшелер мен әрбір

қақпа алдында бостан босқа уақыт жоғалтуларына жол бермейді және осылайша оларды кез келген теріс ықпалдардан қорғайды. Ақтөбе облысының өмірінің әртүрлі кезеңдерінде балалар мен жасөспірімдер спорт мектептеріндегі сабақтарға балалар мен жасөспірімдерді тартудың негізгі көрсеткіштері төмендегі кестеде келтірілген. Жоғарыда келтірілген мәліметтерден 2017 жылы БЖСМ - де адам жұмыс істегені байқалады, оның ішінде халыққа білім беру жүйесінде - 78% және кәсіподақтар жүйесінде - 22%. Алдағы уақытта, 2020 жылға дейін облыс әкімшілігі спорт мектептерінде айналысатын балалар мен жасөспірімдердің санын сақтап қана қоймай, оны 30% арттыра алады. Мұны 11-кестеден байқауға болады. Алайда, мұқият талдай отырып, балалар мен жасөспірімдердің спортпен шұғылдануының негізгі өсуі осы аймақ үшін дәстүрлі түрде танымал төрт спорт түрінен: баскетбол, волейбол, футбол мен жеңіл атлетикадан, сондай-ақ облыста жаңадан пайда болған және бірден сәнге айналған спорт түрлерінен: жекпе-жектен, пауэрлифтингтен, дзюдодан, синхронды жүзуден болғанын атап өтуге болады. Спортпен айналысатын жастар мен жасөспірімдердің өсуі халықтық білім беру жүйесінде, сондай-ақ, әртүрлі ұйымдарда ақылы спорт топтарының пайда болуымен байланысты болғанына назар аударады. Бұл ретте кәсіподақтар жүйесінде дене шынықтыру-сауықтыру жұмысын қаржыландырудың күрт төмендеуіне байланысты спорт түрлері бойынша бөлімшелер санының және тиісінше спорт секцияларында шұғылданатындардың санының қысқаруы орын алды. БЖСМ-де оқитындардың жалпы санына қатысты сол кезеңде бұл көрсеткіш 11% құрады, яғни ол екі есеге төмендеді.

Аймақтағы балалар мен жасөспірімдер спортының жай-күйі туралы деректерді қорытындылай келе, балалар мен жасөспірімдерді дене шынықтыру-спорттық даярлаудың, сондай-ақ олардың спорттық талантын анықтаудың және еліміздің ұлттық командаларын қалыптастыру үшін жас спортшыларды даярлаудың негізгі міндеттерін шеше отырып, БЖСМ мен ОРМБЖМ арасында төмендегідей қайшылықтар туындайтынын атап өтуге болады:

- аймақтағы балалар спортын дамыту қажеттілігімен және оны күтіп-ұстау мен дамытуға арналған материалдық құралдардың жеткіліксіздігімен;
- білім алушыларды дене шынықтыру-спорттық даярлау сапасына қойылатын жаңа талаптар және дене шынықтыру-спорттық бағыттағы қосымша білім беру мекемелерін басқарудың ескі әдістері арасында;
- қалыптасқан басқару құрылымы шеңберінде БЖСМ және ОРМБЖСМ дамыту мәселелерін шешудегі қиындықтар мен инновацияларды басқару үшін теориялық базаның жеткіліксіздігі;
- спорт мектебінің директорына қойылатын жоғары талаптар және білім беру мекемесінің өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып, оның қызмет моделінің әзірленбеуі;
- спорт мектептерін дамыту режимін қамтамасыз ету мен олардың қызметінің жергілікті жағдайларын ескеретін әдістемелік ұсынымдардың жеткіліксіздігі үшін жаттықтырушы-оқытушылар құрамының және спортшы-нұсқаушылардың шығармашылық ұжымын құруға қажеттілігі.

Кесте 11 - Ақтөбе облысы бойынша әртүрлі типтегі балалар мен жасөспірімдер спорт мектептерінде шұғылданатындардың саны

Спорт түрлері	Спорт түрлері бойынша бөлімшелер саны (бірлік)			Шұғылданушылар саны (адам)		
	2017	2018	2019	2017	2018	2019
1	2	3	4	5	6	7
Баскетбол	2	3	2	415	492	514
Бокс	6	8	7	1701	1692	1676
Еркін күрес (ерлер)	11	10	10	1921	1665	1715
Әйелдер күресі	2	2	2	112	114	98
Грек-рим күресі	3	3	3	817	995	909
Велоспорт(шоссе)	-	-	-	38	58	24
Су добы	1	1	1	1737	64	120
Волейбол	9	7	4	163	1567	1424
Ескек есу Б және К	-	-	-			230
Гандбол	2	3	2	173	240	40
Дзю-до	5	7	4	1150	1443	1499
Каратэ-до WKF	1	1	1	260	263	263
Жеңіл атлетика	2	2	3	124	266	294
Жүзу	3	2	3	488	1502	1523
Синхронды жүзу	2	-	-	1323	26	-
ВТФ Таеквондо	-	2	2	67	238	263
Теннис	-	2	1	42	912	416
Үстел теннисі	2	1	1	344	418	448
Триатлон	1	-	-	556	-	24
Ауыр атлетика	1	1	1	156	98	108
Семсерлесу	5			1754		30
Футбол	1	7	4	254	2562	1974
Шөптегі хоккей	-	-	-	225	18	18
Шаңғы жарысы	-	1	1	80	223	278
Мәнерлеп сырғанау	2	1	1	199	457	160
Шайбалы хоккей	1	1	1	310	198	213
Шорт-трек	-	1	1		525	56
Армрестлинг	-	-	-	12	52	34
Белбеу күресі	-	-	-	48	10	10
Гір спорты	1	-	-	112	148	144
Джиу джитсу	-	-	-	34	62	58
Кикбоксинг	2	1	1	178	156	120
Пауэрлифтинг	1	1	1	102	110	88
Президенттік көпсайыс	1	1	+	168	193	80
Қолма-қол ұрыс	1	1	1	86	190	178
Самбо	3	2	2	481	273	390
Кіші футбол	-	-		48	55	78
Спорттық билер	-	-	-	151	124	48
У-шу	-	1	-	48	478	116
Шахмат	2	1	2	498	110	437
Дойбы	1	-	1	107	46	103

11 - кестенің жалғасы

1	2		3	4	5	6
Допты хоккей	-	-	-	-	-	46
Аударыспақ	-	-	1	23	-	31
Қазақша күрес	5	5	6	1103	1323	1284
Ат спортының түрлері	-	1	-	-	126	-
Көкпар	-	-	-	19	-	40
Теңге ілу	1	-	-	54	-	36
Тоғызқумалақ	4	2	2	929	738	757

Бұл мәселелерді шешу БЖСМ мен ОРМБЖМ басқаруды оңтайландырумен және мынадай қажеттіліктерге: дене шынықтыру-спорттық бағыттағы қосымша білім беру мекемелерін қаржыландырудың қажетті деңгейін қамтамасыз ету; спорт мектептерін басқарудың ғылыми-негізделген құрылымын әзірлеу; даму бағыттарының стратегиясын ғылыми негіздеу; басшылық қызметін модельдеу; шығармашылық ұжымдарды құру бойынша ұсынымдар әзірлеуге байланысты болады.

Осы тұрғыдан қарағанда балалар спорт мектептерінің өмірін қамтамасыз ету мәселелерін шешу және интуитивті басқарудың дәстүрлі қалыптасқан стереотипі мен көшбасшылық қызметінің жеке шығармашылық сипатына байланысты заманауи ғылыми тәсілдерді қолдану қажеттілігі арасындағы қайшылықтарды шешу өте маңызды. Бұл мәселелерді шешу Ақтөбе облысындағы балалар мен жасөспірімдер спортының деңгейін көтеруге және сонымен бірге бірқатар әлеуметтік маңызды міндеттерді шешуге мүмкіндік береді.

Өңірде жаттықтырушы-оқытушы кадрлардың болу көрсеткіштері бұқаралық спортты дамытуға ықпал ететін маңызды құрамдас бөлімі болып табылады. Белгілі «кадрлар бәрін шешеді» ұранына сілтеме жасай отырып, жақсы дайындалған мамандарсыз спорттық-бұқаралық жұмысты дамудың жоғары деңгейіне көтеру мүмкін емес екендігімен келісуге болады.

Ақтөбе облысында жұмыс істейтін мамандардың динамикасын және олардың даярлық деңгейін талдай отырып, мыналарды атап өтуге болады (кесте 12). 2017 жылы Ақтөбе аймағында оқу-жаттығу сабақтарын 1098 жаттықтырушы өткізді, олардың 301-і жоғары білімді, бұл жұмыс істейтіндердің жалпы санының 44,5 % - ын құрады.

Сондай-ақ, 2017 жылмен салыстырғанда кейінгі жылдары жаттықтырушылардың санының біртіндеп өсіп отырғаны байқалады. Жұмыс істейтін жоғары білімді жаттықтырушылардың жалпы саны 2019 жылға қарай орта есеппен 48 % - ды құрады. Ақтөбе облысында жоғары арнайы білімі бар мамандардың саны орта арнайы білімі бар жаттықтырушы-оқытушыларға қарағанда төмен деңгейінің болуы аландаушылық тудырады.

Жаттықтырушы кадрлардың даярлық деңгейін диагностикалауды

Кесте 12 - Ақтөбе облысында жұмыс істейтін жаттықтырушы-оқытушылардың көрсеткіштері

Жаттықтырушы-оқытушылар	2017	2018	2019
Барлығы	1098	1107	1131
Оның ішінде:			
Штаттағы қызметкерлер	423	430	438
Жоғары арнайы білімі бар жаттықтырушы-оқытушылар	301	324	328
Орта арнайы білімі бар жаттықтырушы-оқытушылар	373	352	364
ҚР еңбек сіңірген жаттықтырушылар	1	1	1

қорытындылай келе, оларды қайта даярлау мүмкіндіктеріне, сондай-ақ олардың біліктілік деңгейін арттыруға назар аудармауға болмайды. Аймақтың геосаяси жағдайының ерекшеліктеріне, Ақтөбе облысының елдің жетекші ғылыми орталықтарынан оқшаулануына байланысты аймақта жаттықтырушы кадрларды қайта даярлау тәжірибесі іс жүзінде төмен екендігі байқалды. 2017-2019 жылдардағы Ақтөбе облысы әкімшілігінің, дене шынықтыру және спорт комитетінің, Ақтөбе университетінің басшылығымен бірге жаттықтырушы кадрларды қайта даярлауды ұйымдастыруға әрекеттер жасалды. Алыс және жақын шет ел және еліміздің басқа да орталықтарының жетекші оқытушылары, мамандарын шақыра отырып, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің дене шынықтыру және спорт факультетінің базасында кадрларды қайта даярлау орталығын шұғыл түрде құру талап етіледі. Мұндай ынтымақтастық өңірдің жаттықтырушылар құрамының даярлық деңгейін арттыруға алғышарттар жасайды, спортшыларды даярлау бойынша білімдерін тереңдетуге, сондай-ақ алыс және жақын шет елдерінде спорттық-бұқаралық жұмысты ұйымдастырумен танысуға мүмкіндік береді.

Спорттық жарыстарға үнемі қатысу өздерінің қарсыластары туралы мәліметтерді толықтыруға және жарыс алдындағы жай-күйі мен жарыс қызметінің нәтижелілігіне теріс әсер ететін психогендік әсерлердің болмауына бағдарлануды нығайтуға ықпал етті. Осы топ өкілдерінің жарыс мотивациясы «жетістікке жету» тенденциясына ие болып келеді (кесте 13). Олар өзін-өзі бағалау, өзін-өзі сынау, жеке мазасыздықтың орташа деңгейі және өзін-өзі жетілдіру қажеттілігімен сипатталады. Осыған қарап, біз жарыстарға және спортпен шұғылдануға деген көзқарасты көрсететін аталған мотивациялық сипаттамаларды қалыптастыруға жүйелі (үш жылдан астам) жаттығулар мен жарыстарға қатысу ықпал етті деп санаймыз.

Оқушылар мен ересектердің үйдегі дене шынықтыру мен спортқа деген қарым-қатынасының динамикасын талдау мынаны көрсетті. Эксперимент басталған кезде (2017 ж.) оқушылар мен ересектер дене жаттығуларына (жүгіру, ойындар, гантель жаттығулары, жүзу және т.б.) аптасына 0,5 сағат

Кесте 13 - Ересектердегі спорттық мотивацияның және кейбір жеке ерекшеліктердің көрінісі ($\bar{X} \pm S$), ұпайлар

Зерттелетін көрсеткіштер	Шұғылдану мерзімі		P
	2 жылдан астам	1 жылға дейін	
K ₁ -рухани қажеттіліктерге бағдарлану	3,9 ± 0,32	3,2 ± 0,58	<0,05
K ₂ -материалдық қажеттіліктерге бағдарлану	4,0 ± 0,46	3,3 ± 0,48	<0,05
K ₃ -әлеуметтік тұрмысқа бағдарлану	4,3 ± 0,38	4,0 ± 0,46	>0,05
K ₄ - білімді, дағдыларды толықтыруға бағдарлану	4,5 ± 0,61	3,7 ± 0,44	<0,05
K ₅ - ауырсыну сезімінің болмауына бағдарлану	4,5 ± 0,45	4,3 ± 0,48	>0,05
K ₆ -қарсыластар туралы мәліметті толтыруға бағдарлану	4,4 ± 0,50	3,5 ± 0,38	<0,01
K ₇ -психогендік әсердің болмауына бағдарлану	3,8 ± 0,45	3,2 ± 0,48	<0,05
Бәсекелестік мотивация: - табысқа жету үшін - сәтсіздіктен қашу	7,6 ± 0,68 3,0 ± 0,54	6,2 ± 0,71 4,5 ± 0,67	<0,05 <0,01
Өзін-өзі бағалау	0,65	0,57	>0,05
Өзін-өзі сынау	0,56	0,48	>0,05
Жеке мазасыздық	34,5 ± 5,4	44,6 ± 6,8	<0,05
Өзін-өзі жетілдіруге деген қажеттілік	68,6 ± 7,8	61,5 ± 7,3	<0,05

және 1 сағат бөлді. Эксперимент аяқталғаннан кейін (2019 ж.) бұл уақыт 1,8 және 2,3 сағатты құрады.

Дене жаттығуларындағы белсенділіктің артуына спортқа деген қызығушылықтың тұрақтылығы, өзін-өзі жетілдіруге деген қажеттіліктің артуы және спорттық мотивтің нығаюы ықпал етті.

14-кестеде эксперимент процесінде дене шынықтыру мен спортқа деген қарым-қатынас құрылымдарының егжей-тегжейлі сипаттамасы берілген. Қарым-қатынас құрылымдарының барлық құрылымдары сенімді мәнге артты.

Спорттық жарыстарға жүйелі қатысу адамдардың дене шынықтыру мен спортқа деген көзқарасын өзгертті (кесте 15). Спортпен айналысу және жарыстарға қатысуға қанағаттанудың жоғары деңгейін, сондай-ақ осы спортпен шұғылданудың пайдасын түсіну байқалады.

Зерттеу барысында спортпен шұғылданушылардың спорттық мотивациясында айтарлықтай өзгерістер болды. 2017 жылдың басында және 2019 жылдың соңында бірнеше спортшыда спорттық мотивацияны

Кесте 14 - Дене шынықтыру мен спортқа деген қарым-қатынас құрылымдарының егжей-тегжейлі сипаттамасы ($\bar{X} \pm S$),

Көрсеткіштер	Эксперименттің басы 2017 ж.	Эксперименттің соңы 2019 ж.	P
К ₁ -рухани қажеттіліктерге бағдарлану	3,8 ± 0,45	4,3 ± 0,48	<0,05
К ₂ -материалдық қажеттіліктерге бағдарлану	3,6 ± 0,42	3,8 ± 0,36	> 0,05
К ₃ -әлеуметтік тұрмысқа бағдарлану	3,7 ± 0,48	4,3 ± 0,41	<0,05
К ₄ - білімді, дағдыларды толықтыруға бағдарлану	3,8 ± 0,42	4,3 ± 0,46	<0,05
К ₅ - ауырсыну сезімінің болмауына бағдарлану	3,6 ± 0,37	3,8 ± 0,52	> 0,05
К ₆ -қарсыластар туралы мәліметті толтыруға бағдарлану	3,2 ± 0,42	3,7 ± 0,31	<0,05
К ₇ -психогендік әсердің болмауына бағдарлану	3,4 ± 0,4	3,5 ± 0,38	> 0,05
Бәсекелестік мотивация:			
- табысқа жету үшін	5,6 ± 0,62	6,8 ± 0,67	<0,01
- сәтсіздіктен қашу	4,8 ± 0,42	4,0 ± 0,38	<0,05
Спортқа деген қызығушылық	28,5 ± 3,5	32,1 ± 0,31	<0,05
Өзін-өзі жетілдіруге деген қажеттілік	62,7 ± 8,1	68,5 ± 6,7	<0,05
Спортқа деген көзқарастың құрылымдары:			
- танымдық (когнитивті)	17,5 ± 2,1	23,5 ± 2,7	<0,05
- эмоционалды (аффективті)	18,6 ± 2,7	25,7 ± 2,9	<0,05
- мінез-құлық	16,6 ± 2,3	24,8 ± 2,5	<0,01

Кесте 15 - Дене шынықтыру және спортпен шұғылдануға көзқарасты өзгерту ($\bar{X} \pm S$), балл

Қарым-қатынас құрылымы	Экспериментке дейін	Эксперименттен кейін	P
Танымдық (пайда туралы түсінік):			
- дене шынықтырумен айналысу	5,6 ± 0,75	7,0 ± 0,64	<0,01
- спортпен айналысу	6,4 ± 0,84	8,0 ± 0,75	<0,01
- жарыстарға қатысу	5,5 ± 0,67	8,5 ± 0,84	<0,001
Эмоционалды (қанағаттану):			
- дене шынықтырумен айналысу	5,0 ± 0,67	8,4 ± 0,76	<0,001
- спортпен айналысу	6,4 ± 0,75	8,6 ± 0,81	<0,001
- жарыстарға қатысу	7,2 ± 0,87	8,7 ± 0,75	<0,001
Мінез-құлық (жүйелілік):			
- дене шынықтырумен айналысу	4,2 ± 0,57	7,7 ± 0,7	<0,001
- спортпен айналысу	6,4 ± 0,75	8,5 ± 0,81	<0,001
- жарыстарға қатысу	6,0 ± 0,71	8,6 ± 0,75	<0,001

сипаттайтын бірқатар көрсеткіштер анықталды. Зерттеу соңында спортқа деген көзқарасты сипаттайтын бірқатар көрсеткіштердің жоғарылағаны байқалды. Спорттық мотивті көрсететін коэффициенттер (K_1, K_3, K_4, K_6) бір шама артты ($P < 0,05$).

Спортпен шұғылданушыларда: рухани қажеттіліктерді қанағаттандыруға; спортпен шұғылдану кезінде әлеуметтік тұрмысты жақсартуға; арнайы білімді толықтыруға; өзінің қарсыластары туралы мәліметтерді жинақтауға бағдарлану нығайтылды. Олардың жарыстарға қатысуы жоғары түрде жеке мағынаға ие болды және спорттық өмірде белгілі бір стратегияны қалыптастырады.

Спорттық мотивация құрылымында айтарлықтай өзгерістер болды: «жетістікке жету» бағыты жоғарылады ($P < 0,05$). Спортқа деген қызығушылық айтарлықтай ($P < 0,05$) нығайды: экспериментке дейін ол жеткілікті тұрақты емес деп сипатталды, ал эксперимент аяқталғаннан кейін ол тұрақты болды. Өзін-өзі жетілдіруге деген қажеттілік неғұрлым жоғары деңгейге ($P < 0,05$) ие болды.

Эксперимент барысында спортпен шұғылданушыларда қарым-қатынасы айтарлықтай өзгерістерге ұшырады (кесте 16).

Қарым-қатынастың барлық үш құрылымы: танымдық, эмоционалды, мінез-құлық неғұрлым жоғары деңгейге ($P < 0,05-0,01$) ие болды. Спорт саласында зияткерлік, танымдық белсенділік артты; спортпен шұғылдану кезінде жағымды эмоциялар күшейе түсті; мінез-құлық адуынды, спорттық сипатқа ие болды. Спорттық жарыстарға үнемі қатысу бәсекелестік сияқты мінез-құлықтың қалыптасуына және қақтығысты болдырмауға ықпал етті. Мақсатты шаралар, жағымды эмоциялар, жарыстарға қатысу, спорттық жарыстарды көру сияқты көрсеткіштерде нақты өзгерістер байқалды. Мақсаттар құрылымында «денсаулықты нығайту» (74,4%) жетекші орын алады.

Кесте 16 - Әлеуметтік мінез-құлық түрлерінің динамикасы (\bar{X}), балл

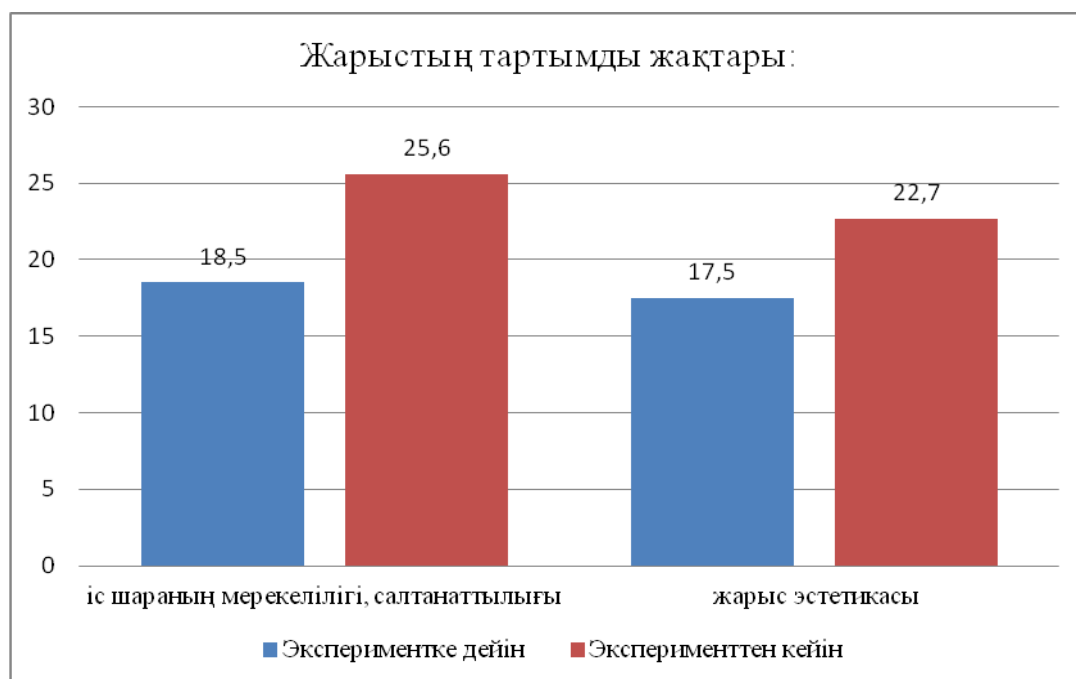
Қарым-қатынас құрылымы	Экспериментке дейін	Эксперименттен кейін	P
Бәсекелестік	26,5	30,3	< 0,05
Ынтымақтастық	27,6	28,5	> 0,05
Ымыраға келуге тырысу	28,8	27,6	> 0,05
Қақтығыстарды болдырмау	25,6	28,3	< 0,05
Бейімделу	29,3	30,2	> 0,05

8-суретте екі жылдық эксперимент кезінде спортқа деген көзқарастың динамикасы көрсетілген.

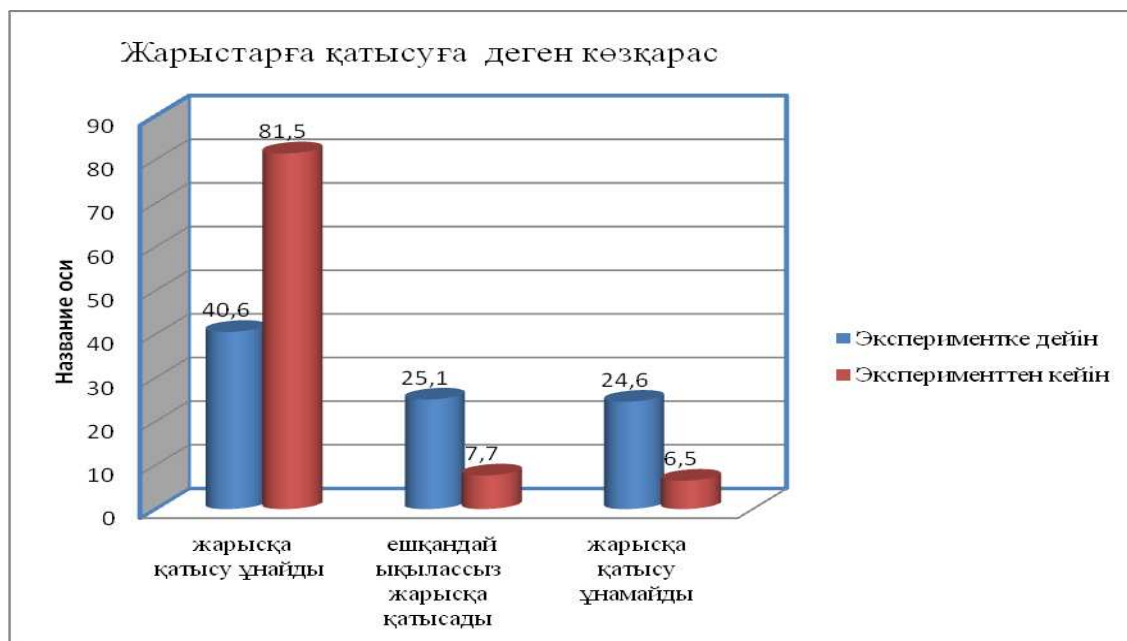

Сурет 8 - Эксперимент барысында спортпен шұғылдануға деген көзқарастың динамикасы (жағдай саны %). Спортпен айналысу мақсаттары

Спорттық сипаттағы «команда құрамында нығайту», «спорттық дәрежені арттыру» және т.б. маңыздылығы едәуір артты (сурет 9-11). Егер эксперименттің басында спортшылардың тек 51,6% жарыстарға қатысуды

Сурет 9 - Эксперимент процесінде спортпен шұғылдануға деген көзқарастың динамикасы (жағдай саны %)

Сурет 10 - Жарыстарға қатысуға деген көзқарас

Сурет 11 – Жарыс кезіндегі эмоциялар мен сезімдері көрінісі

ұнатса, эксперименттің соңында ол 92,3% артты. Спорттық жарыстар көпшілік үшін (72,7%) көру нысанына айналды.

Мұның бәрі адамдарда спортпен шұғылдануға және жарыстарға қатысуға қатысты оң өзгерістердің пайда болғанын көрсетеді (кесте 17).

Жоғарыда аталған жағдайды түсіну елдің батыс аймағының ең көп тұрғындарының, соның ішінде оның басшыларының бұқаралық спортқа деген көзқарасын өзгерте алады. Ақтөбе өңірінде қалыптасқан жағдайды түзету келесі жолдармен жүзеге асырылуда:

Кесте 17 - Эксперимент барысында спортпен шұғылдануға деген көзқарастың динамикасы (жағдай саны %). Жарыстарды көрермен ретінде көру

Қарым-қатынас құрылымы	Эксперимент-ке дейін	Эксперимент-тен кейін
Жарыстарға көрермен ретінде қатысу		
Жиі	54,6	72,7
Аса жиі емес	23,6	20,5
Кейде	12,7	6,8
Сирек	9Д	

- балаларды спортпен айналысу үшін, спорт мектептері жоқ аудандарда балаларды спортқа тарту бағдарламаларына сәйкес қосымша спорт мектептерін ашу;

- дәстүрлі түрде спорт резервін дайындайтын, сондай-ақ мамандандырылған спорт базасы бар спорт мектептерін жоғары білікті жаттықтырушы кадрлармен нығайту;

- арнайы бөлінген қаражат есебінен облыстың жас қабілетті жаттықтырушыларын республиканың үздік жаттықтырушыларына тағылымдамаларға жіберу;

- қажетті жұмыс жағдайларын жасай алмаған, үздік спорттық базасы бар спорт мектептеріне республиканың басқа аймақтарынан өздерін көрсете білген талантты жаттықтырушылар тобын тарту. Шақырылған мамандардың жоспарлары мен эскиздері бойынша көрсетілген базаны жетілдіру жөнінде шаралар қабылдау;

- шақырылған жаттықтырушыларды тұрғын үймен қамтамасыз ету мүмкіндігін іздестіру;

- дәрістер, әңгімелер оқу және практикалық сабақтар жүргізу үшін республиканың басқа аймақтарының жетекші жаттықтырушыларын және шетелдік мамандарды шақыра отырып, Ақтөбе дене шынықтыру және спорт факультетінің базасында спорт түрлері бойынша оқуды ұйымдастыру;

- Еуропа, әлем, Олимпиада ойындарының чемпиондары мен жүлдегерлері түрінде қайтарым бере алатын соққы ретінде «бәс» тігілетін спорт түрлері бойынша қазақстандық және халықаралық жарыстарды тұрақты өткізу;

- спорттың тірек түрлері бойынша 4-5 спорт базасын бөлу; оларды тұрақты, мақсатты және жоспарлы түрде жетілдіру және ең заманауи құралдармен, аппаратурамен және жабдықпен, оның ішінде валютаға сатып алынған импортпен қамтамасыз ету.

Мемлекет басшысы Қазақстан халқына Жолдауында 2020 жылға қарай ел халқының 30%-ын бұқаралық спортпен қамту міндетін қойды. Ақтөбе облысында бұл міндет мерзімінен бұрын орындалды, бүгін халықты спортпен қамту 31%-ды құрады. Сондай-ақ, соңғы жылдары облыс әкімшілігі тарапынан спорт түрлері бойынша спорт нысандарын салуға көп кңіл бөлінді, соның

нәтімжесінде облыс аймағында спорт нысандары көптеп бой көрсете бастады, соңғы үш жылда аймақта 85 заманауи спорт нысаны іске қосылды.

Бүгінгі таңда аймақта дене шынықтыру және спортпен шұғылданатын адамдар санының артуы байқалуда. Бұл тұрғыда облыста салынған жаңа спорт нысандарының құрылысы маңызды рөл атқарады. Мысалы, жақында Ақтөбеде мұз айдыны іске қосылды, ал мұндай спорт кешені 90-шы жылдардың басында өз жұмысын тоқтатқан болатын. Жаңадан салынған жаңа кешен облыстағы қысқы спорт түрлерінің дамуына айтарлықтай ықпал етті. Осының арқасында 28 жыл өткен соң Ақтөбе облысында өзінің кәсіби хоккей командасы қайтадан пайда болды. «Ақтөбе» жастар хоккей командасы Ақтөбе облысының әкімдігі мен Қазақстан хоккей федерациясының бастамасымен құрылды. «Ақтөбе» ХК алғашқы ойындары 7-8 қазанда мұз айдыны күмбезінің астында ҚР жастар чемпионаты аясында өтті, онда ақтөбеліктер Петропавл қаласының «Құлагер» командасын жеңді.

Ақтөбе мұз айдыны – шетелдік инвесторлардың қатысуымен МЖС аясында салынған жоба. Кешеннің аумағы 8,5 мың шаршы метрді құрайды, жобаның құны – 3,7 млрд теңге. Хоккей академиясының жаттықтырушылары – мол тәжірибесі бар үлкен кәсіпқойлар. Жаңа мұз айдыны тек хоккейден ғана емес, мәнерлеп сырғанау, баскетбол, мини-футбол, бокс, үлкен теннистен, гимнастикадан да кәсіби жарыстар өткізуге мүмкіндік береді.

Мұз алаңының есігі тек кәсіби спортшылар үшін ғана емес, сондай-ақ кез келген ауа райында әуесқойларға, барлық қатысуға ниет білдірген жаппай конькимен сырғанаушыларға және қала мен облыстың тұрғындары үшін де ашық, қол жетімді. Жаңа спорт нысандарының белсенді құрылысының арқасында бюджет қаражаты есебінен де, мемлекеттік-жеке меншік әріптестік тетігін пайдалану есебінен де өңірде бұқаралық спортпен қамту ұлғаюда. Сонымен қатар, мемлекет басшысының тапсырмасын орындау аясында соңғы жылдары Ақтөбеде және МЖӘ (ГЧП) бойынша облыста 720 орындық «Жекпе-жек» атты жекпе-жек сарайы, 200 орындық «Олимп» хоккей модулі, 2500 орындық Мұз арена, Хобда ауданында 160 орындық дене шынықтыру-сауықтыру кешені (ДШСК) салынды.

Сондай-ақ, қонақ үй нөмірлерімен, құны 1,5 млрд теңге тұратын «Теннис орталығы» пайдалануға берілді. Кешен халықаралық стандарттарға сәйкес келетін 4 жабық және 4 ашық корттардан тұрады. Мұнда 500-ден астам адам жаттыға алады, сондай-ақ кешенде Халықаралық және республикалық турнирлер өткізіледі. Мүмкіндігі шектеулі адамдарды емдеу үшін иппотерапия бойынша манеж құрылысы жүргізілуде. Жақын арада мұның бәрі халық арасында дене шынықтыруды дамытуға, сондай-ақ спортта жоғары нәтижелерге қол жеткізуге қуатты серпін береді.

Облыс тұрғындарының жартысына жуығы тұратын ауылда да спорт дамып келеді. Мұнда бассейндері мен тренажер залдары бар дене шынықтыру-сауықтыру кешендерін салу жұмыстары жүргізілуде. Егер бұрын аудандарда тек балалар мен жасөспірімдер спорт мектептері жұмыс істесе, қазіргі кезде

жаңа спорт алаңдарында спорттың барлық түрлерін дамытуға мүмкіндік туып отыр [166].

Осылайша, зерттеу нәтижелері белгілі бір өңірге – Ақтөбе облысына қатысты спорттық жарыстар жүйесін халықпен жұмыс істеу тәжірибесіне енгізу арқылы дене шынықтыру және спорт саласы бойынша жарыс қызметін басқаруды дамыту үшін әрбір жарыс түрлерін дұрыс ұйымдастырып, жарысқа қатысушыларды көптеп тарту мен спорттық даярлықты күшейту мүмкіндігінің зор екендігін анықтады.

Үшінші тарау бойынша тұжырым

«Ақтөбе облысында өңірлік жарыс қызметін ұйымдастыру және басқару жүйесінің тиімділігін негіздеу» атты үшінші бөлімде дене шынықтыру мен спортты дамытудың тиімділігі мен басқарылуын айқындайтын факторлар жүйесі айқындалып, спорттық жарыс теориясын зерттеген ғалымдардың пікірлері негізінде спорттық жарыстардың факторлық құрылымдары анықталды. Спорттық, спорттық-бұқаралық іс-шаралар қызметін басқаруды дамыту үшін және дене шынықтыру мен спортты дамытуды басқару құралы ретінде құрастырылған кешенді бағдарламаның мазмұны, мәні айқындалды. Аталған бағдарлама дене шынықтыру және спорт жүйесінің қызметін жоспарлы түрде реттеуді, оның мазмұны бойынша дене шынықтыру мен спорт ұйымдарының бағытын, жұмыс көлемін анықтау жөніндегі қызметті толығымен атқарып шықты.

Өңірлік спорттық-бұқаралық іс-шаралар қызметін басқаруды ұйымдастыру жөніндегі жүргізілген тәжірибелік зерттеу жұмыстарының нәтижелерін жинақтау негізінде келесідей қорытынды жасауға болады:

1. Спорттық-бұқаралық іс-шаралар негізінде жарыстарды көру, оларға қатысу қатысушылар мен көрермендердің жарыстарға қатысатын спортшылар сияқты болуға деген ықыласын тудыру үлкен ұйымдастырушылық қабілетті, басқарушылық шеберлікті қажет етеді.

2. Сонымен қатар, жарыстардың көрермендерге әсері қатысушыларға қарағанда күшті болды. Спортшыларға еліктеу және жарысқа қатысушылармен бірдей болуға деген ұмтылыс аудан тұрғындарының ішінде ересектерде айқын көрінді. Бұл жүйелі спортқа оң көзқарастың пайда болу механизмдерінің бірі деп айта аламыз.

3. Спорттық-бұқаралық іс-шаралар қызметін басқару мәселесін шешу, біздің ойымызша, адамдардың спортқа деген көзқарасын жақсарту арқылы тиімдірек болады. Сол себепті де спорттық-бұқаралық іс-шараларды басқаруды дамыта отырып, жарысқа қатысушы адамдарды көптеп тарту және спорттық жарыс жүйесін дамыту басты міндет болуы керек.

4. Өңірлерде өткізілген жарыстарда спорттық-бұқаралық іс-шаралар жүйесін енгізу бойынша ұйымдастырушылық-педагогикалық эксперимент жүргізу өңірдегі осы жүйе бойынша жұмысты едәуір жандандыруға мүмкіндік берді және адамдардың жаттығу процесіне де, жарыстарға қатысуына да көзқарасын өзгертті.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жүргізілген зерттеу нәтижелері мен дайындалған ғылыми-теориялық, эксперименттік материалдар біздің ұсынған ғылыми болжамымызды растады, зерттеу міндеттерінің орындалғанын көрсетті. Дене шынықтыру және спорт саласы бойынша спорттық-бұқаралық іс шаралар негізінде өңірлік жарыстарды өткізу дайындығын ұйымдастыру және басқару негіздері теориялық-әдіснамалық тұрғыда негізделіп, ғылыми-әдістемелік жағынан қамтамасыз етілуі зерттеу мақсатына жеткендігіміздің айғағы болып табылады.

Зерттеу барысындағы нәтижелерді талдай келе: дене шынықтыру және спорт саласы бойынша өңірлік жарыстарды өткізу дайындығын ұйымдастыру және басқару мәселесін қайта қарау, басқару ісіндегі оқу-жаттығу процесін дұрыс ұйымдастыру – мектеп оқушыларының, спортшылардың, өңір тұрғындарының жаттықтыру мен жаттығу процесін жетілдірудің, басқару ісін өз мәнінде атқарудың негізгі шарты деген қорытынды жасадық.

Арнайы жүргізілген зерттеу барысында дайындалған теориялық қағидалар мен тәжірибелік жұмыста қол жеткен нәтижелер төмендегідей **қорытынды** жасауға мүмкіндік берді:

1. Халықты дене белсенділігімен айналысуға жаппай тартуға қол жеткізу үшін дене шынықтыру-спорттық ғимараттардың кадрлық, ақпараттық және капиталды негізгі ресурстардың өзіндік құнын төмендетуге мүмкіндік беретін шаралар қажет. Бұқаралық спортты ресурстық қамтамасыз ету жүйесінің базалық қағидаларын қайта қарау мақсатында теориялық негіздеме қарастырылды.

2. Зерттеулер нәтижесінде Ақтөбе облысының тұрғындарына арналып мақсатты нәтижені, қатысушылардың өңірлік және жас ерекшеліктерін, олардың спорттық даярлық деңгейін, мотивация мен жарыстарға деген қарым-қатынас түрлерін ескере отырып, жүйе құраушы факторлардың өзара байланысына негізделген спорттық-бұқаралық іс-шаралар жүйесі жасалды.

3. Ақтөбе облысында дене шынықтыру мен спортты дамытуды спорттық-бұқаралық іс-шара ретінде басқару құралы ретінде құрастырылған кешенді бағдарламаның ерекшелігі - бұл алдыңғы қатарлы халықаралық және отандық тәжірибеге негізделген нақты әдістемелік пен ұсынымдық сипатта болуында.

4. Зерттеу нәтижелері белгілі бір өңірге – Ақтөбе облысына қатысты спорттық-бұқаралық іс-шаралар жүйесін халықпен жұмыс істеу тәжірибесіне енгізу арқылы дене шынықтыру мен спорт саласы бойынша жарыс қызметін басқаруды дамыту үшін әрбір жарыс түрлерін дұрыс ұйымдастырып, жарысқа қатысушыларды көптеп тарту және спорттық даярлықты күшейту мүмкіндігінің жоғары екендігі анықталды.

ТӘЖІРИБЕЛІК ҰСЫНЫСТАР

Зерттеу нәтижелері өңірлік жарыстарға адамдарды тарту және спортпен шұғылдануға, жарыстарға қатысу үшін спорттық даярлық мақсатында спорттық жарыстарды жоспарлау мен ұйымдастыру бойынша бірқатар ұсыныстар ұсынуға мүмкіндік береді:

1. Белгілі бір өңірге қатысты спорттық жарыстар жүйесін әзірлеу кезінде халықтың таңдаған спорт түрлеріне қатысты қоғамдық пікірін, жарыстарды өткізу уақыты мен орнын зерттеу қажет.

2. Спорттық іс-шараларды ұйымдастырған кезде жарыс орындарын, атрибуттар мен жеңімпаздарды марапаттау рәсімдерін эстетикалық тұрғыдан әсем безендіруді жүзеге асыру керек, бұл жарысқа деген қызығушылықты және оның эстетикалық құндылығын арттыруға көмектеседі.

3. Спорттық жарыстарды ұйымдастырушылар мен жаттықтырушылар үшін адамның өзі таңдаған спорт түріне не үшін тартылатынын, спортқа келу мотивациясын білу маңызды. Бұл жағдайда мотивтер мен қызығушылықтың тұрақсыздығы мен динамикасын есте ұстаған жөн. Спортпен шұғылдануды жаңадан бастаған адамдардың екі, үш спорт түрін бірдей таңдауын теріс құбылыс ретінде қарастырмауы керек. Бұл олар үшін қалыпты жағдай деп санау қажет. Бұл кезде олар өздерін қызықтыратын спорт түрін іздейді, сол спорт түріне бар жан-тәнімен беріліп, үлкен жетістіктерге жетуге мүмкіндік алады.

4. Спортқа адамдарды тартудың және спортпен шұғылдану үшін спорттық даярлықтың маңызды шарты екенін түсіндіру, олардың жарыстарға деген көзқарасын, спортпен шұғылдануға деген ынтасын зерттеу болып табылады. Осы мақсаттар үшін біз әзірлеген сауалнамаларды пайдалануға болады.

5. Спорт түрлерін спорттық-бұқаралық іс-шаралардың күнтізбелік жоспарына енгізген кезде мыналарды: аймақтың климаттық-географиялық жағдайларын; сол аймақта тұратын халықтың ерекшеліктерін (жасы, спорттық дайындығы, ұлты) және басқа да факторларды ескеру қажет.

Диссертацияда қаралып отырған зерттеу мәселесінің ауқымы кең болғандықтан, толығымен шешімін тапты деуге болмайды. Алдағы уақытта өңірлік спорттық-бұқаралық іс-шаралардың ғылыми-теориялық негіздерін, - өңірлік спорт түрлері бойынша жарыс өткізуді ұйымдастыру және басқару мәселелері жеке зерттеуді қажет етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Архипова С.А. Анализ системы управления физической культурой и спортом в регионе // Известия ТулГУ. Серия. Экономика. Управление. Финансы. - Тула: Изд-во ТулГУ, 2004. - Вып.1. - С. 170-175.
- 2 Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2016, наурыз – 1.
- 3 Братановский С.Н. Управление физической культурой и спортом в условиях реформы: автореф. ... док. пед. Наук: 13.00.04. - Саратов, 1999. - 43 с.
- 4 Выдрин В.М. Деятельность специалистов в сфере физической культуры: учеб. пособие. - СПб.: СПбГАФК, 1997. - С. 8 - 11.
- 5 Гончарова-Сибирская М.П., Карпов Ю.П. Педагогический менеджмент: Проблемы, опыт. - СПб., 1998. - 175 с.
- 6 Соколов А.С., Гуськов СИ. Развитие физической культуры и спорта в субъектах Российской Федерации в 90-е годы // Теория и практика физической культуры. - 1998. - №4. - С. 45-49.
- 7 Агеевец В.У., Каневец Т.М. Организация физической культуры. - М.: Физкультура и спорт, 1986. - С. 10-14.
- 8 Зуев В.Н. Управление системой спортивного соревнования: автореф. докт. пед. наук: 13.00.04. - Тюмень, 1999. - С. 65.
- 9 Гуськов СИ. Спортивный маркетинг: учебное пособие. - Киев, 1996. – 116 с.
- 10 Жолдак В.И., Зуев В.Н. Управление в сфере физической культуры и спорта. - Тюмень, 2000. - 332 с.
- 11 Камалетдинов В.Г. Физкультурно-спортивное движение: управление и пути совершенствования // Теория и практика физической культуры. – 1999. - №4. - С. 22-25.
- 12 Кузин В.В. Оптимизация системы управления отраслью «Физическая культура и спорт» в рыночных условиях // Теория и практика физической культуры. - 2000. - №6. - С. 5-6.
- 13 Переверзин И.И. Искусство спортивного менеджмента. - М.: Советский спорт, 2004. – 416 с.
- 14 Родиченко В.С. Спортивные соревнования: информация, управление. - М.: Физкультура и спорт, 1978. - 152 с.
- 15 Сейранов С.Т. Управленческие отношения в сфере физической культуры и спорта в условиях перехода к рыночной экономике: автореф. ... док. пед. наук. - СПб., 1995. - 46 с.
- 16 Филиппов С.С. Управление физической культурой: учеб. пособие. – СПб.: ГАФК им. П.Ф. Лесгафта, 1996. - 78 с.
- 17 Черепов В.А. Спортивный менеджмент (социально-педагогические основы управленческой деятельности в спорте). - СПб.: Изд-во АО ИГОСЛАВ, 1994. - 172 с.

18 Калиева С.И. Пути совершенствования организации труда заместителя директора вечерней (сменной) школы работающей молодежи: дис. ... канд. пед. наук. – Алма-ата, 1982. – 187 с.

19 Кошербаева А.Н. Развитие идей гуманизма в педагогическом наследии Юсуфа Баласагуни: автореф. ... док. пед. наук: 13.00.01. – Алматы, 2004. – 48 с.

20 Ботағариев Т.А. Аймақтық ерекшеліктерді ескере отырып, оқушылардың дене тәрбиесін жетілдірудің ғылыми-педагогикалық негіздемесі (Атырау, Маңғыстау және Ақтөбе облыстарының материалдары негізінде): пед. ғыл. канд. ... автореф. – Алматы, 2001. – 45 б.

21 Важенин С.А. Концепция развития физической культуры в Северо-Западном рагионе: на примере Ленинградской области: автореф. ... док. пед. наук. - СПб., 2006. – 148 с.

22 Пельменев В.К. Основные направления совершенствования системы подготовки специалистов по физической культуре в условиях региона // Методологический подход к решению региональных проблем совершенствования физической культуры и спорта: материалы Всерос. науч.-практ. конф. специалистов физической культуры и спорта / под ред. В.К. Пельменева. - Калининград: Изд-во КГУ, 2002. - С. 3-7.

23 Михалев В.И. Управление сферой спорта на межрегиональном уровне. - Омск: Изд-во СибГАФК, 1998. - 295 с.

24 Голов В.А. Оптимизация взаимодействия и типологизация организационных форм управления физической культурой в Республике Коми // Современные наукоемкие технологии. - 2005. - №2. - С. 62-63.

25 Гуляев Д.М. Трансформация системы управления в спорте высших достижений в современной России // Научно-теоретический журнал «Ученые записки». - 2011. - №2 (72). – С. 68-71.

26 Новокрещенов В.В. Взаимодействие в управлении сферой физической культуры и спорта в субъекте Российской Федерации: автореф. ... док. пед. наук. - Ижевск, 2006. - 39 с.

27 Жекенов С.С. Особенности реализации спортивно-ориентированного физического воспитания в общеобразовательных школах Республики Казахстан (на примере Атырауский области): дис. ... канд. пед. наук. – Атырау: Атырауский регион. цент. физ. культ. и спорта (АтРЦФКС), 2010. – 145 с.

28 Дошыбеков А.Б. Дене шынықтыру-сауықтыру қызметі саласындағы маркетинг бойынша болашақ дене шынықтыру және спорт мамандарын даярлау: филос. док. (PhD) ... дис. – Алматы: ҚСТА, 2017. – 186 б.

29 Кулбаев А.Т. Спорт түрлері бойынша жарыс өткізу дайындығын ұйымдастыру және басқару негіздері: филос. док. (PhD) ... дис. – Алматы: ҚСТА, 2014. – 172 б.

30 Искаков Т.Б. Дене шынықтыру және спорт ұйымдарындағы қызмет көрсету сапасын жетілдіру: филос. док. (PhD) ... дис. – Алматы: ҚСТА, 2018. – 154 б.

- 31 Конфуций. Лүңүй. Кеңес пен толғам / ауд. М.Мағауин. – Алматы: Қайнар, 2001. – 210 б.
- 32 Нысанбаев Ә., Әбжанов Т. Қысқаша философия тарихы. - Алматы, 1999. - 272 б.
- 33 Сагадеева А.В. О Душе / пер. П.С. Попова, исправленный и дополненный М.И. Иткиным с примечаниями // В кн.: Аристотель: соч. в 4 т. - М.: Мысль, 1976. - Т. 1. - С. 371-448.
- 34 Әл-Фараби. Әлеуметтік-этникалық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1995. – 210 б.
- 35 Баласағұни Ж. Құтты білік. – Алматы: Жазушы, 1995. – 420 б.
- 36 Қожа Ахмет Иассауи. Диуани Хикмет. – Алматы: Жалын, 1993. – 260 б.
- 37 Сүйіншәлиев Х. VIII-XVIII ғасырлардағы қазақ әдебиеті. - Алматы: Мектеп, 1989. – 279 б.
- 38 Махмуд Қашқари. Диуани лұғат ат-түрік. – Алматы: Жазушы, 2000.- 300 б.
- 39 Бердалиев К. Қазақстан экономикасын басқару негіздері: оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2001. – 129 б.
- 40 Умбиталиев А.Д., Сатымбекова К.Б., Керімбек Ғ.Е. Басқару психологиясы: оқу құралы. - Алматы: Экономика, 2017. - 464 б.
- 41 Тейлор Ф.У. Принципы научного управления. – М.: Книга, 1991. – 163 с.
- 42 Follet M.P. Dinamic Administration. – New York: Handbook, 2001.– P. 74.
- 43 Вебер А.М. Избранное: Кризис европейской культуры. – СПб.: Университетская книга, 1999. – 564 с.
- 44 Винер Н. Динамические системы в физике и биологии // Вестник АН СССР. – 1964. - №7. - С. 43-45.
- 45 Ансофф И. Стратегическое управление. – М.: Экономика, 1989. – 216 с.
- 46 Портер М. Стратегии конкуренции / пер.с англ. – М.: МГУ, 1996. – 369 с.
- 47 Оксфордский словарь / ред. И.М.Осадчая – М.: Директ.Медиа Пабблишинг; Весь Мир, 2005. - 7550 с.
- 48 Сыдықов Н., Кулбаев А.Т. Дене шынықтыру және спорттық менеджмент негіздері // Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. Ғылыми-теориялық журнал. - 2019. - №1 (55). - Б. 33-38.
- 49 Поршнев А.Г., Румянцева З.П., Саломатин Н.А. Управление организацией: учебник. - 2-е изд., перераб. и доп. - М., 2000. – 669 с.
- 50 Сыдықов Н., Кулбаев А.Т. Спорттық менеджменттің ерекшеліктері. Дене шынықтыру және спорттық менеджмент негіздері // Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. Ғылыми-теориялық журнал. - 2019. - №2(56). - Б. 88-94.
- 51 Kapela R., Świetlicka A., Rybarczyk A., Kolanowski K., O'Connor N. Real-time event classification in field sport videos // Signal Processing: Image Communication. - 2015. – Vol. 35. - P. 35-45.

- 52 Fişekçioğlu İ., Duman S. An investigation of job satisfaction levels of sports managers working in amateur sports clubs // *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. - 2010. – Vol. 2, issue 2. – P. 4901-4905.
- 53 Sydykov N., Kulbayev A. Modular training optimization for sports managers // *Journal of Physical Education and Sport*® (JPES). – 2019. - Vol. 19(3). - P. 1715 – 1719.
- 54 Chandrasekaran B., Fernandes S., Davis F. Science of sleep and sports performance – a scopingreview // *Science & Sports: In press, corrected proof*. - 2019.- №1. – P. 14-18.
- 55 Файоль А. Общее и промышленное управление. – М.: Книга, 1992. – 135 с.
- 56 Urwick L. *The Meaning of Rationalization*. - London: Nisbet, 1929. - P. 54;
- 57 Форд Г. *Моя жизнь, мои достижения*. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 145 с.
- 58 Банников А.М. Управление системой физической культурой и спортом в субъекте Российской Федерации в современных социально-экономических условиях (на примере Краснодарского края): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – Майкоп, 2002. – 118 с.
- 59 Афанасьев В.Г. *Социальная информация и управление обществом*. – М., 2013. – 408 с.
- 60 Аронов Г.З. *Организационно-педагогическое управление предпринимательской деятельностью в сфере физической культуры*. – СПб.: Изд-во «Олимп-СПб», 2008. – 230 с.
- 61 Малышкин В.В. *Организационно-методические условия управления физкультурно-спортивным движением (на примере Ханты-Мансийского автономного округа): автореф.* ... канд. пед. наук. – Челябинск, 1998. – 148 с.
- 62 Банников А.М. *Управление развитием физической культуры и спорта в субъекте Российской Федерации (на примере Краснодарского края) // Теория и практика физической культуры и спорта*. - 2002. - №2. - С. 62-63.
- 63 Уваров В.Н. *Управление физической культурой и спортом*. - Алматы: Школа спортивного бизнеса «Атлант», 2003. - 91 с.
- 64 Жмарев Н.В. *Управленческая и организаторская деятельность тренера*. – Киев: Здоров'я, 1986.- 128 с.
- 65 Parkhouse B.L., William C. *The Management of Sport: Its Foundation and Application*. - 2nd edition. – Brown, 1995. - 480 p.
- 66 Greg Comfort. *Directory of Undergraduate Programs in Sport Management. Fitness Information Technology*. - Richmond, 2005. - 304 p.
- 67 Higgins J. *Pedagogical aspects of the work with the young in sport // Abstracts. Second International Symposium «Sport of the Young»*. – Slovenia: Bled, 1993. - P. 9-11.
- 68 Kenyon G.S. *Six Scales for assessing attitude toward Physical activity // Research Quarterly*. - 1968. - №39. - S. 566-574.
- 69 Wiemeyer J. *Überlegungen zur Integration in der sportwissenschaftlichen Forschung*. - *Sportwissenschaft*, 1992. – Vol. 22. – P. 186 - 205.

70 Bucher Ch A. Jump up to:^a^b "Wrestling. Freestyle" by Michael B. Poliakoff from Encyclopedia of World Sport: From Ancient Times to the Present, eds. David Levinson and Karen Christensen. - Santa Barbara: ABC-CLIO, 1996. - Vol. 3. - 1190 p.

71 Асанов Н.А. Построение вузовской модели менеджмента качества образовательных услуг // Вестник КазНПУ. Серия Педагогические науки. – 2004. - №2(7). - С. 94-104.

72 Крыкбаев П.Н. Формирование организаторско-управленческих умений у студентов в процессе физического воспитания: дис. ... канд. пед. наук. – Алматы: Казахская Государственная Академия спорта и туризма, 2001.- 110 с.

73 Мустафин С.К. Управление физической подготовленностью высококвалифицированных тяжелоатлетов: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – Алматы: Казахский институт физической культуры, 1994. –147 с.

74 Асмолова Л.А. Управление физическим воспитанием студентов на основе современных информационных технологии: дис. ... канд. пед. наук. – Алматы: Казахская Академия спорта и туризма, 2002. – 126 с.

75 Шепетюк М.Н. Комплексный контроль в управлении тренировочным процессом высококвалифицированных дзюдоистов: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – Алматы: Казахская Академия спорта и туризма, 2002. – 15 с.

76 Кудашов С.В. Оптимизация процесса управления подготовкой волейболистов на этапе спортивного совершенствования: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04.. – Алматы: КазАСТ, 2006. –149 с.

77 Юмашева Ж.А. Технология реализации системы управления качеством образования специальности «Физическая культура и спорт»: дис. ... канд. пед. наук. - Алматы, 2008. - 136 с.

78 Андасова Ж.М. Управление спортивной подготовкой высококвалифицированных спортсменов, занимающихся тэквондо: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – Алматы: КазАСТ, 2008. – 151 с.

79 Сивохин И.П. Управление подготовкой тяжелоатлетов высокой квалификации на основе комплексного контроля тренировочной деятельности: дис. ... док. пед. наук. – Алматы: КазАСТ, 2009. - 281 с.

80 Жуманова А.С. Управление учебно-тренировочным процессом юных спортсменов в художественной гимнастике: дис. ... док. пед. наук: 13.00.04.. – Алматы: КазАСТ, 2010. – 276 с.

81 Ибраимов Е.С. Управление подготовкой боксеров на предсоревновательном этапе: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – Алматы: КазАСТ, 2010. –114 с.

82 Джанбырбаев Б.О. Управление учебно-тренировочным процессом квалифицированных дзюдоистов на различных этапах подготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – Алматы: КазАСТ, 2010. – 124 с.

83 Болдырев Б.Н. Воспитательная эффективность информационно-коммуникативного менеджмента спортивных соревнований (на примере

восточных единоборств): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – Алматы: КазАСТ, 2010. –179 с.

84 Никитинский Е.С. Теория и практика устойчивого развития туризма и государственного управления туристской деятельностью в Республике Казахстан: дис. ... док.пед.наук: 13.00.04. – Алматы: КазАСТ, 2010. – 262 с.

85 Авсиевич В.Н. Управление тренировочным процессом юношей, занимающихся пауэрлифтингом: дис. ... док. (PhD): 6D010800. – Алматы: Казахская Академия спорта и туризма, 2016. – 162 с.

86 Тен Г.В. Психолого-педагогическая оптимизация деятельности дзюдоисток высокой квалификации с учетом их личностных особенностей: дис. ... док. филос. (PhD): 6D010800. – Алматы: КазАСТ, 2016. –147 с.

87 Комаров О.Ю. Управление процессом физической подготовки спортсменов высокой квалификации в гиревом спорте: дис. ... док. филос. (PhD): 6D010800. – Алматы: КазАСТ, 2019. – 168 с.

88 Чуйко В.Т. Развитие физической культуры и спорта // Теория и практика физ. культуры. - 2002. - №8. - С. 72-78.

89 Садықова Ж.Л. Дене тәрбиесі мен дене мәдениеті туралы оқушы жастардың білімін қалыптастыру: экон. ғыл. канд. ... дис.– Алматы: Т.Рысқұлов атындағы Қазақ экономикалық университеті, 2009. – 227 б.

90 Абдулхасанов А.И. Влияние занятий каратэ-до на физическую подготовленность школьников 11-13 лет: дис. ... канд.пед.наук. – Кызылорд.гос. унив. Им. Коркыт Ата, 2009. – 137 с.

91 Абылкасымова Е.А. Жоғары оқу орнында студенттердің салауатты өмір салтына құндылық қатынасын дамыту: филос. (PhD). док. ... дис. – Астана, 2016. – 151 б.

92 Сисенбаева А.С. Формирование знаний о физической культуре и здоровом образе жизни школьников на занятиях по общеобразовательным дисциплинам (на примере иностранного языка): дис. ... канд. пед. наук. – Алматы: Казахская Академия спорта и туризма, 2009. – 164 с.

93 Филимонова С.И. Физическая культура и спорт – пространство, формирующее самореализацию личности. – М.: Изд-во «Теория и практика физ. культуры», 2005. – 316 с.

94 Кульназаров А.К., Жолымбетов О.Ш. От Древней Эллады до Афины. – Алматы: Нац.науч.-практ.центр физ.культуры МОиН РК, 2004. - 304 с.

95 Брянкин С.В. Структура и функции современного спорта: учеб. пособие. - М.: Моск. обл. ин-т физ. культуры, 1983. - 72 с.

96 Жолдак В.И., Зуев В.Н. Управление в сфере физической культуры и спорта. - Тюмень, 2000. - 332 с.

97 Воронова К.А. Пути совершенствования управления физкультурным движением. - М.: Физкультура и спорт, 1976. - 64 с.

98 Жолдак В.И., Сейранов С.Г. Социология менеджмента физической культуры и спорта. – М.: Советский спорт, 2003. - 384 с.

- 99 Кульназаров А.К. Организационно-педагогические основы совершенствования физкультурного движения Республики Казахстан: автореф. ... док. пед. наук. - СПб.: СПбГАФК, 1999. - 47 с.
- 100 Конаржевский Ю.А. Менеджмент и внутришкольное управление. - М.: Педагогический поиск, 2000. - С. 42-45.
- 101 Переверзин ИИ. Менеджмент спортивной организации: учебное пособие. - Изд. 2-е изд., перераб. и доп. - М.: СпортАкадемПресс, 2002. - 244 с.
- 102 Кулбаев А.Т., Исаков Т.Б. Спорттық маркетинг жүйесінде басқарушылық шешімдерді қабылдаудың теориялық негіздері мен әдістері // Педагогика және психология. Ғылыми-әдістемелік журнал. - Абай атындағы ҚазҰПУ, 2017. - №1(30). - Б. 13-17.
- 103 Родиченко В.С. Спортивные соревнования: информация управление. - М.: Физкультура и спорт, 1978. - 152 с.
- 104 Годик М.А. Контроль тренировочных и соревновательных нагрузок. - М.: Физкультура и спорт, 2000. - 126 с.
- 105 Федеральный закон «О физической культуре и спорте в Российской Федерации» // Спорт: экономика, право, управление. - 2004. - №1. - С. 28-48.
- 106 Келлер В.С. Исследование деятельности спортсменов в вариативных конфликтных ситуациях: автореф. ... док. пед. наук: 13.00.04. - М., 1975. - 37 с.
- 107 Железняк Ю.Д. Теория и методика обучения предмету «Физическая культура»: учебное пособие для вузов / Ю.Д.Железняк, М.М. Минбулатов. - М.: Академия, 2008. - 269с.
- 108 Свинцов Л.Л. Спортивное соревнование как средство педагогического воздействия на формирование активного отношения населения к физической культуре и спорту: автореф. ... канд. пед. наук. - М., 1982. - 21 с.
- 109 Никитушкин В.Г., Суслов Ф.П. Спорт высших достижений: теория и методика. - М.: Издательство «Спорт», 2017. - 320 с.
- 110 Лукьяненко В.П. Физическая культура: основы знаний: учебное пособие. - Ставрополь: Изд-во СГУ, 2001. - 224 с.
- 111 Матвеев Л.П. Основы общей теории спорта и системы подготовки спортсменов. - Киев: Олимпийская литература, 1999. - 318 с.
- 112 Ямбаева Н.В. Значение соревновательной деятельности в процессе профессиональной подготовки учителей физической культуры // Евразийское научное объединение № - 2019. - №1-6 (47). - С. 364-366.
- 113 Зуев В.Н. Нормативно-правовые акты в регуляции управления отечественной сферой физической культуры и спорта // Теория и практика физ. культуры. - 2002. - №7. - С. 51-61.
- 114 Зуев В.Н., Сулейманов И.И. Менеджмент для спортивного организатора. - Омск: СибГАФК, 1997. - 100 с.
- 115 Суханов А.Д. Динамика взглядов на процесс управления подготовкой спортсменов // Теор. и практ. физ. культ., 2001, № 10, С. 22 – 23.
- 116 Бряхин С.В. Структура и функции современного спорта. - М.: МОГИФК, 1983. - 273 с.

- 117 Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры (общие основы теории и методики физического воспитания: теоретико-методические аспекты спорта и профессионально-прикладной формы физической культуры): учебник для инс-тов физической культуры. - М.: Физкультура и спорт, 1991. - 543 с.
- 118 Родиченко В.С. Олимпийское движение и мегатренды развития общества // Олимпийское движение и социальные процессы: материалы научно-практической конференции. – Смоленск: Смоленск. гос. ин-т физ. Культуры, 1991. - С. 13-17.
- 119 Свинцов Л.Л. Социальные функции спортивного зрелища // Всемирный конгресс «Спорт в современном обществе»: Философия, история, социология: материалы. - М.: Физкультура и спорт, 1980. - С. 95-96.
- 120 Мясищев В.Н. Психология отношений // Избранные психологические труды. – М.: Воронеж, 1995. – 387 с.
- 121 Мясищев В.Н. Основные проблемы и современное состояние психологических отношений человека // Психологический журнал в СССР. - 1960. - №2. - С. 110-125.
- 122 Зобков В.А. Мотивация и самооценка подростка как факторы готовности к соревновательной деятельности: автореф. ... канд. пед. наук. – М., 1982. - 20 с.
- 123 Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М.: МГУ, 1981. - 584 с.
- 124 Симонов П.К. Психология эмоций / под ред. В.К. Вилюнаса, Ю.Б. Гиппенрейтер. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. - 288 с.
- 125 Kenyon G.S. Six Scales for assessing attitude toward Physical activity // Research Quarterly. - 1968. - №39. - S. 566-574.
- 126 Петровский А.В. Возрастная и педагогическая психология. – М., 1973. - 307 с.
- 127 Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды / под ред. А.А. Бодалева, Б.Ф. Ломова // В 2 т. – М.: Педагогика, 1980. - Т. 1. - 232 с.
- 128 Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1976. – 416 с.
- 129 Magnusson D., Edler M.S. Personality at the Crossroads: Current issues in interactional Psychology. Hultale. - N.Y., 1997. - P. 75-86.
- 130 Шайхтдинов Р.З. Личность и волевая готовность в спорте. – М.: Физкультура и спорт, 1987. - 112 с.
- 131 Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии // Труды д. чл. и чл.-кор. АПН СССР. - М.: Педагогика, 1989. - Т. 1. – 488 с.
- 132 Соколов В.А. Мотивация занятий физической культурой и спортом школьников: автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.04. - Минск, 1973. - 27 с.
- 133 Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. - М.: Педагогика, 1986. – Т. 4. – 408 с.
- 134 Джидарьян И.А. О месте потребностей, эмоций и чувств в мотивации личности. Теоретические проблемы психологии личности. - М., 1974. - 148 с.
- 135 Зобков В.А. Психология отношений учащихся к деятельности: автореф. ... док. псих. наук. – М., 1993. - 30 с.

- 136 Сусикова Т.С. Мотивация занятий спортом учащихся спортивных школ // Спортсмен как субъект деятельности: материалы Всерос. симп. – Омск: ОГИФК, 1993. - С. 11.
- 137 Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. – М.: Мысль, 1976. - 158 с.
- 138 Зобков А.В. Развитие эффективной саморегуляции учебной деятельности обучающихся // Развитие человека в современном мире. – 2017. – №2. – С. 8-15.
- 139 Ханин Ю.Л. Психология общения в спорте. - М.: Физкультура и спорт, 1980. - 112 с.
- 140 Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы эмоции. – М.: МГУ, 1971. - 39 с.
- 141 Родиченко В.С. Социально-педагогические основы организации спортивных соревнований: автореф. ... док. пед. наук. - М, 1983. - 37 с.
- 142 Визитей Н.Н. Физическая культура и спорт как социальное явление: Философские очерки. - Кишинев: Штиница, 1988. - С. 55-70.
- 143 Heinila K. Notes on the Inter - Group Conflicts in International Sport // International Review of Sport Sociology. - 1966. - Vol. 1. - P. 31-40.
- 144 Золотов М.И. Проектный менеджмент в деятельности финской федерации лыжного спорта // Теория и практика физической культуры. – 1998. - №2. - С. 54-55.
- 145 Евсеев С.П. Физическая культура в системе высшего профессионального образования: реалии и перспективы. - СПб., 1999. - 143 с.
- 146 Ипатов Д.И. Основные направления гуманизации спортивных игр и соревнований в работе со школьниками: автореф. ... канд. пед. наук. - М., 1995. – 20 с.
- 147 Қазақстан Республикасының дене шынықтыру және спортты дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасы. – Астана, 2016 <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=85429,2> (дата обращения:14.10.2021).
- 148 Sydykov N. The influence of Qazaq Kuresi classes on the management of the level // Cypriot Journal of Educational Sciences. – 2021. - Vol. 16, issue 6. - P. 3147-3155.
- 149 Виноградов П.А., Душанин А.П. Органы управления развитием физической культуры и спорта на региональном и федеральном уровне // Теория и практика физической культуры. – 1997. - №1. - С. 42-45.
- 150 Zhanibek K., Kasymbayeva J.Sh. Minarbekov D.I., Sydykov N.T. The influence of Qazaq Kuresi classes on the management of the level of reserves of the athletes' body.©2021 Birlesik Dunya Yenilik Arastirma ve Yayincilik Merkezi. All rights reserved // Cypriot Journal of Educational Sciences. – 2021. – Vol. 16, issue 6. - P. 3147-3155.
- 151 Сыдықов Н.Т., Құлбаев А.Т., Келдіқұлов Ғ.К., Абдреимова К.А. Жоғары білікті спортшыларды даярлауды басқаруды ұйымдастыру // Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. - 2019. - №3(57). – Б. 147-151.

152 Пельменев В.К. Развитие физической культуры и спорта в эксклавном регионе России (Социально-педагогические и организационные аспекты): дис. ... док. пед. наук: 13.00.04. - Калининград, 2002. - 337 с.

153 Жолдак В.И. Социологические аспекты здорового образа жизни // Здоровый образ жизни: сущность, структура, формирование на пороге XXI. - Томск, 1996. - С. 63-77.

154 Суслов Ф.П., Шепель С.П. Структура годичного соревновательно-тренировочного цикла подготовки: реальности и иллюзии // Теория и практика физической культуры. - 1999. - № 9. - С. 57-61.

155 Кулбаев А.Т. Спорттық іс-шара ұйымдастыруда жарнама қызметінің маңызы // Абай атындағы ҰПУ-нің Хабаршысы. «Педагогика ғылымдары» сериясы. - Алматы, 2013. - №2(38). - Б. 56-60.

156 Кулбаев А.Т., Кельдикулов Г.К., Сыдыков Н.Т., Талкыбаев Б.И., Казанкапов А.Б. Анализ состояния и эффективности системы международных соревнований проводимых в Республике Казахстан // Мат. междуна. научно-практ. конф. ««Инновации в образовании, физической культуре, спорте и туризме» - Алматы, 2020. - С. 229-232.

157 Панкратов Ф.Г., Баженов Ю.К., Серегина Т.К., Шахурин В.Г. Рекламная деятельность: учебник для студентов высших учебных заведений. - Изд. 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Дашков и К°, 2002. - 364 с.

158 Степанова О.Н. Маркетинг в физкультурно-спортивной деятельности: учеб. пособ. - М.: Советский спорт, 2008. - 480 с.

159 Сыдыков Н.Т., Кулбаев А.Т., Абдреимова К.А. Роль средств рекламы и пропаганды в управлении физической культурой и спортом // XXIV Международный научный конгресс «Олимпийский спорт и спорт для всех»: сборник научных трудов. - Казань: Поволжская ГАФКСиТ, 2020. - 772 с.

160 Устиненко В.И. Игра и эстетическая деятельность: автореф. ... канд. пед. Наук: 13.00.04. - М., 1969. - 19 с.

ҚОСЫМША А

Еңгізу актілері

БЕКІТЕМІН

Облыстық дене шынықтыру және спорт басқармасының басшысы
Е.В. ГОНЧАРОВ

12 20 21 »

Шаңғы спорты бойынша оқу жаттығу процесіне зерттеу нәтижелерін ЕНГІЗУ АКТІСІ

Орындаушы: Облыстық дене шынықтыру және спорт басқарма басшысының орынбасары.

Өткізілу орны: шаңғы спортынан оқу-жаттығу процесі.

Енгізу пәні – ОБЖСМ тәрбиеленушілерінің спортпен шұғылдануын спорттық-бұқаралық іс-шаралар жүйесі негізінде басқарылуын қарастыру.

Енгізудің педагогикалық тиімділігінің мәні шаңғы спортымен шұғылданушылардың оқу-жаттығу іс-шараларын, осы спорт түрінен өткізілетін жарыстарды спорттық-бұқаралық іс-шаралар жүйесі ретінде басқаруды дамыту мақсатында қолданылуында. Мұндай іс-шаралар салауаттылықты тәрбиелейді, сондықтан осы спорт түріне деген балалар мен жасөспірімдердің қызығушылығын зерттеу мақсатында диссертацияда берілген материал негізінде сауалнамалар жүргізілді. Нәтижесінде айғақталғаны, әсіресе жасөспірімдер арасында қызығушылық басым, осы шаңғы спортынан көбірек жаттығулар, жарыстар өткізілсе деген сұраныс бар.

Орындаушы

Облыстық дене шынықтыру және спорт басқармасы басшысының орынбасары

Н.Т. СЫДЫҚОВ

Ұйым атынан:
Қысқы спорт түрлері бойынша облыстық балалар жасөспірімдер спорт мектебі директоры

Т.Қ. АЙМАҒАНБЕТ

БЕКІТЕМІН

Облыстық дене шынықтыру және спорт басқармасының басшысы
Е.В. ГОНЧАРОВ

12
20.11.21 »

**Су спорт түрлері бойынша оқу-жаттығу процесін зерттеу нәтижелерін
ЕНГІЗУ АКТІСІ**

Орындаушы: Облыстық дене шынықтыру және спорт басқармасы басшысының орынбасары.

Өткізілген орны: су спорт түрлері бойынша оқу-жаттығу процесі.

Енгізу пәні – ОБЖСМ тәрбиеленушілерінің спортпен шұғылдануын спорттық-бұқаралық іс-шаралар жүйесі негізінде қолдану.

Енгізудің педагогикалық тиімділігінің мәні су спортымен шұғылданушыларға арналып мақсатты нәтижені, қатысушылардың өңірлік және жас ерекшеліктерін, олардың спорттық даярлық деңгейін, мотивациясы мен жарыстарға деген қарым-қатынас түрлерін ескеріле отырып, спорттық-бұқаралық іс-шаралар жүйесі қолданылуында.

Осы спорт түріне шұғылданушыларды көбірек тарту үшін спорттық даярлықтың олардың жарыстарға деген көзқарасын, спортпен шұғылдануға деген ынтасын зерттеу мақсатында диссертант әзірлеген сауалнамалар пайдаланылды.

Орындаушы

Облыстық дене шынықтыру және спорт басқармасы басшысының орынбасары

Н.Т. СЫДЫҚОВ

Ұйым атынан:
«Достық» су спорты түрлері бойынша облыстық бағалар жасөспірімдер спорт мектебі директоры

С.М. НУРАЛИН

БЕКІТЕМІН

Облыстық дене шынықтыру және спорт басқармасының басшысы
Е.В. ГОНЧАРОВ

12 2022 »

Спорттық ойын түрлері бойынша оқу-жаттығу процесіне зерттеу нәтижелерін ЕНГІЗУ АКТІСІ

Орындаушы: Облыстық дене шынықтыру және спорт басқармасы басшысының орынбасары.

Өткізілген орны: Спорттық ойын түрлерінен оқу-жаттығу, жарыс өткізу процестері.

Енгізу пәні – №2 облыстық мамандандырылған балалар жасөспірімдер спорт мектебі шәкірттері тәрбиеленуінің спорттық-бұқаралық іс-шаралар жүйесі негізінде қолданылуы.

Енгізудің педагогикалық тиімділігінің мәні облыстық спорттық ойын түрлері мектебінің шұғылданушыларының оқу-жаттығуы үрдісінде өңірлік дене шынықтыру мен спортты дамытуды спорттық-бұқаралық іс-шараны басқарудың кешенді бағдарламасының нақты әдістемелік, ұсынымдық сипатта қолданылуында. Осы мақсатта жас бүлдіршіндердің дене шынықтырумен шұғылдануға деген дағдысы спорттық ойын түрлерінен өткізілетін жарыстарға деген қызығушылығын арттыру, спортшыларды физикалық тұрғыда қалыптастыру мақсатында бірқатар жарыстар өткізілді.

Орындаушы

Ақтөбе облысының дене шынықтыру және спорт басқармасы басшысының орынбасары

Н.Т. СЫДЫҚОВ

Ұйым атынан:
№2 облыстық мамандандырылған балалар жасөспірімдер спорт мектебі директоры

Қ.М.АЖБАҒАМБЕТОВ

ҚОСЫМША Ә

Анкета

Сауалнама № 1

Қымбатты дос!

Дене шынықтыру-спорт мүдделері мен дене шынықтыру-спорт қызметінің ең танымал түрлерін анықтау мақсатында біздің сауалнамамыздың сұрақтарына жауап беруді ұсынамыз.

Деректер жарияланбайды және ақпаратты жинақтау үшін пайдаланылатын болады. Жауабыңыздың шынайылығы үшін алғыс айтамыз.

Өз жауабыңызды шеңберге алыңыз.

1. Жынысы?

1. Ер. 2. Әйел.

2. Жасы?

1. 10-11 жас. 2. 12-13 жас.

3. 14-15 жас. 4. 16-17 жас.

3. Дене шынықтыру және спортпен жүйелі түрде айналысасыз ба?

1. Иә. 2. Жоқ.

4. Егер «иә» болса, сіз қандай спорт түрімен айналысасыз?

1. Күреспен	2. Волейбол
3. Үстел теннисімен	4. Шаңғы спортымен
5. Бокспен	6. Футболмен
7. Баскетболмен	8. Шығыс жекпе-жегімен
9. Жүзумен	10. Туризммен.
11. Гимнастикамен	12. Ұлттық спорт түрімен
13. Хоккеймен.	14. Тағы қандай?

Толықтырып жазыңыз _____

5. Дене шынықтыру сабақтары қызықты ма?

1. Иә. 2. Жоқ. 3. Әрқашан емес.

6. Сіздің дене шынықтыру және спортпен айналысуыңыздың мақсаты неде?

1. Денімнің сау болуын қалаймын
2. Дене бітімім әдемі болу керек
3. Өзім үшін, өзімді қорғау үшін
4. Батыл, күшті, алға қойған мақсатқа жету және т. б. қасиеттерге ие болу үшін

5. Достарыммен қарым-қатынас жасау үшін

6. Бос уақытты пайдалы өткізу үшін

Тағы не үшін?

Толықтырып жазыңыз _____

7. Қандай спорт түрімен айналысқыңыз келеді?

1. Баскетбол.	2. Волейбол.	3. Тенниспен.
4. Шаңғы спорты.	5. Спорттық бимен.	6. Күреспен.

7. Шығыс жекпе-жек. 8. Туризммен. 9. Жүзу.
10. Бокс. 11. Ұлттық спорт түрлері.
12. Атлетикалық гимнастика. 13. Хоккеймен.
14. Футболмен. 15. Тағы қандай?

Толықтырып жазыңыз _____

8. Сіздің ақылы секциялармен айналысуға мүмкіндігіңіз бар ма?

1. Иә. 2. Жоқ.

9. Ақылы секцияларға (айына бір адамнан) оқу ақысын төлеу үшін отбасыңыздың қаржылық мүмкіндіктері қандай?

1. 25 мың теңгеге дейін.
2. 10 мың теңгеге дейін.
3. 10 мың теңгеден артық.

10. Сіздің ойыңызша, сізге дене шынықтыру және спортпен айналысуға не кедергі келтіреді?

1. Форманың болмауы. 2. Уақыттың болмауы.
3. Денсаулық жағдайым нашар. 4. Ата-анам қарсы.
5. Ақшаның жетіспеушілігі 6. Спорт мектебінің қашықтығы

Тағы не?

Толықтырып жазыңыз _____

Көмегіңіз үшін алғыс айтамыз!

Қымбатты дос!

Дене шынықтыру және спорт саласындағы қажеттіліктеріңізді барынша толық қанағаттандыру мақсатында Сізден бірнеше сұраққа жауап беруді сұраймыз. Алдын ала жауабыңызға рахмет!!!

Сіздің пікіріңізді көрсететін тармақты шеңбермен қоршап қойыңыз.

1. Сіз дене шынықтырумен және спортпен оқу орнына түскенге дейін айналыстыңыз ба?

1. Иә. 1. Жоқ.

2. Қазіргі уақытта айналысасыз ба?

1. Иә. 2. Жоқ.

3. Егер жоқ болса, неге?

1. Ынта жоқ. 2. Ешкім айналысуға шақырмады.

3. Басқа демалыс түрлерінің алдында артықшылығын байқамадым

4. Қайсысын таңдауды білмеймін. Егер кеңес берсе, үлкен ықыласпен қабылдар едім

5. Уақыт жоқ. Оқу, жұмыс

6. Отбасылық жағдайларым мүмкіндік бермейді

7. Сабақ уақыты қанағаттандырмайды

8. Сабақ орнын ұнатпаймын

9. Қаржы қаражатының жетіспеушілігі кедергі келтіреді

Тағы не? Толықтырып жазыңыз _____

4. Егер сіз тұрған жерде спорт түрлері бойынша ақылы топтар болса, сіз айына қанша төлер едіңіз?

1. 10 мың теңге 2. 10-20 мың теңге
3. 20-30 мың теңге 4. 30 мың теңгеден артық.

5. Дене шынықтыру-сауықтыру іс-шараларында сізді не қызықтырады?

1. Дене бітімін жетілдіру мүмкіндігі.

2. Тәрбие мүмкіндіктері (ерік-жігерді, ұжымшылдықты тәрбиелеу, қиындықтарды жеңе білу).

3. Өз-өзіне сенімділік, өзін-өзі көрсету.

4. Ой-өрісін кеңейту, жананы тану және қабылдау

5. Қарым-қатынас мүмкіндігі.

6. Кәсіби-қолданбалы дағдыларды меңгеру.

7. Өзін сергек, сау сезіну мүмкіндігі.

8. Жақсы денсаулықты, әдемі жүрісті, сұлу дене бітіміне ие болу мүмкіндігі.

9. Мүмкіндігі көп өнімді жұмыс істеу.

10. Өндірістің қолайсыз факторларын өтеу мүмкіндігі.

11. Демалуды дұрыс ұйымдастырмау, бос уақытты дұрыс пайдаланбау салдарларын болдырмау мүмкіндігі.

Тағы қандай? Толықтырып жазыңыз _____

6. Дене шынықтыру-спорт қызметінің қандай түрімен айналысуды қалайсыз?

1. Спорт түрлері бойынша топ (волейбол, бадминтон, хоккей және т.б.).
2. Атлетикалық гимнастика тобы.
3. Аэробика, шейпинг және т. б. тобы.
4. Балық аулау, аң аулау
5. Жеке сабақтар (жаттығу, жүгіру, шаңғымен сырғанау және т.б.).
6. Профилакторийге шығу.
7. Оқу орны бойынша жарыстар мен спартакиадаларға қатысу
8. Өзіндік туризм, саяхат.
9. Туристер слеттері.
10. Теннис тобы.

Тағы қандай? Толықтырып жазыңыз _____

7. Сабақ өтілетін орынға дейінгі жолға қанша уақыт жұмсайсыз?

1. 10 минут.
2. 20 минутқа дейін.
3. 30 минутқа дейін.
4. 30 минуттан аспайды.

8. Сізде спорттық киім бар ма?

1. Иә.
2. Жоқ.

9. Үйде спорттық мүкәммал бар ма? (гантель, штанга және т. б.)

1. Иә.
2. Жоқ.

10. Күніне қанша уақыт дене шынықтыру және спортпен айналысасыз?

1. 1 сағаттан кем емес.
2. 5 сағат.
3. 2 сағаттан артық.

11. Бос уақытыңызда немен айналысасыз?

1. Теледидарды көремін.
2. Дене шынықтырумен және спортпен айналысамын.
3. Мен үй шаруасымен айналысамын.
4. Оқимын.
5. Үй тапсырмасын орындаймын.
6. Театрға, киноға, концерт залына барамын.
7. Саяхатқа, экскурсияға барамын.
8. Қонақтарды қабылдаймын, қонаққа барамын.
9. Мен қолөнермен айналысамын.
10. Би кешіне барамын.
11. Мен жай ғана жүремін.
12. Ешнәрсе істемей демаламын

Тағы қандай? Толықтырып жазыңыз _____

Ал енді сізден өзіңіз туралы бірнеше сұраққа жауап беруді сұраймыз. Деректер жарияланбайды және жалпылама түрде пайдаланылатын болады.

12. Жынысыңыз?

1. Ер.
2. Әйел

13. Жасыңыз?

1. 15 жасқа дейін.
2. 17 жасқа дейін.
3. 18-19 жас.
4. 19-21 жас.
5. 21 жастан жоғары

14. Сіздің отбасылық жағдайыңыз?

1. Тұрмыста (үйленген).
2. Тұрмыс құрмаған (бойдақ).

15. Сіз қай курста оқисыз?

1. 1 курста.
2. 2 курста.
3. 3 курста.
4. 4. курста.

Көмек үшін алғыс айтамыз! Сіздерге сергектік және шығармашылық табыс тілейміз!

Сарапшылардың сұрау парағы

Құрметті сарапшылар! Сіздерден Ақтөбе аймағының елді мекендерінде дене шынықтыру мен спорттың дамуындағы анағұрлым мәнді факторлардың белгілері бойынша рангілік реттілікті қоюларыңызды сұраймыз (ең маңызды фактор - 1-ші, маңызы аз - 15-ші).

Аты-жөні

Жұмыс орны, лауазымы

Мамандығы бойынша жұмыс өтілі

№	Ақтөбе аймағында дене шынықтыру мен спорттың дамуы мен қызмет етуінің табыстылығына әсер ететін факторлар	Бағалау (1-15)
1.	Кадрларды даярлау және біліктілігін арттыру жүйесі	
2.	Спорт объектілерін салу, қайта жаңарту және жөндеу	
3.	Рекреациялық мақсаттағы жабдықтардың болуы	
4.	БАҚ-да дене шынықтыру және спортты жарнамалау және насихаттау	
5.	Салық заңнамасы	
6.	Саланы қаржыландыру	
7.	Саладағы қызметті реттейтін құқықтық негіздер	
8.	Дене шынықтыру жөніндегі жергілікті заңдар және әкімшілік қаулылары	
9.	Дене шынықтыру-спорт қызметін медициналық-биологиялық қолдау жүйесі	
10.	Дене шынықтыру-сауықтыру іс-әрекетін әртүрлі ұйымдастыру формалары	
11.	Спорт ғимараттарының орналасқан жері	
12.	Халықтың қаржылық мүмкіндіктері (төлем қабілеттілігі деңгейі)	
13.	Спорт ғимараттарының өткізу қабілеті	
14.	Халықтың бос уақытының болуы	
15.	Дене шынықтыру-спорт қызметін бағдарламалық және ету нормативтік тұрғыдан қамтамасыз	
16.	Аймақтардың ұлттық- мәдени ерекшеліктері	

17.	Аймақтың климатогеографиялық ерекшеліктер	
18.	Өңірдің әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері	
19.	ДШЖС басқару және жетекші органдарының өзара іс-қимылы	
20.,	Ведомстволармен өзара іс-қимыл (денсаулық сақтау білім беру және т. б.)	
21.	Жоғары жетістіктер спорты н дамыту	
	Тағы не? Көрсетіңіз	

Ақтөбе өңірі елді мекендеріндегі дене шынықтыруды дамытудың маңызды міндеттерін шешуге көмек көрсеткеніңіз үшін алғыс білдіреміз!

Спортшының сауалнамасы

Құрметті сауалнамаға қатысушы! Спортпен шұғылдану кезінде сіз спорттық нәтижеге қанша фактор әсер ететінін байқаған шығарсыз. Ұсынылған мәселелерде бірқатар факторлар көрсетілген. Бұл факторлар жоспарланған нәтижеге жету үшін сіздің өміріңізде маңызды деп айта аласыз. Осы немесе басқа фактор Сіз үшін қаншалықты маңызды екенін анықтаңыз және сауалнама парағына сұрақ нөмірінің алдына келесі жауаптардың бірін қойыңыз: «иә, өте маңызды» - 1, «маңызды еместен гөрі, маңыздырақ» - 2, «онша маңызды емес» - 3, «маңыздыдан гөрі, маңызды емес» - 4, «маңызды емес» - 5.

I Сонымен, Сіз үшін төменде көрсетілгендердің қайсысы қаншалықты маңызды?

1. Спорттың арқасында өзіңіздің даралығыңызды растадыңыз.
2. Спорттың арқасында өз мүмкіндіктерін толық ашуға болады.
3. Спортпен айналысу барысында өзін-өзі құрметтеуге үйренеді.
4. Арқасында спортпен айналысуға арттыру, өзін-өзі құрметтеу, өз басын.
5. Спорттық жеңістердің арқасында басқа адамдардан артықшылық сезімін сезіну.
6. Спортпен айналысу барысында туған-туысқандары, жақындары тарапынан өзіне деген құрмет артады.
7. Спортпен айналысу барысында достардың, жолдастардың өзіне деген құрметін арттыруға мүмкіндік туады.
8. Спорттың арқасында сізбен бірге жұмыс істейтіндердің өзіне деген құрметін арттыру.
9. Спорттың арқасында Сіздің жұмысыңызға, оқуыңызға басшылық ететіндердің өзіне деген құрметін арттыру.
10. Спорттағы жеңістердің арқасында командаластар тарапынан өзіне деген құрметті арттыру.
11. Спорттағы жеңістердің арқасында спорттық басшылықтың өзіне деген құрметін арттыру.
12. Сіздің жеңісіңіздің құрметіне ту көтеріп, әнұран ойнайды.
13. Белгілі бір қарсыласпен кездесудің арақатынасын жақсарту мүмкіндігі.
14. Сіз айналысатын спорт түрінің танымалдылығы артады.
15. Спортпен шұғылданудың арқасында өз шағын ауданында, өз көшесінде танымалдылыққа ие болады.
16. Қосымша тамақ алады.
17. Спорттық форманы алады.
18. Жарыстарда үздік жүлдені жеңіп алу мүмкіндігіне ие болады.
19. Шетелге жарыстарға қатысады.
20. Ел құрамасына кіре алады.
21. Ірі жарыстарда жүлделі орынға ие болады.
22. Спорттағы жетістіктердің арқасында лайықты жұмысқа орналасады.

23. Спорттағы жетістіктердің арқасында пәтер, көлік және т. б. алуға болады.
24. Залда төрешіліктің болуы.
26. Объективті төрешіліктің болуы.
27. Отбасылық әл-ауқаттың болуы.
28. Жаттықтырушымен жақсы қарым-қатынастың болуы.
29. Спортпен шұғылданғаннан кейін өміріңізді жақсы жағынан ұйымдастыру.
30. Залда сүйікті адамның болуы.
31. Спорттың арқасында іскер адамдармен кең байланыс орнатуға мүмкіндік туады.
32. Спорттың арқасында ұлы адамдармен қарым-қатынас туындайды.
33. Спортпен шұғылдану барысында жан-жақты тани аласыз.
34. Спорттағы жетістіктердің арқасында өз әл-ауқатыңызға қол жеткізесіз.
35. Өз іс-әрекеттеріңіздің ауқымында жаңа заттар пайда болады.
36. Қарсыластарыңыздан сенімді түрде қорғана аласыз
37. Шабуылдау әрекеттерінің тиімділігін арттыру.
38. Қарсыластың шабуылдарынан қарсы әрекеттердің сенімділігін арттыру.
39. Жекпе-жекте әртүрлі қарқынмен өткізу мүмкіндігі.
40. Жақын қашықтықта жекпе-жекте сәтті өткізу мүмкіндігі.
41. Орта және алыс қашықтықта сәтті күрес жүргізу.
42. Қауіпті позициялардан сәтті шығу.
43. Арнайы төзімділікті арттыру
44. Шапшаңдық сапасын арттыру.
45. Күш сапасын арттыру.
46. Икемділікті арттыру.
47. Ептілікті арттыру.
48. Эмоционалды тұрақтылықты арттыру.
49. Суық тиюден ағзаңызды сақтау
50. Бас ауруының болмауы.
51. Жүрек аймағында ауырсынудың болмауы.
52. Бауыр аймағында ауырсынудың болмауы.
53. Сізде жарақаттың болмауы.
54. Басқа аурулардың болмауы.
55. Қарсыластың жауапты сәттерде жұмылдыру қабілеті туралы білу.
56. Қарсыластың қандай тактиканы ұстанатынын білу.
57. Қарсыластың «өзіндік» әдістерін қалай дайындайтынын білу.
58. Қарсыластың әрекетін қай позиция қиындататынын білу.
59. Қарсыластың дене күші туралы ақпарат алыңыз.
60. Қарсыластың техникасының кемшіліктері туралы біліңіз.
61. Сізбен кездесуде қарсыластың мақсатын білу.
62. Қарсыластың шапшаңдық мүмкіндіктері туралы біліңіз.
63. Қарсыластың қандай шабуыл әрекеттерін жақсы білетінін біліңіз.

64. Қарсыластың төзімділік деңгейі туралы біліңіз.
65. Қарсыластың сүйікті қашықтығын біліңіз.
66. Қарсыластың сүйікті позициясын біліңіз.
67. Қарсыластың салмақты қалай көтеретінін біліңіз.
68. Қарсыластың қандай контрприемді меңгергенін білу.
69. Қарсыластың қандай қорғанысты меңгергенін білу
70. Қарсыластың соңғы ойындарының нәтижелерін білу
71. Жарыс алдында дене шаршауының болмауы.
72. Жарыс алдында шамадан тыс толқудың болмауы.
74. Жарыс алдында сенімділік сезімінің болуы.
75. Жарыс алдында немқұрайдылықтың болмауы.
76. Жарыс алдында спорттық ашулану сезімінің болуы.
77. Жеребе нәтижелерін білу.
78. Қарсыластың соңғы ойынының нәтижелерін білу.
79. Өткен уақытта осы қарсыласпен болған жарыс қорытындысы.
80. Жарыс алдында ауырсынудың болмауы.

II Жынысы

Ер
Әйел

III Спорттық разрядыңыз қандай?

3 разряд
2 разряд
1 разряд
СШК
СШ

IV Спорпен айналысқаныңызға неше жыл болды?

1 жыл толған жоқ
1 жыл мен 2 жылдың арасы
2 жыл мен 5 жылдың арасы
5 жыл мен 10 жылдың арасы
10 жылдан астам

Сауалнамаға қатысқаныңызға үлкен рахмет!

Спортшының сауалнамасы

Дұрыс жауаптардың бірін тандап, сауалнама сұрақтарына жауап беріңіз. Сұрақ нөміріне қарама-қарсы жауап нөмірін қойыңыз.

1. Сізге өзіңіз айналысатын спорт түрі ұнайды ма?

- 1.1 Өте ұнайды
- 1.2 Бәрінен де осы спорт түрі ұнайды
- 1.3 Айта алмаймын

2. Егер сіз спортты қайта таңдауыңыз керек болса, Сіз бұл түрді қайтадан таңдайсыз ба?

- 2.1 иә
- 2.2 білмеймін
- 2.3 жоқ, мүмкін

3. Спорттан көңіліңіз қалды ма?

- 3.1 жоқ
- 3.2 сирек және қысқа
- 3.3 жиі және ұзақ

4. Бұл спорт түрін таңдағанда сізге не әсер етті?

- 4.1 осы спорт түріне қызығушылық
- 4.2 басқа адамдарға (спортшыларға) еліктеу, солай болғысы келді
- 4.3 достар, мұғалімдер, ата-аналар кеңесі

5. Сіздің спорт түріңізде сізге не ұнайды?

- 5.1 жарыстарда өнер көрсету және қарсыластарды жеңу
- 5.2 жаттығу және жаңа әдістер мен тактиканы меңгеру
- 5.3 өзім үшін, өзін-өзі қорғау үшін спортпен айналысамын

6. Сізді жаттығуға және қиындықтарды жеңуге итермелейтін күш деген не?

- 6.1 осы спортқа деген сүйіспеншілік және жоғары нәтижелерге қол жеткізуге деген ұмтылыс
- 6.2 өзін-өзі сүйю, топ бойынша шұғылданушылардың ынтасы
- 6.3 күшті және ептілік үшін жаңа әдістерді үйренуге деген ұмтылыс

7. Спортта жоғары нәтижелерге қол жеткізу неге байланысты?

- 7.1 қабілеттердің осы спорт түріне сәйкес келуі
- 7.2 өзіңмен жұмыс жасаудан, қабілеттерді дамытуға болады
- 7.3 жақсы дене дайындығынан және жаттықтырушыдан

8. Спортпен айналысатын кез-келген адам болашақта жетекші спортшы бола ала ма?

- 8.1 жоқ
- 8.2 білмеймін
- 8.3 мүмкін

9. Сіз спорт әдебиетіне қызығушылық танытасыз ба?

иә

кейде

жоқ

10. Сіз жаттығуларда ерікті белсенділікті қаншалықты көрсетесіз?

10.1 туындаған қиындықтарды жеңемін

10.2 әрқашан бірдей бола бермейді

10.3 сирек

11. Сіз өз жоспарларыңыздың орындалуына қаншалықты жиі қол жеткізесіз?

11.1 әрқашан

11.2 кейде

11.3 сирек

12. Сіз жаттығуға қатысуға қалай қарайсыз?

12.1 мен әрқашан қатысамын

12.2 кейде өткізіп жіберемін

12.3 жиі өткізіп жіберіңіз

Сауалнамаға қатысқаныңызға үлкен рахмет!

ҚОСЫМША Б

Реактивті мазасыздық шкаласы (PM)

Т.А.Ә. _____

Жасы _____

Реактивті мазасыздық шкаласы (PM)

Төмендегі сөйлемдердің әрқайсысын мұқият оқып шығыңыз және қазіргі уақытта өзіңізді қалай сезінетіндігіңізге байланысты оң жақтағы тиісті бағандағы санды белгілеңіз. Сұрақтар туралы ұзақ ойланбаңыз, өйткені дұрыс және дұрыс емес жауаптар жоқ.

Ережесі:

№	Пікірі	Жоқ олай емес	Осылай	Дұрыс	Өте дұрыс
1	Мен тынышпын	1	2	3	4
2	Маған еш қауіп жоқ	1	2	3	4
3	Мен дұрыспын	1	2	3	4
4	Өкінемін	1	2	3	4
5	Мен еркінмін	1	2	3	4
6	Ренжулімін	1	2	3	4
7	Сәтсіздікті уайымдаймын	1	2	3	4
8	Тыныққан сезімдемін	1	2	3	4
9	Өзіме риза емеспін	1	2	3	4
10	Мен іштей қанағат сезімдемін	1	2	3	4
11	Өзіме сенімдімін	1	2	3	4
12	Жүйкем тозып тұр	1	2	3	4
13	Орын таппаймын	1	2	3	4
14	Мазасызданып тұрмын	1	2	3	4
15	Дұрыс сезімдемін	1	2	3	4
16	Өзіме ризамын	1	2	3	4
17	Мазасызбын	1	2	3	4
18	Мен тым кобалжып тұрмын	1	2	3	4
19	Қуаныштымын	1	2	3	
20	Жайлымын	1	2	3	

ҚОСЫМША В

Ақтөбе облысында дене шынықтыру мен спортты басқарудың 2017-2020 жылдарға арналған кешенді бағдарламасының құрылымы

Бағдарлама атауы	«2017-2020 жылдарға арналған Ақтөбе облысында дене шынықтыру және спортты басқару» кешенді бағдарламасы
Бағдарламаны әзірлеуші	
Бағдарламаның негізгі мақсаты	Ақтөбе облысының ерекшелігі мен геосаяси жағдайын ескере отырып, дене шынықтыру мен спорттың дамуын жаңа деңгейге көтере алатын ұйымдастырушылық, әдістемелік, насихаттау және тәрбиелеу шараларының нақты кешенін әзірлеу, облыс халқын дене шынықтыру және спортпен айналысуға жаппай тарту.
Бағдарламаның негізгі міндеттері	<ol style="list-style-type: none"> 1. Дене шынықтыру және спорт инфрақұрылымын дамыту және тиімді пайдалану; 2. Бұқаралық спортты дамыту және салауатты өмір салтының құрамдас бөлігі ретінде дене шынықтыру мен спорттың рөлін насихаттау; 3. Дарынды спортшылармен жұмыс жүйесін жетілдіру; 4. Халықтың дене қабілеттілігінің даму деңгейін арттыру; 5. Аймақтық, республикалық және халықаралық спорттық жарыстарда жоғары нәтижелерге қол жеткізу; 6. Әртүрлі спорттық жарыстарды, спартакиадаларды, спорттық-бұқаралық іс-шараларды өткізу жүйесін жетілдіру; 7. Дене шынықтыру-спорттық тәрбие мәселелерімен айналысатын басқа да білім беру мекемелерімен, спорт федерацияларымен, өзге де ұйымдармен және мекемелермен өзара іс-қимылды нығайту және кеңейту; 8. Оқушылар арасында аурудың, жарақаттанудың және құқық бұзушылықтың алдын алу; 9. Мекемелердің материалдық-техникалық базасын нығайту мақсатында қосымша және ақылы білім беру қызметтерінің аясын кеңейту.
Бағдарламаны іске асыру мерзімі негізгі бағдарламалық іс-шаралар тізбесі	
Негізгі бағдарламалық іс-шараларды орындаушылар	Спорт қызметкерлері, облыс тұрғындары, оқушылар, студенттер, ата-аналар, әлеуметтік серіктестер
Қаржыландыру көлемі мен көздері	
Бағдарламаны іске асырудан күтілетін соңғы нәтижелер	<p>Аталған бағдарламаны іске асыру мынадай нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді:</p> <ul style="list-style-type: none"> – адамның салауатты өмір салтын қалыптастырудың маңызды құралы болып табылатын спортқа бағытталған дене шынықтырумен айналысатын балалар мен жасөспірімдер санының едәуір ұлғаюы; – дарынды балалар мен жасөспірімдерді іріктеу жүйесін құру; – олимпиадалық білім беруді іске асыру.

	<ul style="list-style-type: none"> – облыс халқы үшін әртүрлі нысандарды енгізу және спорттық-бұқаралық және дене шынықтыру-сауықтыру іс-шараларының санын ұлғайту; – жұртшылықтың кең жіктерінің, оның ішінде бұқаралық ақпарат құралдарының да назарын өскелең ұрпақты тәрбиелеу және қосымша білім беру проблемаларына аудару; – спортшылар мен спорт басшыларының кәсіби деңгейін арттыру; – денсаулық сақтау қызметін, ағарту жұмысын ұйымдастыру үшін облыстық спорт мекемелерінің материалдық-техникалық базасын жақсарту; – жеке және командалық есепте жеңімпаздар мен жүлдегерлер санын арттыру. – спорттық ұйымдардың әлеуметтік серіктестігін кеңейту. – облыстағы дене шынықтыру және спортпен шұғылданушылардың санын арттырып, спорттық нысандар ашу; – спортшылардың өздерін көрсетулеріне толықтай мүмкіндік туғызу.
<p>Бағдарламаның орындалуын бақылауды ұйымдастыру жүйесі</p>	<p>1. Облыс әкімдігінің дене шынықтыру және спорт саласын басқаруды дамыту жөніндегі 2025 жылға дейінгі іс-шаралар жоспары туралы қаулысы;</p> <p>2. Бағдарламадағы әрбір тармақтарының орындалуларын бақылайтын облыс әкімі жанындағы құрылған жұмысшы тобы мүшелері</p>